

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

година XI

књига XI

свеска XLV

март 2016

45

Народна библиотека „Данило Киш” Врбас

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Оперативни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Никола Шанта, Павле Орбовић и Светислав Шљукић

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

21460 Врбас, Маршала Тита 87

Тел/факс +381 (21) 707-566

e-mail: casopistrag@sbb.rs : casopistrag@yahoo.com

www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Дамјан Ђаков, академски сликар

Часопис се финансира из буџета општине Врбас и

Покрајинског секретаријата за културу

САДРЖАЈ

пѐраї пѐезије

Златко ВАСИЋ.....	5
Бошко ЛОМОВИЋ.....	8
Саша РАДОЊИЋ.....	14
Борислав ГВОЗДЕНОВИЋ.....	19
Олга СТЕВАНОВИЋ.....	23

пѐраї пѐрозе

Александар СТАМЕНКОВИЋ.....	26
Марко ГАЛИЋ.....	49
Милена ЛЕТИЋ Јовеш.....	56

пѐраї на пѐраїу

Љиљана ЈОВАНОВ.....	65
Јелена Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ.....	81
Батрић ЂАЛОВИЋ.....	96
Владислав ЂОРЂЕВИЋ.....	101

пѐраї дѐрџиџ

Гинтер КУНЕРТ.....	114
--------------------	-----

пѐраї дѐје

Јелица РОЂЕНОВИЋ.....	119
-----------------------	-----

пѣраї ицчїїаванѣ

<i>Милутин Ж. ПАВЛОВ.....</i>	<i>129</i>
<i>Драгица УЖАРЕВА.....</i>	<i>134</i>
<i>Ранко ПАВЛОВИЋ.....</i>	<i>137</i>
<i>Чедомир ЉУБИЧИЋ.....</i>	<i>140</i>
<i>Марија РАДОЈКОВИЋ.....</i>	<i>143</i>
<i>Мирослав РАДОВАНОВИЋ.....</i>	<i>147</i>
<i>Драгица СТОЈАНОВИЋ.....</i>	<i>151</i>
<i>Марија СУДАР.....</i>	<i>154</i>

пѣраї наелеђа

<i>Владимир УВАЛИН.....</i>	<i>154</i>
-----------------------------	------------

Златко ВАСИЋ

Б`З

Лов!
од кога подрхтава
крзно. И кожа.
Самострели подигнутих дланова,
Ловаца
који прекрајају перје страху,
без гласа остављају
Играче Пчеле.

Игра!
у којој изврнуте руке
покушавају да виде
оно што је очима скривено.
У Пољу расте
камено цвеће,
са белим очима
и црном тајном.

ТАМНО КОЛО

Пред овим колом
и Сунце се склонило у хлад.
Тамно је то коло.
На пустој ливади постављено.

Црни играчи беле облаке
на главама носе.
Ноге громове везују за кораке,
а сребрна киша се одлива
са девојачких грла.

Лелек брда повезује
к'о далеководи речи.
Прастари мрак се са земље
у срца спустио.

Сви се утапају
у страху од среће.
И играчи.
И посматрачи...

ИГРЕ СКРИВАЧА

Једни се сакрију:
дубоко закопају глас у себе,
окруже се тишином и ћуте.
Нико их више не може пронаћи.

Други их траже:
далеко протегну ноге,
обиђу пола света и изгубе себе.
Никада се више не врате.

Ми који смо најмањи
само посматрамо игру.
Од никога немамо да се сакријемо.
Никога немамо да пронађемо.

КОЛО НАОПАКО

Круг је као цеп изврнут,
а ноге играча троме и везане.
Нико се не окреће.
Све остаје иза леђа.

Тежак је покрет
који исказује поштовање.
Нога се гласно спушта
Да одзвони на два света.

Све је измешано као дах;
играчи свлаче кожу и говор.
Нико не подиже поглед.
Ништа не остаје испред.

Живи се за мртве држе,
уз безгласан повик: ОКРЕНИ!
Свима су уста затрпана земљом.
Свима су ноге заробљене игром.

ПОЉЕ НАД ПОЉИМА

Играчи премештају кости пољу
од памтивека у памтивек...
Из крви се уздиже цвеће,
из лелека песма.

Под облаком расте брада земљи.
Изнад кукуруза бркови небу ничу.
Игра се на тишину,
као дан на ноћ надовезује.

Играчи поље у кости смештају
из недогледа у недоглед...
Док се Сунце спушта на окато поље
трава их погледом на починак испраћа.

Бошко ЛОМОВИЋ

БАЛАДА О КОНОПЉИ

У кошуљи твојој трчао атаром,
На твом чаршаву ме успављивао
Пјесмом са јабуке над мљекаром
Ћук, и до изгрева сам сновио
Да летим изнад ливада и њива –
Предивна дјево Cannabis sativa.

Густишом зеленим ме сакривала
У дјечјим жмуркама безазленим,
Мирисом све село украшавала
Тамјаном цвјетним и сјеменим
И љуљали се моји дани млади
На љуљашци од твојих ужади.

Кућа је бивала често без штошта
Али није могла без конопљака:
Гдје би ручала врапчија мноштва?
Над чиме би закрештала сврака?
Како би трлица трлицу чула
С брда на брдо, у врелини јула?

Прије нег' што се подигла вика,
Прије него што си оклеветана,
Библија и Енциклопедија Британика
Писане на папиру од твојих влакана,
Ницала дјела на платну од канабиса
Рембранта, Ван Гога и Матиса.
Сад могу стотину дана ходити,
Ја и било ко други, до бесвијести,
Дјетињством минулим као Скити,
Али те танану нећемо сусрести
Под небом завичаја још жива –
Предивна дјево Cannabis sativa!

ОТАЦ И СИН

Као да домине прстом руши,
Обара стабло за стаблом – Син.

О штап ослоњен, гледа,
Муком мучи и слуша – Отац.

Две јелике за порез,
Бели јасен за струју,
Граб није низашта –
У ватру ће,
Три борића, три бандере,
Пет буква к'о девојке –
Пет рата кредита.

Падају и два храста,
Два двестолетника,
Бачвари плачу за таквима,
Неће питати пошто су.

Тестера пева разбојиштем,
Син намењује,
Отац гута што би казао.

Остала још дивља трешња,
Са гнездом у крошњи.

Отац диже штап:
Стој, стани!
Њу не дам!
Нека остане –
Да имамо о шта да се повешамо.

ПОСЈЕКЛИ СУ МИ ТРЕШЊУ

Посјекли су ми трешњу, ону изнад куће,
Стајала је на бријегу к'о царица мисирска,
Језиви врисак поцијепао је свануће,
Па крикнула тишина, језивија од вриска.
Јаукнуло је дрво, јекнуло кроз еоне
И наузрак пало посред мравље колоне.

Посјекли су ми трешњу, вјетрова коначиште,
Кућу сврачије дјеце и дјетлића добошара,
Ливадски урес и сунчево сидриште,
Загрљај дугин, одсјај вечерњег жара...
А никада никоме није на пут стала,
Ни мрава згазила, ни видик заклањала.

Посјекли су ми трешњу, невину као суза,
Пресјекли пилом грло зују пчелињему,
Сурвали чаробан дворац мојих муза,
Никада Ерато више неће пјевати у њему.
Издахнула на постељи дивљега вријеса –
Њено је издахнуће дотакло дно небеса.

Посјекли су ми трешњу, сваку лат посебице,
Жељезни целати ријезова и зубалâ,
Изгубљено ће да круже малене птице
Над зјапом гдје је невино расла и цвала.
Залутаће Мјесец, Даница и Горска Вила,
Сви којима је трешња путоказом била.

Посјекли су ми трешњу, тугује моја Брезна,
Невјесту јесени, зиме, прољећа, лета,
Које је годишње доба, ја више не знам,
И не знам више која је страна свијета,
Не знам који је дан, ни колико је сати,
Нити куда поћох, ни кад ћу да се вратим.

Посјекли су ми трешњу – као да није била.
Кад буду долетјела, чим маслачци зажуће,
Како ће стреху пронаћи ластавичија крила,
По чем' ће ждрал знати плаве небеске путе?
Пола године румена, пола године бијела,
Трешња је била софра дјеце, птица и пчела.

Посјекли су ми трешњу и више нема лијека.
Наричу вјетрови хорски, оплакују је кише.
Нико ми неће доћи и никога не чекам
Док малаксалим пером ове стихове пишем,
Жежем воштаницу и молим Вишњег, горе:
Узми је, Боже, к себи нека Ти краси дворе!

УКРАЛИ СУ СВИЦА

Украли су свица из колијевке трава,
Оставили поље у тмастој мраку,
Тумарају влади сад у раскораку
И сударају се, слијепе и без јава.
Дошаптава бреза уху шефтелије:
До јуче је био, а данас га није.

Украли су свица – лутају вјетрови,
Земља је све тврђа, болује коровље,
Не кади поточак успламтело зовље
Тамјаном што буја с даждовима новим.
Ни прста пред оком, у недоглед тмица –
Звонац јавља лијески: украли су свица.

Украли су свица: небо мање плаво,
Мање је звијезда и пјесмокрилих птица,
А хиљаде се чете незваница
У недоба над маслачковом главом.
Сутони сиви малом снагом ишту
Румени свичев руј у пшеничишту.

Украли су свица, топлих љета знамен,
Нестао фењерак од ког зрели жито,
Одмаглиле сање у нигдину, притом,
Утрнуо је невин жижак-пламен
Што је непримјетно спајао еоне
Милујући дашком бескрај васионе.

Украли су свица, Творчевог украса,
Звјездицама брата, мраву путоказа,
У преплету тушта стаза и богаза,
Забасаће путник, без трага и гласа.
Украли су свица из срца и ока –
Зјапе столетија, безмеђна, дубока...

ПАНАЂУР

I

Настало дивно доба,
Врви од продаваца:
Чега се такнеш – роба,
Куда макнеш – пијаца.

Продају топле љуљке,
Стопе на којим стоје,
Снежану и патуљке,
Присоје и осоје,
И кости врапчеве
Под стрехом родне куће,
Кликтај малене шеве
Над пољем, у свануће.

Продају тестије, тапије,
Пепео са огњишта,
Само нек даба није –
Не коштају их ништа,
Нуде натруле двери
И прадедовско буре...
Роба се одмах мери,
А може и ђутуре.

Икону Светог Саве
Нуде за багателу,
И дечје снове плаве
Заборављене у селу,
С олтара-светионика
Продају пламичке свећа
И звоно с трогоца бика
Кога се нико не сећа.

Продају, по дану и мраку,
Давни умор предака,
Шарену дугину траку
И плусак летњег облака...
Продаће, на крају, рибље
Уздахе и свети тамјан...
И гробље над којим шибље
Моли: вјечнаја памјат.

II

Настало дивно доба,
Свет врви од купаца:
Чега се такнеш – роба,
Куда макнеш – пијаца.

Купују птицу у лету
И лет плавог лептирка,
Купују пчелу на цвету
И цветак недодирка,
Свилу небеске плавети
И речи које ћутиш –
Купци као авети
Ничу и где не слутиш.

Пошто је румена зора?
Шта кошта мирис сена?
Све да се прода мора,
За све је смишљена цена.
Зато купују ветар,
Крик залуталог ждрала,
На килограм, на метар:
Роба, новац и – хвала!

Купују врукта жубор
И златног сунца нити,
Слатки орарчев умор –
Све мора нечије бити:
Ваздух, тишина, шум,
Месечев светионик,
Млечни звездани друм,
Хелијум и кисеоник.

Купују кућу и башту
У снима бескућника,
Купују сан и машту
И путе беспутника...
Купиће и сенке наше –
Једино нам имање,
Потом ће подићи чаше:
Живело благостање!

Саша РАДОЊИЋ

У ЦИК ЗОРЕ

Обично пишем у цик зоре
док преплићу се
светла и сенке
поезија и проза
и док је још сасвим кратко
све истина
и ништа од свега истина није

Обично пишем у цик зоре
док ми се бунила ко звери боре
пре него ме стигне дан лептира
отпоздрављам бестидно ноћи вампира
и нема тога нежног папира
чије не жудим крви беле
док ми кроз прозор ветар свира
а врата певају строфе целе

Обично пишем у цик зоре
јер зоре све чују и свега се боје
а страх је боје лимунове коре
од те коре и звезде се кроје

ВЕРОВАТИ У МЕСЕЦ

Заиста верујем у Месец
Јер он има лице пантомимичара
Коме рефлектор
Одузима све
И враћа му све

Верујем у Месец
Јер је он најбоље
Што ми се могло десити
Кад сам се посрнулом вером
Послужио као кришком бајатог хлеба

Како не веровати у Месец
Који је насупрот нашим
Малим предубеђењима
Чудесно велик
Чудесно безбедан
Сасвим неоткривен у својој
Сваковрсној оскудности

Уосталом
Веровати у Месец значи веровати
У сопствене одсутности
Као истинска уточишта
И спас од свега

Заиста верујем у Месец
Као адресу
На коју се пише
Месечарима

АНЂЕО ЧУВАР

Мој анђеол чувар спава до подне
Краде Богу дане и поклања их мени
Смеје се ко лудак док пише своје песме
Босоног хода по води и магли

Мој анђеол чувар је кувар и курвар
Не смета ми то
Моме анђелу чувару кад засузи око
Небу се осмехнем и поклоним дубоко

КЊИГА

Књига се отвара као сваки прозор
Кроз књигу се и гледа као кроз сваки прозор
Књига свиће као замагљен прозор
И нема прозора који књига није
И нема завесе кроз коју се види
Месечар што листа странице прозора
Као своје одштампане ноћи

ГРАНИЧАР

У караули
на граници мојих снова и јаве
живи један мали љупки кошмар
и лажно се представља
као официр песничке гарде
којој одувек покорно служим.

Ђорђе БОГОЈЕВИЋ

НОСТАЛГИЈА

На ивици сам пуцања,
бура ми мозак савија.
Из прошлости, светлуцања –
прикрада се носталгија.

Боже, како је подмукла!
Моје је срце згазила,
и мојих мисли одећу
на своје тело обукла.

И грми као јулски дан
практично неуништива,
стоглава, страшна аждаја,
ја нигде никог, против ње сам.

И онда песмом провриштим
желећи да је утишам;
не могу да је уништим,
јер и мој врисак – њен је плам.

УГЛОВИ СОБА

Уколико на овом свету постоји нешто,
што барем донекле подсећа на истину, онда
се то нешто сигурно крије у угловима соба.
У угловима оних соба, чији прозори

гледају на дворишне зграде, обрасле
бршљанима, којима је већ свеједно то што
лепоту њиховог лишћа примећују једино
гуштери, бегунци од мачака. Оних соба,

чије су књиге одавно постале најбоље
другарице прашини, а не људима. У угловима
тих соба су слатко уснули пауци, заспали
у својим у лето исплетеним мрежама,

чекајући комарце, којих нема, јер је јесен.
И велико је питање хоће ли се више икада појавити,

јер шта би, дођавола, вечито жедни комарци
тражили у глумим собама, у којима више
нема људи, већ само бескрвних књига,
прашине и паука?

СТАТИСТИКА

Можда сте, јутрос, гледајући вести, видели
да је неко, Вама непознат, погинуо у
стравичном судару, или да је нечији стан изгорео,
са децом станара унутра. Могли сте то видети,

али Вас, сигурно, није потресло. Није; јер сте,
баш у тренутку док је глас водитељке
објављивао иницијале несрећних људи,
седели на поду своје дневне собе,

и јели чоколаду са лешником. Тако сте
учинили, јер сте васпитавани идејом да се
зло само Другима догађа. Е, због тога
та имена остају иницијали непознатих људи.

Речима чувеног диктатора, те смрти су за
Вас само статистика, и ништа више.
Међутим, можда ће осванути дан
када ћете, напрасно, баш Ви,

постати Други неким тамо Трећима,
исто тако несвесним, као што сте Ви
некада били, и тада нећете имати ништа
од чињенице да сад они седе на подовима

својих дневних соба, и грицкају
неколико коцкица чоколаде са лешником.

Борислав ГВОЗДЕНОВИЋ

ИСКРА

Док с вечери пролазите празним градом,
и уђете у кварт где су слепе улице,
високе зграде, баш онда када су непредвиђена
искључења електричне енергије проузроковане
ударом грома,
и када Вам се, у том тренутку учини да
је све потпуно, потпуно замрачено,
негде ће светлети.
На прозору старе баке појавит ће се
одсејај свеће стављене на сто
у тупом углу собе препуне ствари.
Пролетеће птица
која ће у кљуноу носити сламку
што још догоревала
после паљења стрњишта.
Из нечије кадионице излетеће
искра жара,
из уске рупе на бетону извириће свитац.
Само од величине зенице твога ока
зависиће, хоћеш ли искру,
понекад толико малу угледати,
и хоћеш ли је ставити у шаку,
док потпуно не обасја.

ПРИЗОР СА ОБАЛЕ МОРА

Средовечан човек на обали мора
укопан у песак непомишно стоји,
изнад њега стена и одрона камен
минуте и сате судбине му кроји.

По небу сиви развио се облак
и пустио кишу да по њему пада,
натопиле капи полуголо тело,
ал' он и даље стоји као клада.

Уперило сунце светлост са небеса,
и отргло камен са оближње стене,
па се сручи мало поред њега
тек да му крв проради кроз вене.

У сумрак ветар заљуљао море,
и с' валом га рушио са места,
но он се некако држао до зоре
потом негде неприметно неста.

НОЋ

Образ хладан, румен, зрео
у звезданој ноћи светли,
док пољаном зрно снује
и тактове клешу петли.

Гране голе, нежне, просте
жељне неког новог цвата
винуле се у висину
изван људског рукохвата.

Па се њишу као клатна
зраком неба, ветром звезди
наспрам старе греде крова
где се голуб у сну гнезди.

Савијене травке снују
искре мраза, смирај неба,
док улицом замириша
тек печени мирис хлеба.

ЖИВОТ ТЕЧЕ КАО РЕКА

Живот тече као река препуна вала,
на обалама откосу стрњишта
и покоја смрека загледани
у жубор и лет ждрала.

Валови се љуљају са првим ветром
који стигне, све ломљиво постаје
и није исто као пре.

Живот тече као река којом чамац плови,
насукани људи под теретом мреже вуку,
али мрежа њих лови.

Живот тече као река, бескрајни вал
негде нас стиже, а потом испочетка
у неку нову реку креће, онако мирно,
у пристаниште неко најближе.

ЧОВЕК ЗА ДРВЕНИМ СТОЛОМ

Један човек за дрвеним столом
замишљена лица непрестано ћути,
удубљен у слику само њему знану
као да нешто бесмислено слути.

Шапат стрепње као да га гони
да се преда размишљању томе
шчепали га нека тескоба и јади
па не види излаз суноврату своме.

Смерно руком подупро главу
и ноћима зури у белину зида
потиснут у себе ни за шта не хаје
као да му свет нестаје из вида...

Један човек и за столом флаша
рукама чврстим загрљени бдију,
између греха, кајања и плача
распете мисли по соби се вију.

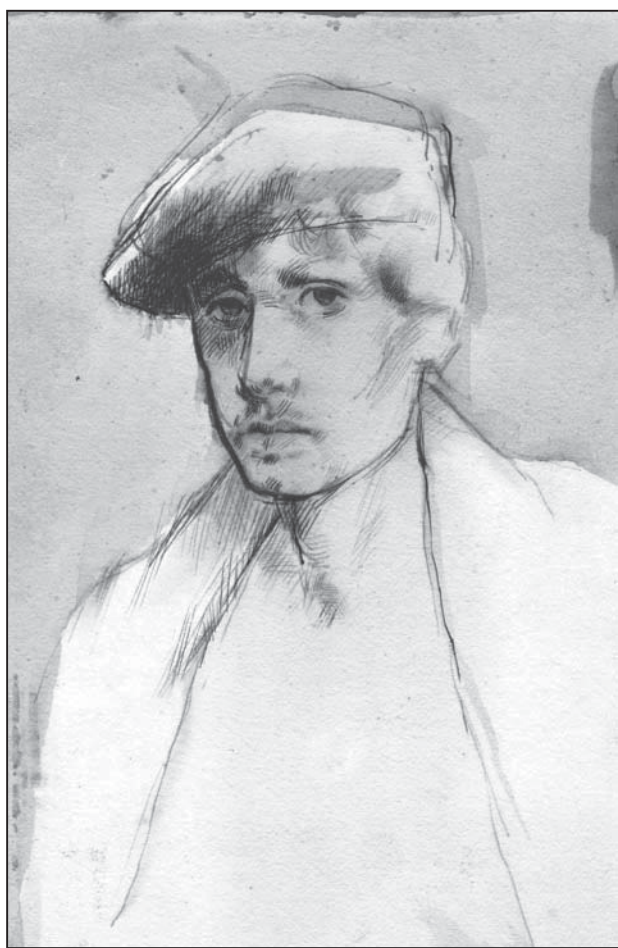
СВЕТЛОСТ

У светлости птица је нашла гнездо,
сламку са којом гнездо да свије,
земља је угледала плод што ниче
и ветар поље по којем ће да брије.

Човек је с јутром угледао небо,
огромни простор бескрајних висина,
планински поток што низ стену тече
и лечи ране болних изнутрина.

У светлости цвет је угледао башту,
кора дебло, грана израсли лист,
душа књиге и речи о обожењу,
сликар хартију и душекорисни кист.

У светлости море је спазило вал,
обала песак што се њоме вије,
зора кап росе што се нежно спушта,
рука мило лице које додирује.

Олга СТЕВАНОВИЋ

Сета због одласка лета и стрепња од скоре зиме,
опирање и све већи страх од промена и непознатог,
као да је далеки одјек неког ненадокнадивог,
првобитног губитка из првобитног, кобног обрта.
Када се то могло десити?
Да ли се рађамо крхки и нетрајни,
или то постајемо током одрастања стварајући,
по предачком изгнаничком искуству и назору,
свако за себе, уверење у рањивост и смртност
сопственог бића, сетног због одласка лета
и стрепећег од даха наступајуће, у свакој пролазној,
једне непролазне зиме?

Магла околу сузила видик, умањила планету,
као да је ту близу крај света и почиње
беличасти и непрозирни простор.
Шћућурени живаљ на земљи, куће, шумарке, гробље,
обујима Непознато Празно, преко ноћи приспело
из неке непојмљиве даљине ил у нама скривене, тајне
близине.
Нечујно дише и као да нешто ишчекује, благу реч, нежан
додир.
Драго наше Непознато Празно, дошло из дивљине,
а тако питомо и тихо, остани колико желиш,
сешћу крај тебе да ћутимо заједно,
да разменимо слутње и успомене,
затечени овом узајамном присношћу.
Ал ускоро мислима пристиже и мајка Непознатог Празног,
затим њена мајка и предачки след у недоглед.

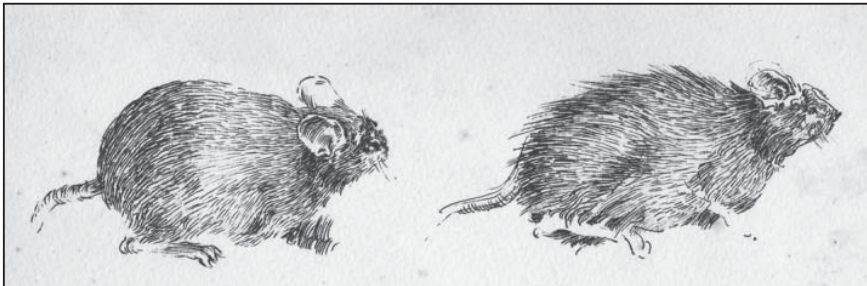
Уз њих, Непознато Празно стари ишчезавајући,
постајући љубичасто сиво и прозирно.
И док се накратко окрећем да обавим неки кућни посао,
оно већ отишло без опроштаја, празних руку и само.

Као да је неки узвишени празник,
као да виша бића светкују негде високо изнад овог света
и њихова свечана тишина прожима и наш простор доле.
Није то родјење, није свадба, није сахрана,
- као да је васкрсење, тихо и без сведока,
али овде осећа га цвеће, у заносу њише се грање,
ветар суспреже дах, а лишће дрхтај,
без иједног облачка небо се плави у бескрај.
Уминули и бол и жал, као да је ускрснуће
у средишту свега и свих, ведар свечани мир
у којем, уз Бахову кантату, одлазећи певуше:
„Радо одлазим, радо одлазим са овога света“.

С прага наше куће, којом се завршавало село и почињала
дивљина,
видела се речна долина и источна падина Гледићких Планина
иза којих је у сутон, успорено и наочиглед свих,
зарањала наша велика дневна звезда.
Нисмо знали да нас је повлачила са собом и у чему смо све,
изван дневног хоризонта, поостајали уплетени.
Из тог незнања, кроз густо зеленило њива, врба и топола,
приспевала је Морава, Западна, наша земаљска река,
у коју као да смо из плодове воде падали рођењем.
Док смо из детињства израњали у време, стизала је одлазећи.
Било нас је четворо.
Шта нас је довело у родјење од истих родитеља,
ту, крај воденог огледала,
над дрвећем растућим у небеске дубине, над облацима
и птицама које роне кроз доње плаветнило?
Даља од смрти и ближа од свега, даљино, која чекаш
непрестано,
шта је то из тебе једног давног преподнева
унео у наше животе шестогодишњи незнанац, док је уоколо
зревала пшеница и зелена кукурузна војска, уз резак звук
мачева,
борила се с невидљивим душманима?
У вече збуњеног, ветровитог дана, који негде уз све друге

растући траје, ћудљиви мали туђинац, насилу окупан и
положен у постељу,
док га покривам и ушушкавам, хвата ми се око врата ко у
доскоку
преко понора разјапљеног изненада.
Одлутао без трага ускоро, јавља се после пола века ноћас у
сну,
исти као некад, твој гласник, даља од смрти и ближа од свега,
даљино.

Долутало неко чудно, предсутоноско послеподне,
из неког другог, напоредног живота,
не оглашава се и не гледа ни у кога, а ништа му не промакне.
Намешта се уза зид, иза завесе,
или испод настрешнице с друге стране улице, где ветар
безобзирно дрмуса застор на једној од тамошњих тераса.
Претвара се да је овдашње, а долутало ко зна одакле,
из којег времена и света,
неко скитачко безимено, касно послеподне
и не хаје што ће га вече,
што ће га ноћ затећи овде.
Отворивши ме усред неког непознатог раздобља
и изненадног, неразумљивог осећања,
наводи ме да га тумачим ко да га се сећам.
Никуда се не журећи, кришом ме посматра, и чека.

Александар СТАМЕНКОВИЋ

РАЈХСТАГ

Арго централносрбијанских градова не одудара много од самониклог схематизма, тако да се у готово сваком већем граду као *Штајга* препознаје оно место, које се глумим сокацима умножава у непосредној околини главне железничке и аутобуске станице. Уколико станица има парк, онда се ова, махом запуштена, оаза, неретко са револуционарним обележјем од бронзе у свом средишту, гнезди ту као само срце краја. Све куће около прљавих су лица, гараге и мусаве. Ограде дворишта су од зарђале жице, искривљених шипки или их чине прашњавае, крезубе тарабе. Између кућа су отпади гвожђурије, а ту и тамо разјапи се чељуст вулканизерске радње. Цреп на кућама олупан је и засран од множества птичурина из оближњих бара и корова. Воњ мазута, гвожђа и гаражи долази са железничких насипа, као да колосеци дишу њиме. На угловима, или *ћошковима*, како се овде најчешће каже, налазе се прчваре и бирцузи, а ненадано се пружи, уз неку од ширих, правих улица, које воде ка центру града, бетонска вишеспратница.

Циганске чатмаре и картонске склепине такође су чест призор, вагонска дворишта предвојена потоком помија којим гацају гологузи Циганчићи, а рутави пси урлају и кидају бунарске ланце, којима су везани за директе поред лавора и разбацаних цепаница. Наједном осване и пошљунчена пољана са острвима попиног прасета, коприве и ине травуљине, а сред њих је и некаква чађава бара.

Крагујевачка *Штајга* има још и ту особеност, да једним њеним делом, према западу, израња из смога суплава геометрија стамбених блокова. То су зграде депресивних хаустора, чија се суштина најтачније сагледава са дворишног паркинга. Њихова запуштена натражја предочавају сведеност на функцију претрајавања у ономе што је цивилизација именовала као *стан*. Хотимице није речено *становања*, него управо *претрајавања*, у кутији отетој простору бетонским устрањењима. Раније су прекопута ових блокова постојала некаква стоваришта и ма какав призор пружале гомиле изобличеног гвожђа по њиховим двориштима, саме стоваришне зграде биле су готске, од мрке опеке. Данас их више нема, на том месту уздижу се

нове коцкасте зграде месингасних тераса, жутих прочеља и уређене околине. Као да су овде залутале и прво што би се помислило, то је да су инвеститори исхлупели или да су људи разигране маште. Међутим, потпуна усељеност стамбеног простора, што је у овом времену за прилике крагујевачке новоградње реткост, говори супротно, да су то врло прагматични типови са смислом за зараду.

Крагујевачка *Штајга* налази се на југоисточном ободу града. Простире се у правцу исток-запад, као некаква краста, развучени лишај копривњаче, стешњен са севера реком, са југа пругом. Почетак индустријске зоне, назубљени кров фабрике ланаца, повлачи њену источну границу, док булевар Јована Ристића са надвожњаком преко пруге, западну.

Штајгу пресеца булевар, који хита из индустријске зоне ка скверу пред *доњим* каменим мостом. Цела *Штајга* нереди се са јужне стране булевара. Дуж северне, обалом Лепенице, пропело се почетком осамдесетих шизофрено одсуство било каквог архитектонског стила, пробијено мноштвом тунела, пасажа, гаража, спојених подрума, тако да се ниоткуда не види тасно шта су и где станарски улази у зграду. Ова бетонска немам зева терасама на све стране васионог света. Подсећа, из понеког угла, на крстарице Првог светског рата, оне пловеће градове од челика са ритмом димњака над торњевима из којих вире топовске цеви. Уколико се овако замисли, својим командним мостом избија на највећи градски булевар, који се сјурује ка самој станици, пресецајући *Штајгу* уздуж. На супротној страни остају две црвене и једна сива зграда, те између њих неко чудно домаћинство, ни градско ни сеоско, са дрвеним кошом нахереним изнад зида којим кућа избија на паркинг, а које се на својој супротној страни граничи са кругом фабрике ланаца. Прекопута овог домаћинства, на јужној страни попречног булевара, завија последњи угао *Штајге*. Њега чини огуљена зградурина, по чијим балконима станари држе бицикле, веш машине, разваљене ормаре и мердевине наслонене на сивозелени унутрашњи зид. Ту аутобуси са булевара скрећу према главној аутобуској станици.

По претеклим чатмарама и уцерицама може да се сагледа старо лице овог краја. То је једно од најстаријих предграђа. У турско доба ту је била огромна бара, мал не језеро, исушена крајем XIX века. Туда је прошла прва србијанска пруга, а тада је, осамдесетих година XIX века, саграђена и неоготска зграда железничке станице. Између два светска рата на месту садашње аутобуске станице налазило се фудбалско игралиште *Младог Радника*, данашњег *Радничког*, најјачег градског клуба. У самом срцу краја до недавно је постојала и главна градска штампарија. Како крагујевачка *Штајга* нема парк са револуционарним обележјем у бронзи, ова се штампарија може сматрати њеним срцем, језгром које, пак, није без сопствене нулте тачке. Уместо у парку, биста хероја налази се пред прочељем штампарије. То је бронзани скојевац, штампарски радник. И данас стоји ту, као једино што је преостало од некадашње штампарије. Умивена, преуређена зграда сада је продавница техничке робе неке иностране фирме.

Оно што желим да испричам, догодило се управо овде, крајем осамдесетих. То је случај редак, не само по својим последицама, већ и по природи саме ствари. Како и одакле знам појединости, када, као што ће постати очигледно, нисам био присутан, немојте ме питати. Поклоните ми поверење, јер сам, јемчим, поуздани сведок.

У то доба харала је овим крајем банда под именом *Рајхстаг*. Није то била банда на какву би се одмах помислило, с обзиром на оно што је речено о *Штајги*, дакле, не једна од оних силецијских група с краја осамдесетих, које су чинили рошави, неотесани момци.

Прекопута штампарије, тако да је бронзани револуционар загледан право у хаустор његове зграде, живео је вођа банде *Рајхстаг*, *Хер Генерал*, међу својим саборцима познат и по надимку *Нациректор*. Професор филозофије, вегетаријанац, атлетски гимнастичар и љубитељ паса. Он је основао банду *Рајхстаг*, дао јој име, идеологију и сврху постојања. Висок, кошчатог лица, умивеног бистрином, господствених манира, у ондашњој крагујевачкој средини пленио је својим образовањем и култивисаним београдским нагласком. Његовао је навике велеградског човека. Живео је уредно, здраво, дисциплиновано.

Његова десна рука у организацији *Рајхстаг*, *Хер Оберштурмфирер*, звани још и *Швајс*, робустан, потпуно ћелав, професор музике и шлагер-мајстор по староварошким кафаницама. Сећам се добро његових ситних, упалих очију, подмуклог погледа, тако да нисте могли ни током срдачног разговора са њим да не осетите неку ледену зебњу како вам пузи уз кичму. Тај *Швајс* је нежна природа, алергичан на алкохол и брз на песницама.

Хорст, сувоњав, главе као састављене чинелама, црнокос и онижи, трећи човек организације. Заогрнут јакницом, у ролци и штофаним панталонама, палацао је енергичним корацима у мокалинама. Предавао је информатику и сакупљао штампану и видео порнографију, те се говорило да је њен ненадмашни колекционар у граду.

Доктор Тојфел, икона банде, дежурни аниматор у тој мери, да су својеврсни модел понашања према њему називали *тојфелисање*. Доживотни заточеник Ананија у себи, изградио је знак распознавања онога који откида на сцене са *црнцем и плавушом*. Као исплажено псето дахтао је за светлокосим девојкама. Угледавши на градском језеру неку од таквих лепотица, како сам чуо, истог би се трена запутио у воду, улазећи до изнад појаса, јер је, по сопственим речима, морао сместа *да издрка*. Такви су га скечеви учинили маскотом групе *Рајхстаг* и подарили му речити надимак *Доктор Тојфел*.

Филимон, професор економије и гимнастичар, потомак руских емиграната. Њега се сећам из детињства, имао је нешто женско на свом лицу и испрва сам мислио да је девојчица. Но, није израсатао у феминизирану креатуру, напротив. Још као дечак освајао је награде у планинском бициклизму, да би се као младић посветио бодибилдингу. И у томе је освајао награде, вајајући себе у мишићавог орангутана, упркос свом нордијском пигменту рутав по целом телу, несваклидашње чак и за прилике балканске антропологије. И као у неком складу са

тим, слабост му беху, колико знам, певачице диско-фолка. Гледао је у Хер Генерала као у звезду-водиљу, опчињен његовим умом колико и гимнастичким успесима (мускулозу Нациректора нико тада у нашем граду није постигао). Осведочих се једном и оваквом разговору између њих двојице, а то је, може бити, добар пример за оно што је могло код Филимона да изазове дивљење према Хер Генералу: Филимон беше одлучио да држи приватне часове из економије. Хер Генерал их је већ држао из филозофије. Када му рече колико узима по часу, Филимон занегодова како је то превише и како је сам спреман да за кондиције из економије затражи дупло мање. Хер Генерал му одговори:
- Филимоне, зар можеш да поредиш економију и филозофију?

Кампфлиге, једини необразован међу њима. Овакав конспиративни надимак одговара пословима додељеним му у деловању Рајхстага. Како се звао, небитно је. Нека остане, са осталима из банде, под својим бандитским надимком. Познавао сам га као непријатну појаву. Силеџија, алкохоличар и продавац шверцоване робе. О себи је, пак, мислио много више и могло су се чути од њега и такве приче, из којих би се закључило како је један од оних што контролишу крагујевачко подземље и каналишу његове гнусне токове шверца, рекета, цепа, дила и проституције. Од свега, пак, једва да је био и оно што је одиста био – ситан накупац и ваљатор. Поносан на своје крагујевачко порекло, није био са Штајге, него са суседне *Пиваре*. На том брду, густо начичканом кућерцима и новим кућеринама, губио се у смогу прве индустријализације траг његових лумпенпролетерских предака. Висок, витак, окретан, нимало безопасан, поготову са ножем. Замерити му се, било је управо опасно. Покровитељство Хер Генерала доживљавао је као свој социјални скок и неоспорно признање, услед чега је могао себи да приушти неки виши вид самопоштовања. А то покровитељство састојало се у томе што је Хер Генерал једноставно признавао чињеницу да је свестан да Кампфлиге постоји, под надимком којим га је управо он и почаствовао. Хер Генерал тиме је побрао његову псећу оданост. Био му је господар, готово као и своме псу.

Окупљалиште групе Рајхстаг било је у кафеу *Саре Рома*. То место није на Штајги, него стотинак метара иза велике раскрснице на њеној западној граници, у подножју Пиварског брда. Невелики кафић тамноплавог излога на бесфасадном лицу убоге грађевине. Власник му беше извесни *Цајге*, *Цајге са Штајге*. Штајганац, ову кућу под Пиваром узео је у закуп да би отворио кафић.

Мајстор борилачких вештина, у близини кафића држао је школу за полазнике сикјуритија, у оно доба јединствену појаву. Док је група Рајхстаг досезала напон своје снаге, то је још увек представљало течај самоодбране. Приватне безбедносне агенције, које ће обележити потоње деценије, тада се нису ни назирале.

Цајге беше велики љубитељ ромске музике. У затамњеном простору са свега пар столова и дугачким шанком над којим су висиле обрнуте боце са дозиметром, дискретно се чула *О Вила*, са њом Харис

Циновић, Рада Воршањинова, *Цигани Ивановићи*, Хозе Фелисиано и *Цинси Кингс*. Кажу да је Цајге и сам свирао акустичну гитару и певао ромске песме. Може бити. Порекло његовог надимка, као и сам назив кафеа, вероватно се разоткрива у поменутиим детаљима и чини необичном чињеницу да се група Рајхстаг, очигледно надахнута идеологијом *Ибермениа*, окупљала на таквом месту.

Цајге је унутар Рајхстага важио за интенданта. Обезбеђивао је простор и дискрецију за оно што је група предузимала, а да притом сам никада није упрљао руке.

Каријеру је наставио као избацивач по дискотекама и једног јутра, на песку стовареном поред ајнфорта старинске куће у центру града, који је водио у дискотеку у њеном подруму, пронађоше, избоден ножем и шрафцигером, његов леш. Починиоци? Нико за њима није трагао.

Напокон, шта је то група Рајхстаг радила?

Туче, пљачке, отимачине, крађе, силовања, све то одмах треба искључити.

У чему је, онда, био њихов бандитизам? У окупљању под заједничким именом и само зато што су потицали из истог насеља? Никако!

Група Рајхстаг бавила се компромитовањем девојака на добром гласу. Кандидаткиња никако није смела претходно да буде прокажена, нити, пак, олајавана, макар и без покрића. Морала је да важи за честиту, још боље чедну и недирнуту.

Хер Генерал објашњавао је ту праксу осветом женској охолости, која је једнака охолости роба. А роб на охолост, извесно, нема право. Милујући пса, Хер Генерал је наглашавао да уколико покаже зубе ароганције и безобразлука, роб неизоставно мора да осети бич господара. И да му, поврх свега, буде још и захвалан.

На моје питање шта је то на основу чега жену сматра робом, Хер Генерал је, положивши преко крила свог пса, чудовиште од хрта *Берзој*, одговорио, једноставно, да глупост жену природно чини робом. На моју примедбу да је Сократ управо на робу демонстрирао природу сазнања као сећања душе на идеалне праликове, Хер Генерал одврати да је Сократ, једноставно, имао среће...

Кампфлиге, који је свој део посла, као и приврженост групи Рајхстаг, по свој прилици носио као полусвесно бреме, којим плаћа за присуство у опажајном пољу Хер Генерала, ускакао би први, као *претходница*. Наочит, допадао се женском роду, а како није био глуп, уз то са не ретком особином и код нешколованих градских момака да поседују извесну културу опхођења, није наступао без шарма. Могао је да закупи пажњу студенткиња из бољих кућа (у фокусу Рајхстага беху искључиво Крагујевчанке, за провинцијалке из студенског дома и изнајмљених станова нису марили). Његов је, дакле, био почетни ударац.

Кафе *Саре Рома* имао је у оној страћари једну нус-просторију, према дворишту. Њу је Цајге опремио за потребе деловања групе

Рајхстаг. Кампфлиге би, када ствар довољно одмакне, долазио са девојком у кафе, у ком би тада, од дискретне ромске музике до скупих кампарија, све било удешено тако, да се девојка осети што пријатније. Како је њена опуштеност расла, сразмерно са поверењем, тако се примицао час првог проказања. Колико је алкохол у томе могао да игра некакву улогу, не знам, али говорило се по граду о не једном случају када је девојка завршавала у оној нус-соби са дворишне стране, полупијана у Кампфлигеовом наручју. Можда је у брижљиво одабраном пићу алкохолу правило друштво још по нешто, ко ће знати? Углавном, сведока је увек било довољно да пукне брука.

Кампфлиге би учинио све што је у његовој моћи да девојку веже за себе. Наредни потез састојао се у грубом раскиду. Остављена *из ведре неба*, девојка је препуштана очају пар дана. Онда би наступио следећи...

Филимон. Одлична утеха после Кампфлигеа. Ни леп, ни окретан, али за разлику од претходника и сам однегован, интелектуалац. Поента беше у томе да у кратком времену девојка поново заврши у дворишној соби кафеа *Саре Рома*, овај пут са Филимоном. Наравно, уз довољан број сведока.

Можда се наступ Филимонов и Кампфлигеов разликовао у низу појединости, али методологија је у основи иста. И Филимон је девојку нагло остављао. Након дан-два паузе, појавио би се Др Тојфел. Појава Др Тојфела у овом низу захтева мало пажње. Др Тојфел, свињолик, бубуљичав, душтабанаш, без манира, врло могуће да са девојком ништа не би постигао. Ипак, виђена са њим у друштву, довољно да се гнусно клупко даље одмотава, девојка је остајала на трансферу. Може се поставити питање како је уопште долазило до тога да се нађе у његовом друштву? Одговор је једноставан. У кафеу *Саре Рома*, спреман, чекао је сепаре. Уколико би девојка само свратила и села ту, а углавном се то и дешавало, ускакао је Др Тојфел. Прилепио би се, можда на кратко, док га не отера, али сведоци су уредно снимали. За деманти више нико није хајао. Најзначајније по делатност Рајхстага остваривало се – ланац није пуцао.

Потом, ускакао је Хорст. Мало коју девојку да је очај баш дотле довео. Ипак, Хорст није остајао празних шака... Хорст није био вољан да посао обавља иза куће. Девојку је одводио у свој стан. Потом се, не једино у свом ужем друштву, хвалио како је приморавао да му онанијом истера семе на парче хлеба и потом размазано поједе, а зашећерио тврдњом како је девојка и сама у томе уживала.

Тако би за неко кратко време, од можда ни цела два месеца, једна од девојака на добром гласу постајала *овејана фукса*. А група Рајхстаг могла је да слави и буде поносна на своје дело.

До Швајса ретко је која долазила. Можда је случај хтео, да се највећи број њих тргне пред Др Тојфелом? Уосталом, када се говори о броју понижених девојака, мора се узети у обзир неизоставна чињеница претеривања у таквој једначини. Како било, Швајс, први до Хер Генерала, није хтео да се петља у почетничке послове. Њему је припадала мајсторска завршница. Одвео би девојку на магистралу, да је сурва у понор без дна. И то је то.

Само до Хер Генерала никада није долазила ни једна од тих девојака. Он је био мрачни геније организације Рајхстаг, изнад самог чина компромитовања. Изнад свих њих! Сам и леден у својој моћи...

Цело ово друштво редовно је, у топлије и сунчане дане, уместо у теретану, одлазило на оближњи *Кошутњачки вис*. Ту су, на фудбалском игралишту, спроводили оно што је Хер Генерал називао *остваривањем античког идеала* подједнако образованог тела, као и духа. Физичка активност, коју су сматрали лакшим тренингом, састојала се од трчања аут-линијом игралишта, згибњева на пречки гола, склекова и других вежби обликовања, те, на крају, фудбалске утакмице на мале голове.

Не једном одлазио сам са њима на ту занимацију. Група Рајхстаг поделила би се на две екипе, а ја сам увек играо у оној, у којој није играо Хер Генерал.

Зашто? Па, Хер Генерал морао је да се препозна у улози капитена, док сам ја, једини који је ту умео да игра фудбал, самим тим предводио противничку екипу. Уз то, могао сам да се помало светим Хер Генералу за његову ароганцију, јер је он за фудбал имао, што се каже, две леве ноге.

Било ко од њих да је пао у моју екипу, Др Тојфел, Филимон, Хорст, Швајс, речено језиком фудбала *на мале, бушили* би противничку. Једино је Кампфлиге неизоставно играо уз Хер Генерала. И тако, када бих их намагарчио пасовима и финтама, уживао сам да их пуним главима са раздаљине, а шут сам имао одвећ тачан.

Но, уз ову малу дигресију, да кажем и оно што је по причу битније. *Кошутњак* је шума и брдо, дакле шумовита узвисина, на крајњем југоистоку Крагујевца. Додуше, иза ње на тој страни има још насеља, трају: *Теферич*, *Илина вода*, *Илићево*, с једне, те *Бреснички до* и *Букуровац* низ обронак са друге стране, али може се рећи да је овај вис, заправо, крај града.

Кошутњак је скрајнуто, опустело место. Као да га је нека велерука градске инфраструктуре одгурнула у страну свих могућих развојних тангенти и регулационих планова. Од неког времена, попут баријере према граду, ту се пружио бетонски вијадукт недовршене јужне обилазнице, линијом самог подножја виса. Тиме је Кошутњак и дословно одсечен, јер уколико се икада тамо лакше стизало, данас то захтева полетнији труд, не једино прескакања колосека, суљања корака шљаком поред пружних насипа, те наступања кроз картон-махале тренутних гурбетских станишта, него и освајање самог вијадука, што је изводљиво тек на његовој завршној окуци, где се у свом дојакосњем остварењу обилазница прекида. Кажу да регулациони развој планира на том месту улаз у тунел, који би на светлост дана прозевао на супротној, западној страни *Метиног брда*. Како било, још увек је ту лакат-кривина, којом се вијадукт обрушава, преко Бресничког потока, на кружни пут насеља *Лекина бара*. Уколико се жели на Кошутњак, мора се склизати низ насип који кривина оставља за својим суновратом. Одатле, пак, блатњавом стазом кроз рит и шипраг, док се не освоји сувља и трвља угаженост џомбастог успона

на висораван, закриту крошњама столетних храстова.

Само површје Кошутњака пошумљено је четинарима. Горе пролази асфалтни пут и њиме једна од градских линија. Аутобуско стајалиште на једној окуци, заклоњено боровима и оморицама, као да није у Крагујевцу, него, рецимо, негде на Тари, а дубока трава поред пута у зрело пролеће трепће малим јагодама и звончић-цветовима.

Фудбалско игралиште налази се негде на средини обронка према граду. Горе, иза боровњака на повишју, постоји насеље, у потпуности руралног карактера и довољно удаљено, да са игралишта до њега не допире никакав звук. А, када *ФК Кошутњак* не игра утакмицу, једини звук са игралишта јесте блејање оваца, које овде *ишшају* терен.

Поред игралишта је џунгла запушеног круга водомерне станице *Градског водовода*. На улазу, иза гола на страни према граду, стоји глува кућа управе клуба, а унутар њених испрано зелених зидова су бифе и свлационице. Одатле се ерозивном стазом спушта према *Мотелу Кошутњак*. Део мотела чине и два-три ољуштена бунгалова у шумици испод самог игралишта.

Једном, док смо се враћали са *остваривања античких идеала*, у лакшој, поднебесној варинјанти, упитах Хер Генерала да ли су ови бунгалови у функцији.

- О, да – одсече Хер Генерал.

Упитах, збуњен њиховом локацијом и наменом, јер ко би ту уопште одседао, на који се временски период изнајмљују.

- О! Све зависи – исцери се Хер Генерал, погледавши искоса на ту страну – колико си брз...

Још у то доба мотел је зевао руином деценијске напуштености.

Надицу сам познавао из школе, била је једна од оних *краљица матуре*, девојка о којој се сања. Шта бих томе могао да додам? Плавоока вила житобојне косе, бистрог лика, тананог склада, грађена као античка статуа, интелигентна, ђак генерације, у ово доба студент медицине са просеком *десет нула*. Тачније, била је, јер је то већ представљало жалосну крхотину за њеним леђима.

Према ономе што сам чуо, Надица је имала незгодног оца. Јединица кћер, божанско сновиђење, анђео у кући – ето разлога, судим, да љубоморни отац у обожавању кћери самог себе сагори. Ко је паметан да каже где је граница преко које необуздана, готово дивља љубав одиста подивља и прождере саму себе, а потом се избљује као сопствена гнусоба? Ко је толико дрзак да тврди како ту границу јасно уочава? Можда се многе од тих патолошких љубави задрже негде у пределу те границе и подивљају тек напола или начетврт? Или, једноставно, не подивљају довољно да би за ерупцијом истекао разоран отров, који убија подједнако свој извор, као и свој предмет? Неке, пак, склизну преко ње и постану огањ уништења, у повратној узајамности, онога који воли и вољеног бића, а затим долази тихо, тињајуће, подмукло и несносно истакање отрова, који плави не само њих двоје, него и све друго око њих, људе, простор, догађаје, свакодневицу, укупно ткање породичног и друштвеног живота. Хемијски састав тог

отрова чини једињење повређивања и самоповређивања, пасија без престанка.

На послетку, то доводи до лома, да ли вољеног бића, да ли онога који воли, зависи, по свој прилици, од психолошког профила и природе личности које суделују у овом немилном односу. Еластика материјала свуда је у природи тако различита, да је скала нијанси бесконачна. Понекад, пак, обе личности ове грозне узајамности доживе једновремени лом. Да ли је баш тако било и у Надичином случају, не могу знати. Али, оно што је поуздано, то је да је макар један члан једначине први доживео душевни расап. То је била Надица. Шта ме овлашћује да овако смело закључујем? Уверен сам да је баш тако, како сам рекао и биће најбоље да зарад оправдања свог расуђивања наведем премисе које су ми познате:

Чуо сам да Надица од неког времена, тачније од свог пубесцентног доба, није смела да има ни једног друга. Код ње су могле да дођу само девојчице, опет такве, да их је био мали број проверених школских другарица, налик на саму Надицу. Но, како простор родитељског дома није тешко надзирати, љубоморни отац сачекивао је Надицу на капији школе, у шта сам могао да се уверим. Ујутро би је довозио у школу, вероватно када би и сам кретао на посао. Око поднева готово да би закрчио пролаз у школско двориште и помно мотрио с ким се у друштву Надица креће од школског улаза до капије дворишта. Потом, виђали смо га у самом дворишту током великог одмора, а знао је и да за време паузе од пет минута између часова провири у учионицу...

Надица се, наравно, дечацима силно допадала. За њом је виленио батаљон бубуљичавих шмокљана и инстинкт њеног оца био је, како већ иде са тим, непогрешив.

Пред *малу матуру* школа нам је организовала летовање на мору. Жудели смо да угледамо Надицу у бикинију, њено сунцем опалено тело. Али... У шумовитом кампу на стенама, у близини Херцег Новог, за таквим призором могли смо једино да чезнемо, изневерени, јер је ова екскурзија Надицу заобишла. На дужности скретничара налазио се, треба ли рећи, њен отац...

Након основне школе, ја сам Надицу изгубио из вида. Годинама потом, случајно сам чуо овакву причу: уколико би у њиховој кући zazвонио телефон, јављао се, неизоставно, њен отац, и мушки глас затражио Надицу, отац би је позвао, да јој преда слушалицу и стоји поред ње као скамењени стуб осуде. Не би му промакла, не реч, него, могу да замислим, ни зарез. Кажњавање се није састојало у физичком малтретирању. О, не! Отац је толико обожавао кћер, да је његова рука била, напосто, неспособна да се на њу подигне. Сама таква помисао паралисала је физичко насиље у корену. Ипак, постоји тортуре гора од багина.

Уследило би испитивање: ко је тај што је звао и шта хоће? Где га је и кад упознала? Колико се често с њим виђала? Колико пута разговарала? Шта је разговарала? Коју је тачно реч употребила? А коју он? Како је погледао? Овако или *овако*? Да ли му се поглед зацаклио, засијао, засевао? А њен? Да ли му се насмејала? Насмешила? Мигнула

усном? А он њој? У ком смислу? Опет, овако или *овако*? И тако сатима...

Временом се њен отац претворио у правог полицијота, чудовиште истраге и шпијунаже.

Надица је у то доба већ студирала. Њен отац, ако и није био душевни болесник, онда је то постао, а познато је да такви могу поседовати непресушан извор лудачке енергије. Њен предмет, Надица, колико је се сећам из основне школе, девојка здраве памети, брзо је, по свој прилици, подлегла.

Отац је није, кажем, физички малтретирао, али Надица је постала склона самоповређивању.

Опет случајно, упознао сам психијатра који ју је лечио. У разговору са мном он, наравно, није одао њен идентитет, али мени није било тешко да повежем ствари. Уосталом, наша чаршија увелико је брујала о Надичином паду, не без пакости. Да, говорили су, и она шмизла са десеткама на медицини пукла је, прсла коначно и ено је у лудари...

Надицу су затекли у њеној соби како се, нага до појаса, шиба по леђима очевим каишем. Затекла је мајка, која је још од раније примећивала сумњиве убоје по њеној нежној, савршеној кожи. Одвела је код психијатра. Надицу су задржали на одељењу.

Да ли је и у којој мери овој жени промакло шта њен муж чини са њиховом кћерком, заиста не знам. Углавном, после Надичиног стационарања на Психијатријској клиници, сасула је супругу кривицу у лице. Третман на клиници установио је да се Надица већ неко време повређивала, на различите начине, од пробадања иглама кроз прсте, резања жилетом по подлактицама и бутинама, до шибања сопствених леђа и позадине, наношења опекотина врхом цигарете по скровитим местима тела, где их нико није могао опазити. Све је то отац сада имао да покуса, као сопствене бљувотине. Да ли је то била *сигма пе* његовог лудила? Можда? Док је Надица лежала на клиници, он се обесио, у њиховом стану у насељу Бубањ, у Надичиној соби, каишем којим се тукла по леђима.

Хунт, графички радник у штампарији на Штајги, цртао је тушем и рапидографом на хамеру и креоном на картону. Сви његови радови, у ма којој техници, били су неколорисани. Црно-бели. Поседовао је несвакидашњи дар за контраст и сенку. Тананим моделовањем усенчења, стварао је илузију дубине и рељефност портрета, мускулозе и динамику покрета.

Цртао је стрип, у ком се главни лик, пародирани супер-херој, у тренутку правденог гнева претвара у огромну црну догу и зле момке киди страшним чељустима. У серији епизода напозезао се зликовачког меса убица, дилера, макроа, пљачкаша банака, уцењивача и уличних силеција. Тај стрип, уосталом слабо запажен у обилној понуди тадашњег југословенског стрипа, носио је наслов *Der Hunt*. Тако и аутора прозваше по делу – *Хунт*. Ја му друго име нисам ни знао.

Хунта, несхваћеног талената, заправо је појела провинција. Осуђен да буде познат углавном само у оквирима свог града, таворио је ту, са признањем да је даровит момак, који нема среће и стварајући дело које изазива дивљење, остао анониман у контексту стрип-културе и графичке уметности уопште.

Нисам га лично познавао. Пар година старији од мене, већ изборан, пепељасте косе просењене на темену главе, налик на главињу маља. Очи је имао чакарасте – једно плаво, друго смеђе, а усне безбојне, налик на угинуле глисте избледеле на сунцу. Уских рамена, пилећих груди, омален, вазда у некаквом капутићу или јакници, зависно од годишњег доба. Да му је колорит стран, видело се већ по његовом одевању – бледо и тамно смеђу боју гардеробе уклапао је са светлоплавим еспадрилама.

Када би се насмејао, или проговорио, прозјапила би безуба усна дупља. Шта му се десило са зубима?

Рећи ћу само оно што сам чуо. Он је био честит човек. А када се такав човек заљуби, та је љубав као суза чиста. И, најчешће, сузама наливена.

Хунт се заљубио у Надицу. Где је он њу видео, срео, упознао, могу само да нагађам. Није се кретао ни близу њеног круга, није припадао врсти људи какве би Надица ма где срела. Уосталом, како рекох, она другове није ни имала.

Хунт се заљубио у Надицу тако дубоко и понорно, да је умало пресвиснуо. Надица то није злоупотребила. Далеко од тога да га магарчи или ма како ископристи, отворено му је рекла да јој веза са њим не пада на памет. Чуо сам да се то овако одиграло: узела га је под руку и повела на страну, осврћући се преко рамена не би ли се уверила да је отац однекуд не шпијунира. Сели су на једну од клупа испред Робне куће. Објаснила му је да јој може бити драг, јер је, како изгледа, добар момак, али да га може заволети једино као друга. Скренула му је пажњу на то да је свакако боље да му одмах предочи, без увијања или ма каквог завлачења, да јој се он као мушкарац нимало не допада и да не постоји могућност да на тај начин буду заједно.

Ко би се помирио са том чињеницом, а да притом пламти тако као што је Хунт пламтио?

Уосталом, он је Надицу још више заволео, будући да му је показала своју честиту природу и чисто срце. Утолико његов очај постаде већи.

Причали су, они који су га знали, да се убрзо пропио и то тако, да је западао у делирична стања и не једном су га железничари свлачили са пружног насипа у глуво доба ноћи, обезнањеног. Секао се по телу, па и по лицу, стаклом, ножем, чиме било што је могло запарати кожу и пустити крв. Урлао је за Надицом, подлетао под возила, бацао се са терасе свог стана, ту на Штајги, баш у оној згради на њеној последњој кривини према аутобуској станици. Да ли је све то чинио с намером да се убије или једноставно у делиријуму, не знам, углавном, неким чудом остајао је читав.

Зубе је поломио флашом. То ми је испричао човек који је седео тада са њим за истим столом. Били су на неком испраћају у оближњем

селу. Хунт је заурлао:

- Надице!

Дохватио је празну литарску флашу од вина и ударао се по крвавим устима, све док није предње зубе изломио. Стаклене крхотине направиле су ужас од његовог лица. Сада беше додатно украшено шавовима и бразготинама у пределу уста и образа, те по челу и слепоочницама.

Не знајући за узрок, претпостављао сам да је у питању, ко зна, нека опака кожна болест. Када сам чуо о чему се ради, згрозио сам се, колико и зачудио. А зачудио сам се томе да је он Надицу уопште негде срео и да му је пало на памет да се у њу заљуби.

Наравно, такве ствари не падају на памет. Када саме дођу по своје, неприметно и готово подмукло, потону под сваку могућу стабилност тла на ком се стоји.

Када су Надицу сместили на клинику, сви су је заборавили. Чак и мајка.

Каква је личност њена мајка, није ми познато. Све што знам, то је да се неких пола године након мужевљевог смрти преудала или шта већ, углавном отишла је са неким типом некуда. Надичино стање погоршавало се, те је упућена у Ковин. Када је отпуштена са лечења и вратила се у Крагујевац, мајку није затекла.

Дакле, у време пуног просперитета групе Рајхстаг, Надица је живела сама.

Рекох, сви је беху заборавили. Сви осим Хунта. Није било дана да је Хунт не обиђе, не само овде. Кажу да је дан и ноћ престајао у дворишту Психијатријске клинике, где је, барем у Крагујевцу, приступ могућ. У Ковину је, пак, одсео код свог познаника, неког графичког уметника. Сав новац који је имао, трошио је на Надицу, старајући се да јој колико је год могуће олакша третман у ковинском заводу. У међувремену, добио је отказ у штампарији.

Мало која девојка да је тако иритирала Хер Генерала, као Надица.
Зашто?

Можда се одговор сам нуди из досад реченог. Надица се није понашала изазовно, није се тако ни облачила. Такође, није показивала занимање да очијука, нити спремност да се упушта у заводнички разговор, где би извештачени наступ Хер Генерала могао да постигне свој пуни замајац. На његова обраћања, одговарала је хладно, равнодушно, чак са досадом. Чуо сам да му је једном приликом, отворена каква је била, баш тако и рекла:

- Ниси ми занимљив!

Догодило се то у препуном кафићу, једном од тада престижних у Главној улици.

Скупивши змије усана, Хер Генерал је одсекао:

- Нисам ти занимљив зато што не подригујем и не причам о моторима?

Надица је с гађењем окренула главу, као да Хер Генрал не постоји.

Но, то се догодило пре Надичиног суноврата. Вративши се из Ковина, она је постала другачија...

О чему је реч? Не мора се бити психолог, да би се разумела њена мотивација. Од детињства у златној крлетки, коју је око ње исковало лудило њеног оца, Надица је спутана проживела врење сокова свог женског сазревања, а да су притом они плавили једино њу саму, трујући јој психу и организам подједнако. Претња морбидним кажњавањем за саму помисао да свој природни час дарује ономе коме је од Бога намењен, учинила је од ње роба у ланцима чедности, којима није себе вољно оковала. Када је, напokon, у њима провриштала, догодило се да је тлачитељ, Кербер њене чедности, самог себе уништио. Ослобођена, Надица је уједно постала незаштићена. Природна баријера женске интелигенције и самосвести, у ње, неизграђена и очевом тиранијом заправо разорена, није постојала. Подруку с тим, женско самопоштовање уклонило се пред стихијом растамничених нагона. Силе природе сагореле су њену женску личност.

Мајка је, ипак, није сасвим заборавила. Живела је са својим другим човеком негде у иностранству и одатле слала Надици, која је требало да настави студије, пристојну апанажу у девизној валути, тако да је Надица била материјално обезбеђена. Живела је, како рекох, сама, у двособном стану, у једној од старијих бубањских зграда. Формално, наставила је да студира медицину. Међутим, познато је колико успех на тим студијама зависи од дисциплинованог похађања наставе, предавања и вежби, нарочито редовних одлазака на праксу у Клиничком центру, од рада у лабораторијама, присуства операцијама, прегледима, издржавања карантина и других обавеза што их намеће студирање медицине. Надица беше изгубила корак, што је још горе него изгубити годину на Медицинском факултету.

Није више било озбиљног и марљивог рада, сати који се проводе над уџбеницима или на пракси на клиникама. Препуштена себи, без спасоносног одвраћања од разорне стихије путем рада, Надица је, несвесно, постајала сопствени плен.

А Хер Генерал није заборављао на пораз из оног кафића...

Кампфлиге је добио наређење, борбену заповест од Хер Генерала, да *начне* Надицу. У стању у каквом се она тада налазила, појава маркантног мангупа, грубог лепотана из чије се појаве јасно чита искуство одрастања на периферији, била је варница бачена на лакозапаљиву материју и Кампфлигеу није требало нарочито ни труда ни времена да је приведе у нус-просторију кафеа *Саре Рома*.

Ко зна? По свој прилици да би се ту цела екипа Рајхстада, са све Др Тојфелом у свом саставу, изређала, али није било тако. Овога пута Хер Генерал хтео је девојку за себе.

Ништа даље од његових амбиција није било, него да своју недодирљивост срoза на дворишну просторију страћаре у којој је Цајге држао *Саре Рому*. Обавивши први део посла, Кампфлигеу је

наређено да Надицу приведе Хер Генералу у његов стан.

Како је Кампфлиге то извео, шта је Надици говорио и којим путем изнудио њен пристанак, остаће непознато. Оно, пак, што могу да наслутим, то је, више не ни притајена Надичина наслада понижењем и болом. Потреба да се осећа малтретираном, држим, наставила се као природан ток ствари након година морбидне тираније. Физички облик, који се манифестовао самоповређивањем у часу њеног суноврата, довољно је сликовит. Међутим, шта је Надицу могло задржати на самонаношењу бола? Некако сам сигуран у то да је готово жудела да се препусти иживљавању од стране безочних и бруталних, рекао бих, чак, припадника оба пола. Група Рајхстаг дошла је као поручена.

Уколико јој је Кампфлиге предочио како и сам има господара, којем мора повремено да уступа своју девојку, а на ту причу набацио плашт примитивног мистицизма периферијских подземних послова, није много погрешно. Уосталом, тако нешто могло је бити и пун погодак.

Кампфлигеа је одликовала простачка интелигенција, изоштрена уличарским опрезом. Неоптерећен образовањем, без икаквих аура и предочења, уоштреним њухом намиписао је златну жицу у Надичиној рунираној природи и вероватно да је ствар извео попут каквог мангупског виртуоза. Да, овај маестро периферијског варијетеа могу само да замислим каквог је асистента пронашао не мање него у самој Надици. Врло је лепо могуће да је Надица једва дочекала да се, напосок, нађе у таквој улози. Глад за понижењем могла је сада да буде обилно утољена.

Могу да замислим још и то, како се Надица адекватно оденула за прву посету Хер Генералу, али да не залазимо у детаље.

У самој основи женске потребе за каштиговањем налази се страх, што је психологији добро познато. Као особени вид патологије, појављује се уживање у страху, потреба за страхом, препуштање немоћи услед паралишуће владавине страха. Овај патолошки механизам можда је у некакој спреси са исконским женским страхом пред пакленим мукама и неизвесним исходом чина у ком врхуни биолошка датост жене. Порођај, сам по себи, представља крв и раздвајање костију, а његов исход – чедо, непојмљиву радост, ентелехију среће. Можда се склоност жене ка уживању у болу управо одатле генерише, као из своје крајње инстанце. Не можемо се овде бавити тим питањем. Оно, пак, што је за моје сведочење од значаја, то је да је присуство *Берзоја* величине телета, који је протезао чељуст, разјапљену тик пред Надичиним лицем, њу додатно паралисало страхом и могуће да је Надица већ тада, тек што је такорећи села на тросед у Хер Генераловој соби-библиотеци, доживела неки вид екстазе.

Још колико да посведочим и ово: Хер Генерал спавао је, излежавао се и време проводио на троседу испод регалског моста књижних полица. Једна неонска шипка осветљавала је испод самог моста, а горе су у два реда путовале рикне са именима грчих и

немачких филозофа. Крила, која су држала мост, беху библиотечки пилони, отворене витрине са енциклопедијама, речницима, уредно насланом периодиком и свескама. У соби-библиотеци, са полицом у десетак редова која је покривала цео супротни зид, могло је бити и неколико хиљада књига. Хер Генерал није читао ништа друго поред филозофије. Отуда су сви наслови припадали корпусу филозофске литературе, претежно немачког порекла. Од онога, пак, што је Хер Генерал користио, били су то искључиво преводи. Хер Генерал знао је свега стотинак немачких речи и од граматике таман толико, да склопи какву просту реченицу.

Ипак, када је Кампфлиге, предавши му Надицу, отишао, Хер Генерал скинуо је са полице једно од српских издања *Критике чистог ума* и потом дуго кињио Надицу цитатима и питањима шта мисли о таквом преводу...

Надица, међутим, није била дошла по такву порцију тортуре. Оно, пак, што је очекивала, неће се догодити...

Церемонија настраног чина задржала је у соби хрта као бесловесног сведока. Када се Хер Генерал напоследку охрабрио да седне поред Надице, бестидно је милијући између бутина, скамењеног израза лица, мушкост га је поново издала.

Као и толико пута... Као и сваки пут...

Није помогло ни цинично разодевање Надице. Није помогло ни претање њеног гипког, савршеног тела у разне понижавајуће положаје. Није помогло ни њено истрајно, очајничко фелацирање. Ништа није помогло.

Генералска палица остала је млитава, без крви у себи, сасвим бескорисна, у обрнутој сразмери са пламтећом жељом у усијаном мозгу Хер Генерала.

Али, за то његово понижење имала је да плати Надица. Пошто је темељно измрцварио јаловим насртањем и бедним покушајима, Хер Генерал је својим снажним шакама претукао Надицу. Њена глава летела је, разбацујући плаву косу, у ритму његових шамара, од којих јој попуцаше јагодице. Подбула, крвљу обливена, изобличена, није смела никуда. Хер Генерал држао је у свом стану закључану, данима.

Група Рајхстаг мора да је прослављала свог команданта. Шта ли јој само ради за свих тих дана? Добар стојим да су били поносни на Хер Генерала. А он се, једноставно, правио да Надице нема у његовом стану. Бацио јој је савијене убрусе, показао где је купатило, а сваког јутра, када би полазио у гимназију да држи часове, остављао је на кухињском столу конзерву хране за псе. Закључана, Надица је проводила време у стану, са аждајом од руског хрта. Пас је према њој био равнодушан.

А када је оток спласнуо, када су убојине избледеле, Хер Генерал пустио је Надицу да иде куда зна. Више га није занимала. За њену бруку било је и тако предовољно материјала. У групи Рајхстаг могао је да побере све ловорике и потврди неоспорни ауторитет.

Међутим, почео је он Надицу да занима. Мора да је Надица у својој нарави имала и једну црту неопростиве простодушности. Доброта и лак карактер не ретко се налази у сагласју са нечим толико попустљивим и опросним, да се може сматрати за непатворену простодушност, а не ретко среће се код расних и интелигентних девојака, управо код оних принцеза генерације и краљица матуре. Надица је Хер Генералу опростила. Још горе, као да се у њега заљубила, на неки наopak начин, ако ћемо право – саобразан њеном поремећају. Можда се тако догодило и због тога што је Хер Генерал поседовао извесну сличност са њеним оцем, уз готовост да јој нештедице пружи и физичку тортуру.

Како било, Надица је сама потражила Хер Генерала.

Могло је то одаспоља, неупућенима, да се учини као пожељна и сасвим оправдана веза. Професор филозофије и студенткиња медицине при самом крају факултета, ускоро докторица. Он наочит, она прелепа, обоје образовани, интелигентни, социјално позиционирани, материјално ситуирани. Било их је, не лепо, него милина видети на улици, под руку или загрљене.

Тих дана Хунт је пратио је сваки њихов корак. У њему је, преко редовног бола за Надицом, који је за њега већ подуже представљао готово нормално, свакодневно стање, расла нова јетка горчина. А како и не би? Толико је учинио за њу! Када су је сви заборавили, чак и рођена мајка, он је, као верно псето, шенио око њене луднице, а гледај сад...

Како је изгледала веза између Хер Генерала и Надице? Како је, уопште, могла да изгледа?

Не сећам се да сам Хер Генерала, ни пре, ни после овога, видео са неком девојком. Лепо му је стајала, нема шта. На жалост, била је то само манжетна, не друго.

Ко је томе крив? Рећи ћу отворено, као што је и очигледно – Хер Генерал! Он и само он!

Особе које су дуго патиле, а да то од њих није начинило сотоне, изграде танано саосећање за патњу других и постављају се милосрдно, спремне, понекад, на жртву без границе. Надица је са пуним разумевањем, подруку са стрпљењем, пришла мушкој немоћи Хер Генерала и уместо да га попут неке добре, али глупе жене теши, узимала је то као нешто, па скоро потпуно нормално, на шта не би требало трошити ни речи ни време. Љубав су водили на начин на који је то било могуће.

Тако је до неког задовољства Хер Генерал ипак долазио. Надица је уклањала барем неке од преграда и устава, што су инхибирале Хер Генерала. По први пут у свом мужјачком трајању, Хер Генерал бивао је опуштен са женом и почео је помало да схвата чари брачних тајни на начин сопственог искуства. То умало да није распустило групу Рајхстаг. Али, до брака између Хер Генерала и Надице ипак није дошло. Хер Генерал на брак као такав пет пара није давао. Одвећ горд

и сигуран у себе, у Бога није веровао. Самим тим, светотајинство брачне сласти за њега није постојало.

Ако је у Хунту навирала горчина издаје, јед изневерености, истовремено у Хер Генералу навре другачија, али не мања пакост. У чему се она састојала? Шта је могао бити њен узрок?

Па, у потпуности исто оно, што му није давало да у Бога поверује.

Гордост!

Хер Генерал није био глуп, па да не увиди колико, поред искреног пожртвовања, код Надице има подједнако и сажаљења према њему! У истим поступцима. И, зато, презрео је сва њена мучења и мрцварења, која је подносила да би он могао да се, макар на час, осети као мушкарац.

Дакле, шта? Неко се усуђује да њега, ЊЕГА, Хер Генерала сажаљева! И то ко? Једна посрнула девојчура? Јадна и немоћна бедница! Коју је он...

А, не! Не!

Хер Генерал није био спреман да то подноси.

Гле! На шта се јадница усудила?

Морала је да плати.

Платила је.

Ево како:

Кампфлиге, отпуштен још оног дана када је Хер Генералу привео Надицу у стан, би поново прозван. Хер Генерал је Надици објаснио да би му нарочито задовољство причинило да посматра њен однос са Кампфлигеом.

Одиграло се то у његовом стану, на оном троседу под регалским мостом библиотекле. Хер Генерал је у тој соби имао и дрвену фотељу на скијама, такозвану столицу за љуљање. Завале у њој, гледао је, са метар-два растојања, Надицу са Кампфлигеом, а да ли је притом заиста доживео екстазу, не можемо знати. Углавном, јадна девојка морала је да се пода ономе који јој већ беше далек и мрзак.

Међутим, поново је страх, свемоћни слатки страх, распалио у Надици страст за понижењем. Ускоро се препустила Кампфлигеу, на Хер Генераловом троседу, вриштећи од задовољства.

Схвативши да Надица ужива у овоме што јој приређује, Хер Генерал је у себи са горчином удружио гнев. Да је назове курвом, дрољом, фуксом и смрдљушом, зато што је даје Кампфлигеу на своје очи, више му није било довољно. Испративши овога из стана, везао је Надицу онако нагу за радијатор и шибало је повоцем за пса.

Ужаснута, Надица истрпе шибале.

Али, није побегла од Хер Генерала. То као да је још јаче привеза за њега...

Да ли је Хер Генерал и сам проналазио задовољство у овим чиновима, како год, углавном одлучи једанпут да поводац препусти Кампфлигеу.

Ускоро, Кампфлиге му постаде досадан. Заменио га је, по

Филимоновом учтивом одбијању, као и прескакању бескорисног Др Тојфела, Хорст. Тако је његов стан заменио страћару у дворишту кафеа *Cape Roma*, а *Herr Oberschturfurrer* Швајц, десна рука и најбољи друг Хер Генералов, није дошао да обмије руке Надичиним телом. Од свих, само је, после Кампфлигеа, Хорст могао да се похвали тиме да је нагу Надицу, везану за радијатор, шибао повоцем за пса.

А Надицу је страх магнетисао, сједињен са болом и понижењем, производио је на њу неко демонско дејство. Осећала је да и када би покушала да се из свега тога ишчупа, не би више имала где да се врати, ни куда да крене. Осећала се изгубљеном у паклу болесног сладострашћа, са сазнањем да више не припада нормалном поретку ствари. Тупо је пристајала на све што је Хер Генерал од ње захтевао.

Хер Генерал светио се Надици за њено сажаљење, за њено милосрђе. Освета као да није хтела да зна за меру. Њено гориво било је, судим, у Хер Генераловој мушкој немоћи. Ко зна? Да је могао сам да јој уради макар део од онога за шта се осведочио да су у стању његови потчињени из групе Рајхстаг, можда би све ишло другим током.

Али, није.

Никада до тада није се група Рајхстаг на некој несретници тако убедљиво потврдила. И то где? Не сакралном простору самог *Генералштаба!* У стану свог *Фирера!* Какав поклон од стране Хер Генерала!

Нико од њих, да кажем, ни за трен није узео везу Хер Генерала са Надицом за озбиљно, како год да је она изгледала пред светом.

Његова издашност није се зауставила на ласкавом поклону потчињенима, да их у свом стану гости чарима свог заносног роба. Хер Генерал пошао је даље...

Овога пута Хер Генерал повео је цео Рајхстаг, право у Кошутњак.

Реч је о оним спратним бунгаловима у саставу напуштеног мотела. Скрајнути у шумици испод фудбалског игралишта, били су, готово измишљено место...

Ко је од њих и како дошао до кључева од бунгалова, заиста не знам. Била је недеља, јун или мај у години, када је Крагујевац глув као устанички трешњев топ, чак и у свом центру, неколико дана, тог поподнева, када је и *ФК Кошутњак* играо у гостима или сезона беше већ завршена. Увели су Надицу на спрат бунгалова.

Ти бунгалови имају спољашње степенице. Одмориште се налази тачно у нивоу спратног пода. Одатле завија око куће и на спрат се ступа са натражја бунгалова.

Надица се пела, придржавана за врат леденом руком Хер Генерала. Слутила је шта је чека, али да не пристане више није било на њеној одлуци. Сам страх више није имао дражи. Постао је оно што уистину јесте, претећи и огољен. Несавладив.

Надица се потпуно препустила канцама и чељустима страха, који је нарастао у ужас, неотпорна до последњег атома свог бића.

Њене неме сузе разгневише Хер Генерала.

- Плачеш, кучко? – нацедио је са киселих вилица – Тек ћеш имати разлога да плачеш...

Није ми намера да залазим у гнусне детаље. Група Рајхстаг пела се за њима, овога пута у пуном саставу, што значи да је ту био и Др Тојфел. Швајс беше озбиљан и намрштен, Хорст сурово позоран. Др Тојфел црвен, плануо акнама и чиревима са подбулог лица. Међутим, Филимон се на вратима спрата окренуо.

- Шта је? – одсече Хер Генерал – Нешто није у реду?

Филимон га погледа с гађењем, по први пут од када се понзају.

- Ти си јебени болесник – рече му.

Хер Генерал гледао га је укочено и проницљиво. Ни једна црта лица није му се померила. Помакоше се само стиснуте змије усана:

- Одлази!

То је било све. Отпљунувши у страну, Филимон пође низ степенице. Остали се закључаше са Надицом на спрату бунгалова.

Нико од њих тако срећан, као Др Тојфел, дахтао је, балио и трљао се по урогениталној зони преко панталона. Видети Надицу голу, препуштену бесомучном искоришћавању, то Др Тојфел није могао да замисли ни у насмелијим полетима своје маште. Како је тек тог поподнева волео и ценио Хер Генерала!

Кампфлиге је разоденуо Надицу. Девојка им се препустила, ту на прашњавим остацима некадашње фарнитуре. Гађење није осећала ни према грубој и прљавој подлози, по којој је вијају.

Нежни Швајс важио је за неодољивог љубавника, мишићави грубијан, о каквом жене сањају. Али, сада је свој део посла обављао безвољно, без страсти и само да се не би замерио Хер Генералу. Успео је да задржи његову наклоност и чин Оберштурмфирера у групи Рајхстаг.

Хорст је био упоран и темељан, како је то само он могао да буде под таквим околностима. Хер Генераловом оштром оку није промакао ни Кампфлиге, већ рутиниран. Прост и незахтеван, чинио је исто што и толико пута на треседу у Хер Генраловој соби.

Др Тојфел скакутао је околу, дахтао и трљао се преко већ мокрих панталона.

А Хер Генерал корачао је по соби, полако али одсечно, са корбачем под пазухом. Иако беше несносна врућина, на ногама је имао чизме до колена, у које беху увучене црне брич панталоне. Преко смеђе кошуље са црном краватом пресецао је кожни упртач. Однекуд беше набавио, за надлактицу, црвену траку са црном свастиком у белој мандали. Његова подбријана глава истицала је свој аријевски профил истуреном брадом и одсечним цртама лица. Штета што је тако мало знао од немачког...

Напоследку, Хер Генрал одлучи да их награди посебним

призором. Везали су каиш за подтаванску греду, јер је спрат бунгалова покривен директно кровном косином. Другим крајем каиша везаше припијена запешћа Надичиних подигнутих руку. Извијена, стајала је везана за греду, дотичући прљави под врховима ножних прстију.

Др Тојфел стаде, балећи, пред Хер Генерала и пружи руке, али доби корбач по задриглом лицу. Приштава кожа прште испод ока и разли му се крв низ образ. Др Тојфел засквича као свињче под ножем. Хер Генерал пружи корбач Хорсту.

Да ли је Хорст претерао, углавном, после неколико врисака и јаука, Надичина глава паде између подигнутих руку и изгледала је као онесвешћена. Можда и мртва...

То озбиљно препаде групу Рајхстаг. Надичина оборена непомићност, без гласа, без плача, тргну их и одједном схватише докле су дошли. У изненадној паници појурише из бунгалова на степениште, без мало разваливши врата.

Извесне околности изокрену терет страха под којим живе кукавице, те се ове наједном нађу изнад самог терета. Тада заизгледају, чак, као сушто оличење храбрости. То бива, ипак, ретко и кукавице углавном безуспешно потискују своје животно бреме. Са друге стране, чешће су околности под којима их тај терет брзо порине у вир изгубљеног сопства, у ком се, онда, беспомоћно батргају, слинећи, без имало стида.

Тако је сада Хер Генерал предводио суновратни бег низ Кошутњак према Штајги. Незграпним покретима, који услед његове крутости, атлетског сачлана и саме наци-стилизиције, деловаху још незграпније, смешни и јадни, бедни као нешто најбедине. За њим, грабио је Др Тојфел својим свињским папцима, са дланом на крвавом образу. Корбач Хер Генерала ту је прецвикао наслалу на самом њеном врхунцу. Сада је Др Тојфел набадао мржњом Хер Генерала својим свињским очицама.

Хорст је трчао прибрано, зверајући околу по шуми и убрзо схватио да их не вреба опасност непожељних очију.

Швајс је, међутим, ипак угледао непожељне очи. Он је клецаво силазио низ степенице и сударио се са њима при самом подножју.

Мајстор борења, Швајс, скаменио се. Можда већ због онога што су починили горе, на спрату бунгалова. Биће да отуда није имао снаге да потрчи за осталима. Зато га је одвећ лако стигао нож. Право у доњи стомак. Исколачивши упали поглед, руку спуштених над крвавом раном у пределу простате, Швајс се одвукао у шибље, са безгласним неким хропцем, накапавајући свој посрнули траг.

Са крвавим ножем у руци, Хунт се попе на спрат. Угледа Надицу, везану, главе беживотно оборене, леђа и бедара у модрим и љубичастим пругама, које њена млечнобела, савршена кожа, нештедно упијаше.

Касно је стигао Хунт. Пратио је сваки корак Хер Генералов и Надичин, али није могао да завири у његов стан. Могао је да их држи

на оку само на улици, где су пред чаршијским светом изгледали као складан грађански пар. Пар који обећава...

Тог поподнева кренуо је за групом Рајхстаг. Изгубио их је када су са колосека железничке станице скренули шумом према Бресничком потоку. Он је запуцао кроз картон-махалу и претпоставивши да су се запутили на Кошутњак, дошао до бунгалова. Стигао је касно. Прекасно.

Надици није опростио.
Ни себи.

Догађај је, наравно, освануо у свим ондашњим новинама, не само крагујевачким. Испунио је ударне ступце дневне штампе у целој тадашњој Југославији. У самом Крагујевцу још и данас се говори о лепој плавој Надици, пронађеној на спрату бунгалова напуштеног мотела *Кошутњак*. Пронашли су је силовану, претучену, ножем искасапљену.

Нико овај зликовачки чин није повезивао са финим градским момцима из групе Рајхстаг. Зашто би? За постојање те групе није се ни знало, макар је органима истраге и гоњења била савршено непозната. А и ко би посумњао на те момке, средњошколске професоре, интелектуалце, млађу градску елиту?

То што је Надица виђана у друштву са Хер Генералом није на њега бацило никакву сумњу. Починилац гнусног злочина откривен је још истог дана. Пресудио је себи истим ножем, којим је Надицу масакрирао. На ножу, пронађеном у његовој руци, којом је себи задао смртне ране, утврђени су трагови Надичине крви. Да ли је, пењући се на спрат бунгалова, о нешто обрисао нож, а да то не буде део његове сопствене одеће, не може се знати, углавном Швајсова крв није откривена. А можда то и није био исти нож, ко зна шта је све Хунт имао при себи? Како год, ни сама форензика тада није била ово што је данас, када се толко ТВ серија снима о томе. Сумње да је Хунт починилац, као што је и био, није било никакве. Он је одвео Надицу на Кошутњак, провалио у бунгалов, везао је, силовао, тукао и распорио ножем од подгруди низ цео стомак, просувши јој утробу. Потом се вратио кући и себе, вешто као прави професионалац, преклао. Уосталом, од раније је било познато да јој није давао мира, док је била на лечењу непрестано се врзмао око клиника на којима беше стационирана и... Све у свему, како се њен здравствени картон налазио у надлежним установама, расположив истрази, њих двоје, Хунт и Надица, били су некакав чудан пар. Истрага је окончана, случај затворен. На отиске и друге трагове групе Рајхстаг на спрату и степеницама бунгалова, као и Швајсов по шибљу и травуљини накапани траг, спокојно пада прашина све до данас.

Тог дана Хер Генерал успео је, некако, да се смири и предвече изашао да прошета пса. На углу улице која завија према аутобуској станици, одсецајући Штајгу од индустријске зоне, хрт се отео и излетео на коловоз. Из правца Илијне воде брисао је спортски модел аутомобила, према отвореном семафору на наредној раскрсници. У

пуној брзини ударио је хрта *Берзој* величине телета. Слупане маске, разбијених фарова, улубљене лимарије, аутомобил се окренуо око себе и излетео на супротни тротоар, према капији фабрике галових ланаца и ту зауставио, без даље штете. Возач остаде неповређен, а на срећу, коловоз и тако зеваше пуст. Међутим, одбачен пар метара, хрт остаде на месту мртав. Издахнуо је, можда, у часу када је горе у згради на углу, у свом стану, Хунт себи пресудио...

Патња Хер Генерала за хртом тињала је годинама потом.

Говорило се после, мада то нико није утврдио, да се на Штајги појавио чудан пас. Глуварио је улицама тог краја искључиво ноћу. Кажу да му се раса није могла утврдити. По једнима био је хрт *Берзој*, по другима *Данска дога*, црна као смрт, али ко ће знати да ли га је уистину и било. У једноме, пак, сви се слажу: имао је очи чакарасте, једно плаво, друго смеђе.

Но, шта се све не говори на Штајги, од када постоји! Кажу да су након окупације у Другом светском рату, у прво време реонске власти, по рупама поред железничких насипа, Цигани одгајали пацове. Продавали су одсечене пацовске репове, што је тадашња управа, заводећи дератизацију, плаћала по комаду, јер је одсечени реп представљао доказ да је глодар уништен. Режиер Тори Јанковић, ваљда и сам са Штајге, у филму *Крвава бајка* приказује отмицу сандука из вагона Вермахта, у којем се, уместо очекиваних конзерви, налази неочекивани леш немачког генерала. У време мог детињства причало се о некаквом фантому, женопипачу, који ноћу јури око железничке станице. Свашта се чује на Штајги.

Тако сам чуо како је тип, кога су у групи Рајхстаг звали Кампфлиге, овејани мангун, настрадао. Далеко, у другом граду, камо се беше одселио, док је ноћу, кажу, тумарао поред тамошњег неког гробља, из живице гробљанске ограде искочи пас, да ли дога, да ли хрт, обори га у јендек и закла као пиле... Ко би рекао?

Ту, на Штајги, чуо сам од неког и да се онај што су га у Рајхстагу звали Хорст пропио, не баш жестоко, али довољно да начне бешику и тако је, враћајући се из града, такорећи пред својом кућом, стао да се испиша уз неко жбуње. Можда се то догодило код некадашње царине, иза железничке станице, чије монтажне бараке и данас стоје, само проваљене, јер је у једну треснула НАТО бомба 99, али притом није експлодирала. На том месту је и данас цунгла жбуња. Како год, било да се ради о том жбуњу или каквом другом, углавном, из жбуња је вребао пас луталица. Скочио је и кастрирао Хорста. Једним потезом чељусти.

Хорст је покушао да се довуче до куће, али искрварио је и онесвестио се. Неко је позвао хитну помоћ и спасили су му живот. Боље да нису.

Уосталом, за сам Рајхстаг чуо сам на Штајги. Тамо се и данас са махалском носталгијом сећају Др Тојфела. Његове марифетлуке, означене, како рекох, појмом *тојфелисање*, још увек препричавају средовечни залазници мушке каријере, засмејавајући се преко славских и рођенданских трпеза или чашица на карираном стољњаку

у бирцузу на ћошку. Међутим, о самом Др Тојфелу одонда нисам чуо ништа. Све што знам, то је да се пре много година запутио у иностранство. Можда је и њега заклао пас? Ко зна?

Швајс се, међутим, оног поподнева некако одвукао кући и временом залечио простату. Оженио се и без проблема остварио потомство. Али, какво потомство!

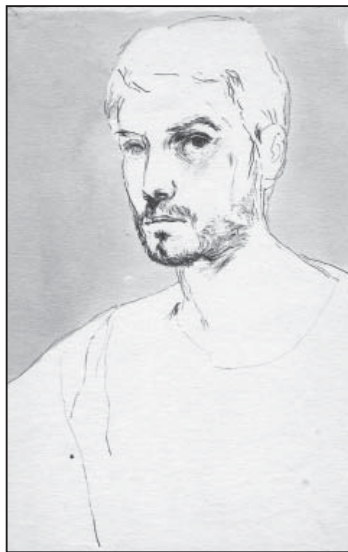
Његова жена, где ли је само и како ишчачкао, била је малоумна. Међутим, била је и згодњикава плавушица и Швајс се заљубио наивношћу балавца. Та мала имала је чудне склоности. Рецимо, да шмугне од куће и то право на магистралу. Како није била у систему, није имала покровитеља, па би брзо завршила у полицијској дежурани. Једини на кога је могла да се позове, био је Швајс, уосталом њен законити супруг. Тако га је, не једном, полиција будила у глуво доба ноћи, купивши му жену са магистрале. Ето.

Али, то није најгоре. Када је затруднела, смирила се и трудноћа је текла нормално. Породила се како треба, у деветом месецу, готово у сам дан термина. Али, то што је родила, није било људско биће. На бебу није личило, нимало. Имало је форму безруког и безножног створења, са њушком на месту носа. Житко, у крвавој кошуљици, личило је на некакво јегуљаво псето без удова. Угинуло је који минут након што је угледало свет, кажу, чакарастим очима.

Чуо сам да се његова малоумна мајка и дан данас курва на магистрали. А Швајс, мада алергичан на алкохол, пије. Како је то могуће, сам ђаво зна, углавном, проси за пиће, јер је у школи добио отказ.

О Филимону нисам чуо баш ништа, док је Цајге, како рекох напред, погинуо у тучи.

Хер Генерала, међутим, виђам, не ретко. Сада има новог пса, такође хрта *Берзој*. Господ нека му се смилује.

Марко ГАЛИЋ

ХАРИХАЛЕРОВСКА НИТ Х. ХЕСЕА

Толико речи о овом аутору, толико различитих виђења и тумачења његове карактеристичне методологије писања, већ на самом почетку постаје тешко дочарати га са јединственим освртом на рељеф његовог бића. Све равнице остале су за петама дугогодишњих ловаца, издавачких кућа, историчара, књижевника, сваки планински врх освојен, свака река препливана. Можда, само можда, једна нит остаје неистражена, једна нит коју је понео са собом на починак. Демистификација уме обесправити дела великана, често погрешно схваћена, настала у бесомучној потреби да се дело оправда, да се начине видљиви прапочеци, праоци и прамајке њихових размишљања, њихових инспирација. Плешемо на њиховим гробовима, вриштимо у њиховим маузолејима, интерпретирамо њихове кораке, њихове речи, њихове мисли и чинимо то са великим пијететом. Шта радимо са њима када их у потпуности преведемо, када истражимо сваки део њихове датости? Да ли смо тада завршили? Како знамо да смо исправно превели језик њихове душе поколењима која долазе? Велика је то одговорност, зар не?

Нећу говорити о Хесеу попут свезнајућег приповедача, нећу преводити његове речи, нећу објашњавати његову инспирацију, али доживећу га на јединствен начин. Не желим говорити како сам разумео његову суштину, нисам толико храбар, нисам толико виспрен, али говорићу о томе како су ме његови редови покренули, потакли на размишљање, на снове у којима већ неколико вечери уназад водим страшне разговоре. Желим свега ту једну нит, тражим ли много?

Заборавимо сада на све интерпретације, заборавимо на сирове речи, сажвакане странице, табакe. Изучавајући његове редове, почео сам веровати у снове, несвесно, а тамо су отпочели наши разговори, свађе. Док читам, наткривен мемљивим светлима јавног саобраћајног превоза, тежим изгубити се у његовим редовима. Излазим из бучне машинерије, ходам улицама у раним сатима након поноћи и посматрам катедралу у околини своје куће, где све постаје замршено. Четвртина сата неопходна да начиним „кораке за размишљање“, јесу уједно и најспорији кораци које начиним у току једног дана, у току великог броја четвртина неких других сати. Чиним да четвртина једног сата

постане микрокосмос, а у њему читава једна вечност за размишљање. Чиним то рутински, изучавајући сваку реч, посматрајући катедралу, на месту где пређашњи дан постаје изнова дан, дан за неке нове микрокосмосе, дан за нове изазове и разговоре, у тишини. Долазим, закључавам прва, а затим и друга врата, осврнем се и још који тренутак дозволим да ветар каже све што има, лоша је то навика, јер обично ме растужи. Поздрављам уснуле родитеље, одлажем ствари, размишљам, спирам са себе обавезе, размишљам, покривам се, размишљам. Схватио сам да је то окидач, начин на који ћу у несвесно урезати део свесног и призвати Њега или нешто бизарније. Блаженство сна, бестелесности, успиње се мојим телом и ветар постаје тиши.

- Дошао си. – изговара, узевши гутљај младог, алзашког, вина. Он, егзистенцијалиста, мистичар, попут Моцарта у Степском вуку, смеје се, бесмртним смехом и тада схватам да је ово сан, будим се. Трудим се надљудским напорима, задржавам дах, чврсто склапам капке и осећам очну јабучицу која подрхтава, изнова наслућујући смех.

- Да, ту сам, а ја желим вашу нит. – изговарам одлучно и узвраћам „мање бесмртним“, крештавим смехом.

- Нит? Моју нит? - изговарао је, испитујући унутрашњост грамофонске хорне.

- Не тражим превише, зар не? – узвратио сам, упитно.

- Никако, младићу, моја нит је ваша нит, ваша нит је моја нит. – изговарао је кроз смех, бесмртни смех.

- Не разумем. – разочарано сам испитивао његову појаву, испуњен горчином.

- Али хоћете, верујте ми. – изговорио је, прстом испративши најлепшу ноту Моцартове композиције.

Будим се, понављам део дана који пролази брже од четвртине сата након поноћи и размишљам о нити. Где се налази та нит? Исте мрачне улице, иста катедрала и тишина, празна тачка са које пређашњи дан постаје изнова дан. Прва, потом друга врата, шапат ветра и поздрав уснулим родитељима.

Плашим се сна, не желим разочарати Хесеа и остајем будан до касно у ноћ, испитујући последње странице Степског вука. Осећам своје откуцаје, постају бржи, крв кључа, а са усана чујем шапат који није мој, чујем смех, хладан, бесмртан, далеко у дубинама микрокосмоса. Загледан у последње редове понављам их изнова и изнова, „наслућујем свој дом усред обасјане бексрајне етарске хладноће, не знам ни за сате ни за дане, ни за разлике између мушкараца и жене. Непомичан наш је живот вечни, хладан, звездан наш је вечни смех.“

Била је ту, нит, та последња нота његовог смеха која се искрадала са мојих усана и нисам је морао тражити, време је дошло, „једном ћу ипак научити да се смејем.“

Чекао ме је Хесе.

ДИСТОПИЈСКА БАЈКА

Година је 2115. и последње штампарије не дишу деценијама. Мирис мастила које понире у хартију постаје давна есенција, успомена на тријумфалне дане књижевности. Гротеска нових времена остаје непревазиђена, обележена напредном технологијом и књижевном еутаназијом. Безвремени оксиморон. Апсурдно или очекивано?

Обилазак Хронолошког музеја био је значајна прекретница, увертира у живот обојен параграфима који буде оргазмично у предивним умовима. Потичем из угледног дома колекционара манускрипта, породице која припада тријумвирату нововековних сакупљача велике књижевности. Поезис, Драмат и Прозен јесу покрет културно-историјске ренесансе, оснивачи идеологије, ратоборни библиофили који верују у моћ писане речи. Моје детињство, неминовно обележено овим позивом, било је неподношљиво, испуњено погрдним пошалицама и говорима мржње, детињство недостојно пса, крпеља, ваши. Породица Прозен била је моје упориште, раскошна трпеза невероватне литературе, од Кихота, преко Толстоја и Достојевског, до Модижанија и Сарамата. Мирис књиге и прве редове великана усвојио сам након посете музеју иако сам био упознат са циљевима и начелима своје породице годинама уназад. Било је то својеврсно правило, чин иницијације, обред кроз који би пролазили моји очеви и њихови творци, слобода избора за нараштаје породице Прозен. Желео сам постати писац, желео сам осетити слободу која почива на хоризонту, слободу која ствара камене масиве у даљини, смарагдна језера у подножју, милозвучне и безочне ветрове који долазе са севера. Желео сам створити живот, окончати рат, осликати загрљај и откуцај, сачинити божанство и заповести. Власт није подржавала нашу идеологију, сматрана је декадентном и поражавајућом, мисао постаје дигитализована заоставштина прошлости, а наше мисли контролисане и укроћене, сувишне. Другу деценију живота провео сам у загрљају Хесеовог мистицизма, Толстојеве истанчаности, Кишове јединствености, слова, речи, редова, параграфа, интерпункцијских знакова, белине, ширине, почетака и завршетака.

Сада сам испред ваших очију, у вашим шакама, разоткривен у својој целости. Наслањам уморан поглед на длан, одлажући графитну оловку која подрхтава изнад осветљене хартије, приводећи крају још једну причу, још једну одисеју, још један живот који сам за себе створио ма колико невероватан или апсурдан он био, јер ја јесам и остајем вечни путник кроз време, вечни путник кроз сећања, сопствена, ваша или туђа. Управо то је мисија и привилегија једног, архаично речено, писца. Посежем за књигом и надам се да ћу изнова искусити живот, јер беше зацело невероватан, полажем је у своје шаке и трудим се. Трудим се да живим, изнова, изнова...

А. Прозен
Пролог, постхумно.

ПЈЕРОВО ДРВО ЗАБОРАВА

Родни Бордо чувар је драгоцених успомена које су обележиле моје детињство, одрастање и стасавање. На самом ободу града где цивилизација ишчезава, а недођија влада ширинама и даљинама знатижељног погледа, постоји горостасно стабло, четинарска реликвија, чувар најдражих сећања. Стабло маштања, надања, ишчекивања, растајања и сусретања, налазило се на савршеној удаљености од дома. Зелена крошња пропуштала је прецизну фреквенцију у којој сам умео распознати мајчин глас и позив на недељни ручак, а знао сам веома добро да је недеља дан презрелих гроздова који нису насамарили довитљиве чулне квржице на дебелим, сувим, језицима намрштених пробирача.

Годинама касније, истражујући арондисмане широм Париза, пронашао сам ново место осаме, чудесно дрво са прозрачном крошњом која је удисала фотоне сунчеве светлости. Обгрливши стабло, недуго потом нашао сам се у њеном топлом загрљају, уживајући у погледу на људе који су испуњавали тргове и авеније.

Шаренило шешира и кишобрана промицало је испред мојих очију. Француске домаћице излагале су круне пољског цвећа које је мамило својим опојним мирисима. На њиховим пуначким лицима назирао се ситан осмех који, иако испуњен трошним зубима, садржи посебну лепоту и радост. Жандарми су прогонили уличне протуве и лопове који су спретно нестајали из видокруга, служећи се претходно опробаним методама. Мелодија француских трувера испуњавала је читав арондисман савршеним нотама, попут оних које су испратиле мој долазак у Париз. Могу да осетим ту давну мелодију, стрепњу која се успињала мојим телом и стисак сигурности који је прелазео са Беличеве шаке на моју. Тада смо се упознали.

Жорж Беличе болује од деменције, дегенеративног поремећаја који долази са годинама и носи различите социјалне епитете услед неразумевања. Дијагноза је постављена у његовој шездесет и петој години, условљена паранојом, хистеријом и заборавом. Наиме, док су његове шаке почивале у дубинама мирисног теста, Жорж Беличе није успео да изведе наредни корак своје виртуозне вештине. Његови обешени образи постали су влажни, а доња усна подрхтавала је у неверици. Пролазиле су недеље, месеци, напokon и читава година док омањи коверат није пронашао пут до његових кошчатих шака. Постао је верни носилац бремена сенилне деменције.

Исповедао сам се у крошњи успомена, познавала је све моје тајне и најгоре демоне који чекају да буду пробуђени. Након повратка из сна који ми обузима мисли, отрчао сам у пекару желећи да поделим своје искуство, Жорж је био прва особа којој сам желео да пренесем своје страхове. Нисам умео да артикулишем мисао, изгубио сам речи које сам одувек са лакоћом примењивао. Његов поглед био је пун разумевања и то је оно што ме највише рањава, ужасава. На његовом лицу видео се исти онај осмех, залеђен у времену и простору и утешни стисак сигурности. Верује ли у то да корачам његовим стопама? Да ли

жели себи да олакша? Можда му је потребна особа која ће га разумети, бити попут њега. Нека је проклет.

Тражио сам своје дрво, стециште интимних сећања и исповедања. Ходао сам истим, али наизглед непознатим арондисманима и трагао. Нисам умео да препознам крошњу усмелена и стабло демона који чекају да буду пробуђени. Исто шаренило, протуве и лопови који наученим корацима обмањују жандарме и ситни осмеси пуначких домаћица које излажу пољске лепотице различитих есенција, опојних и снажних. Мирис је био одуран, мешавина пакости и злобе, мирис одиста присан, снажан.

Где почива дрво мог заорава?

СОНАТИНА CLEMENTI

Као дете способно за обављање бројних дужности, са непуних пет година донео сам у кућу врелу векну хлеба, корито пуно млека и позамашно парче француског козјег сира. Моја награда била је киша топлих пољубаца и загрљаја и не беше тада детета срећнијег од мене. Бавио сам се сјајним, крпљеним, бушним, трошним, господским ципелама које бих полирао мешавином сопственог испљувка и изливених мочвара шкрте Гароне. Током година развио сам заштитни знак, чистивши ципеле док у њима не бих уочио одсјај сопствене појаве, потом осмех задовољне муштерије. Неретко великодушно награђен, куповао бих мајци и себи паковање сласних карамела, уживајући у лепљивом стиску њихове пуњене унутрашњости. Тада, у раним годинама, научио сам ухватити се у коштац са захтевним и незахвалним људима, који су сматрали да дете попут мене не заслужије више од сиромаштва и болести која би га лако могла покосити и ускратити их мука које, премда сачуване за њихову децу и оплеменење породице, беху знатно важније од здравља детета чији је отац нестао у ратним данима.

Отац, сећам се његове појаве одевене у патриотску одору, тог дана је дрхтавим покретом приносио регрутациони уговор мајчиним шакама. Још увек памтим сузе у његовим очима и тужно настављање јединственог рецитала који би изводио само за моје и мајчине уши. Његови сиви прсти лебдели би изнад успаваног клемензи клавира, уједно најважнијег артефакта у кући Пјерових. Отац је примио клавир као својеврсну награду за месеце и године служења нацији и тробојној застави која би доносила наду становницима Бордоа. Сиромашни ерудита, вођен правичном руком, крутих принципа и начела, али снажног и топлог срца, то је био. Последња, тужна, нота рецитала истицала је из старог клемензи клавира, након које је отац ишчезао у мемљивој мартовској измаглици, опијен абердарима и ратним немирима. Мајку и мене оставио је у недореченим вибрацијама раштиманог клавира, за столом од мирисне ебановине, која је уживала у притајеном лавезу наших гладних трбуха.

Годинама бих планирао бекство из ове колонијалне

провинције, у жељи да изучавам алхемију и лингвистику коју бих очарано инкорпорирао у неравну површину хартије, поносно доприносећи литерарним струјама деветнаестог века. Волео бих језик, књижевност, желевши да започнем мисију оратора, просветитеља који у људима ствара емоцију, емоцију коју би жедно прихватили у свој ум и своју крхку душу. Између Бордоа и Париза су у годинама након револуције рођене железничке споне, пруга *Бордеау-Ангоулѐме*. Естуари француских река, који би настајали на преспоју родне реке Гароне и Дордоње у Жиронду водили би ме у зајажљиве струје Атлантика, на чијим би површинама моји снови постали свега пејзажна фантазија. Загледан у картографију своје младости, тражио бих погодне излазнице, сновијајући при слабашном пламену свеће. Одлучио сам пак записати још једну причу, причу коју је мајка говорила у блиставом заносу сваке ноћи пре даха који би усмртио исти онај пламен који сам посматрао у касним ноћним часима.

Нисам изнова осетио очев загрљај, Дидијер Пјер остао је унутар зидина, разјапљених чељусти, беоњача упрљаних сопственом крвљу и чамотињом самог призора пруских налета у доба страшних освајања. Крај његовог тела почивао је умртвљени часовник, исти онај који је на расанку у његове шаке положила моја мајка, шапатом нагласивши да таму дубљу од бездана може надјачати оно што у двокрилном часовнику почива. На сребрној гравури видео се грч покушаја, последњег трзаја који би покренуо механизам за отварање, механизам који би га избавио из таме у коју је тонуо, управо онако како је на расанку обећала. Тих дана живот је изгубило тридесет хиљада очева, оплакујући сопствену судбину, очима својих жена, домаћица, кћери. Били су то мрачни септембарски дани, опијена стравичним догађајима, мајка је судбоносног јутра наслутила хитац који је распорио Дидијерове груди из којих је течност навирала попут свилених латица руже.

ЧУДЕСНА СУДБИНА ГОСПОЂЕ AIGUILLARD

*L'accident de la Gare Montparnasse,,
16 h, 22. X 1895.
Le Petit Journal*

Густа, лепљива пара покреће точкове оронуте локомотиве уочи деветог часа трагичног уторка. Парна локомотива поузданог превозника L'Ouest напушта перон у приобалном градићу на самом ободу Француске, снажно крчећи свој пут до дома девет муза Монпарнаса, дубоко у утроби престонице. Композицију сачињавају локомотива, три теретна и шест путничких вагона на чијим прозорима почива више од стотину бледуњавих лица.

Истовремено, километрима удаљена, Marie-Augustine Aiguillard напушта хладну постељу и од божанства захтева промену, суочена са zasiћењем и незадовољством које живот поставља пред њу. Жена трговца, мајка, подбула креација животних околности, госпођа

Aiguillard била је оличење људске протозое, честица која трагично бледи и ишчезава на сиромашном хранилишту.

Није подносила уторак, његови сугласници били су кисели, остављали су опор укус на језику који је отицао и заустављао проток ваздуха ка ждрелу.

Локомотива *Chemins de fer de l'Quest* убрзава и достиже непрописну брзину на уласку у Монпарнас, оглашава се тешко, попут труднице која беспомоћно издише на мадрацу. Црно тело окупано чађавом прашином пробија се кроз густе накупине дима.

Госпођа Aiguillard посматра утрнулу лепоту *Place de Rennes*, непомичну идилу која се скрива дубоко у магловитом и тмурном предвечерју, на месту где зажарена звезда посустаје и креће се ка супротној хемисфери. Негде у даљини наслућује сиктаву арију локомотиве, а потом лице верног супружника који је дозива нешалантним покретом. Узвраћа поздрав, а њене суве усне милују образ испуњен тврдим чекињама које је нагоне да устукне и упути презрив поглед.

Локомотива поузданог превозника краде километре по часу не би ли надокнадила недопустиво кашњење, силази са шина и прелази тридесет метара широк перон уз варничење величанствених размера и боја. Звер окупана бледожутим ватрометом дотиче зид станице који попушта, предаје се и лењо открива сањиву лепоту *Place de Rennes*.

Госпођа Aiguillard изнова машта, препушта се езотерији и гради бољи живот за себе, живот који су обећавали, који очекује, заслужује. Посматра снажна леђа верног супружника, ослушкује његово дисање, уравнотежено и храпаво, а оно се нечујно искрада из њених ушију и оставља је у самртној тишини. Локомотива израња из каменог зида станице и проналази њен поглед испуњен незадовољством и животним засићењем.

Marie-Augustine Aiguillard подиже главу и уочава слинаву њушку локомотиве, ваздушни простор, слабашних десет метара слободног пада дели драгу госпођу од стравичне звери. Господин супружник, продавац дневне штампе, окреће снажна леђа, успева да формира једну сузу и подиже капке у запрепашћењу. Укочено је посматрао силуету своје жене коју наткриљује бесна машинерија, допустивши да треперави плес његових гласних жица створи болни крик који напада њене ушне шкољке и постаје незадржива истина.

Сребрна коса спушта се у сиромашним увојцима до сићушних рамена која носе дрхтаву главу испуњену успоменама, поглед осликан чежњом осмехнуо се металној лепотици која се обрушавала из станичне утробе. Било је брзо, безболно, садистички прецизно.

Последње о чему је госпођа размишљала било је како јој недостаје ваздуха, њена плућа била су жедна, ноздрве шкрте, језик крупан. Да ли је у питању уторак и његови кисели сугласници или опчињеност сопственом судбином?

Добила је промену и била је заиста, напокон, жива.

Милена ЛЕТИЋ- Јовеш

ВЕОМА ЛЕПА СМРТ

(Одломак из романа)

... Мисли су наилазиле без тачно утврђеног реда, мрсиле се и размрсивале, одлазиле смером који није разумевала. Светозар се није вратио. Тврдоглаво упоран у настојању да продужи детињство, удаљавао се од мајке. Бака је била једина која је стрпљиво одговарала на његова детињаста питања. Нема је више.

(- Шта да ради?)

Гледала је фотографије расуте по каучу. Једино преостало. Могла је да се смести ту, на тај стари кауч; умота у топло, вунено ћебе (грејања није било) и гледа фотографије до касно у ноћ. Могла је да заспи уз прегршт фото-албума под ногама.

На врху је опазила онај бели папир истргнут из школске свеске. Послужио је за писање честитке:

Александра, мама ти жели сретан рођен дан

(Рођен дан – очито: писала је без помоћи и присуства унучади, давне 2003. Тада је улазила у девету деценију свог живота)

Желим да будеш срећна, здрава, лијена, поносна и успјешна цјели живот. Много среће желити мама и да доживиш стоти-100-рођен дан. Твоја мама

Мајка никада не би саставила глагол и енклитички облик личне заменице да није посустала, уморила се. као што ни *рођендан* не би написала раздвојено. Изморена болешћу, полуукоченом руком исписивала је честитку, грешила. Грешке су је подсетиле на ону ноћ у Босни, када је мајка гледала погледом растуруним по ћошковима собичка у којем је млађа сестра наместила лежај. Постељина, испеглана и чиста; високо узглавље (једино на чему је одувек инсистирала); ствари расуте по дну кофера (непрестано га вукла за собом), изазвали су жаљење. Сто претрпан лековима испречио се на пролазу између врата и кревета. Лекове није редовно пила. И у деведесетој се бранила:

-Треба чувати јетру.- тврдила је. Недокучив поглед и лагано обешена усна (била је то последња вечер коју су провеле заједно у

породичној кући) указивао је на мождани удар. Тешко је изговарала, гласови су били немушти, нејасни, ни трага значењима. Мешали су се, недефинисани и безоблични, изгледало је да их је прогутала при првом налету крви у мозак, при наглom пуцању капилара. А само месец дана раније, била је потпуно артикулисана. Већи део живота посветила је речима, уствари: живот и говор, за мајку, били су исто. Патила је кад никог не би било ту, требала је неког ко би слушао.

Александра је мислила о свему, у тој ноћи која је изгледала страшно, због неизвесности. Изговарање сугласника “р” не би представљало проблем, проблем је постало изговарање сваког сугласника понаособ: ниједан није могла да повеже са самогласником. Нестала је спона међу њима. Сви су се самогласници, одједном, расули, па потом слили у једно мукло – *aaaaaa*. Није га подупирао ниједан сугласник. Загубљени, у истрошеним вијугама малог мозга на који се ослањала (срцу никада није веровала) - нестали су. Изневерили је, у трену оставили без ослоњаца. Није имала на што да наслони своју реч. Александра је помислила како је и мајка нестала. Биће пред собом није познавала. Затим се сетила изјаве доктора:

- Човек живи док срце куца.

(У срцу је, дакле, кључ, а не у вијугама на које се мајка ослањала!)

Ослушнула је: куцало је! Куцало правилно, сасвим правилно, није прескакало.

... верно, верно мамино срце!!!

- Мамаммамамамама! – позвала је.

Окрнула се.

- Мама, ту сам, чујеш ли ме?

Покушавала је да одговори, мрмљала нешто као: *зна, зна она... не може да не зна, не никако, срце је није изневерило, па она је - м а м а!* Додуше, личила је на стару, изгужвану врећу, ону јутану, на неким местима поцепану, па добро закрпану; била је сва збрчкана, али:

- Она је моја мама!

Осећала је суву, дехидрирану, можда гладну (!!) можда упишану (!!)

- Боже... требала бих да проверим – казала је себи, викнула, уствари!

Пипала је: била је сува. Отрчала је до кухиње, брзо исцедила лимун: донела га из Новог Сада. Срце је лупало, хтелo да искочи! Доста шећера требало је да стави у лимун (*мозак иште шећер!*) Поново се вратила у собичак, у којем је мајка лежала. У ушима је зврјала огромна кућа, празни квадрати. (*Које ли их градила?*) Принела је чашу лимунаде мајчиним уснама. Мајка је није осетила. Онда јој једном руком задигла седу главу; мајка је покушавала својом левом напипати њену десну руку: лимунада је прскала по њој; *свеједно...* све је у трену постало: *свеједно*. Разумела је да мајка не осећа разлику *топло- хладно, мокро - суво*, а ипак: пила је! И просипала! Стезале су и грдиле једна другу, немо и без речи грцале своју муку, покушавале да се препознају. Ставила је суве пелене испод, затим оградила цели

кревет великим, старим столицама, па клонула, уморна. Мајчини јауци су је дозивали: столице које је поставила, као обезбеђење - нису помогле: мајка се стропоштала на под, разбуцана и раскопчана, полугола, с испруженим рукама. Личиле су на жиле стогодишњег храста у дворишту старе брвнаре.

Мамамамамамамамамама!!!

Могла је да наслути кошмар кроз који је старица пролазила, пре него се сручила на патос. Мучила се, у неравноправној борби са боловима и демонима. Покушала је да је подигне. Није ишло.

Морам да позовем снајку! - казала је самој себи. Знала је да је то последње што би мама пожелела.

Стигла је брзо. Уз силан напор, успеле су да је подигну. Сићушна старица била је тешка као туч. Једва су успеле да је пребаци на високи лежај. Много спретнија, снаха је увила маму у пелене, као малу бебу, покрила је... а она се, за то време, грчевито хватала за Александрину руку. Изгледало је да моли за спас. Александра је разумела како је мајка препознаје и раздваја од оног другог гласа. Миловала је; љубила ту рачвасту, стогодишњу грану на њеним шакама: некада су то биле женске руке, познавале удвараче, кавалере. Требало је замолити да се смири, обећати како ће све бити у реду и добро. Братова жена је изашла; мама заспала. Покушала је да се загреје испод два јоргана у спаваћој соби. Сестре није било. Отишла је, није могла да поднесе толику количину несреће на једном месту, у рођеној кући. На француском лежају оставила је лектиру: *Нострадамусово проклетство, Нострадамусова пророчанства, Нумеролошка пророчанства, Велики Нострадамусов хороскоп, Уџбеник наталне астрологије, Досије омега, Распућин-вечна тајна...*

Ниче је прошетао кроз Александрину главу као кроз неку удаљену алеју:

“... фанатизам је једини облик воље који могу да проведу слабе особе које не поседују снажну личну вољу и чврст карактер...”

Мајка је желела, у кћерима, изградити чврст карактер. Без Бога и божје помоћи. Није то ишло. Била је опседнута. То је била њена животна утакмица. У њој су именице *част и поштење* заузимале значајно место. На њих се рачунало, као на доброг голгетера.

У зору је збацила ноћну грозницу и припремила свежу лимунаду. Мајка је пила и пила, а пелене под њом и даље су биле суве.

- Хоћеш ли да пишкиш?

Питање се наметнуло. Погледала је пажљиво: није било сивица, ни празнине није било, у мајчиним очима. Могла је да посведочи да мајка гледа сасвим бистро и разумно, као да каже:

- Хоћу! Дуго трпим!

Охрабрена, питала је даље:

- Знаш ли ко је покрај тебе? Ко сам?

- Знам!

- Ко?

- Моја мама! – одговорила је победнички, срећна као какво дете, а затим додала:

- Ја сам добра! Увек сам била добра!

Осетила се пораженом. Ако је икада и постојао смисао – нестао је. Заувек. Мама је желела да остане оно што је увек била: *добра девојчица*. Из пекарске је фамилије. Њен деда, а Александрин прадеда, био је пекар. Ујак јој, Вид - пекар. Пекара се налазила на почетку главне улице. Улазило се у њу с раширеним носницама и зјеницама. Златасте боје мирисног пецива различитих облика, подсећале су на валове. Сливали су се у очи пролазника, као сва лепота што се слива. Мајчина мајка удала се у оближње село. Тамо је изродила децу, дочекала рат. Светски. Била је најмлађа и одмах је, после тог великог, другог светског, напустила родитеље и село. Стара мајка је умрла десетак година пре него су оживели четнике и усташе. Тата, Алксандрин деда, заклан је, још у августу 1941. Покрај реке. Појеле га рибе. После, комунисти, саградили споменик од белог мермера. И њему, и његовим сапатницима што су, надувени, пловили према ушћу.

- Зашто нисам могла, на време, да признам доброту којом ме обасула; да се захвалим за лепоту коју ми је даровала? Зашто сам одбацивала чињенице? Бежала? – питала се Александра.

Мајка је, и у последњим тренуцима, остала *добра*, није била терет... до краја је неговала слику доброг детета. Стало јој: водила је бригу о томе шта други мисле о њој. А била је оно што је морала да буде: дете које тражи потврду, признање. Круг се затварао ту, пред Александриним очима. Није могло ништа важно да се измени, није више могло да се врати или поново отвори. Питала се *како су се сугласници спојили са самогласницима, у току само једне ноћи (!?) Шта се то дешавало у мајчином мозгу?*

Сећала се како се мајка придигла и на трен ослонила на сопствене ноге, али оне су се измакле, изневериле је, као све у животу што је изневерило. Поново је пала на кревет; мучиле су се заједно, неприпремљене за такву ситуацију: мајка је некако успела да пишки, у бели лавор донесен из купатила. Затим се поново измакла, понављајући: *моја мама, моја мама... добра сам; хоћу да идем својој мами!*

Сузе су капале по папиру ишчупаном из школске свеске. И сама би, најрадије, *отишла*. Вечер раније, у време кад је трагала за пореском пријавом, набасала је на ту, руком исписану честитку, скривену у маси потврда, решења и рачуна. Као столњаци које је мајка исхеклала и извезла, као било која друга њена ствар на коју би јој пао поглед, честитка је подсећала како *мајчино никада није било само мајчино, увек је било и њено!*

Иза гомиле папира смешкала се разгледница пристигла из Атине, далеке '84.

Поздрављам те из сунчане и прастаре Атине. Твој друг из младости Јован

Колико је снаге требало да се испишу такве речи, залепе маркице за пошљку која ће да путује изван Грчке? Кад је то била - *млада*? Где се динула њена младост? Није ли је изгубила још у оној мартовској ноћи, пре скоро четрдесет година, када је признала да не сме да га воли, да се већ обавезала?

Није поверовао. Казао је како је то само добар начин да се

каже - не!

Нажалост, није био начин, била је истина. Удала се много пре него су се и упознали. Није лако прихватио чињенице. Отпутовао је. Чула је да се налази у Београду. Дуго се није враћао. По повратку, исто тако дуго, избегавао је. Не сећа се када су се и како поново зближили, како су успели да остану оно што пише на разгледници коју је сачувала: *другови*. Маштала је о дану у којем ће постати *слободна жена*. (*Цело, „неслободно“ време, заправо, припадала сам њему*). Признаће како га сањала и чинила штошта да се сан оствари. Живела у нади, *волео ме, зар не? Да није узео би другу девојку за жену*. Зашто би, усред рата, поклатио *Белог анђела*? Насликан уљаном техником, бојама пристиглим из Швајцарске, постао је симбол вере и оданости. Ма где ишла *Бели анђео* је ишао с њом. У једном, михољски зрелом дану, након више деценија *неслободе*, када је без страха могла да изјави колико чезне и колико јој је потребан, назвала је.

Телефон је звонио дуго, скоро да је изгубила стрпљење када се одазвао женски глас:

Изволите?

Добар дан! Моје име је Александра. *Александра Саишка Стојановић*. Желела бих да разговарам с Јованом.

Тишина. Деловао је чудно мук с друге стране жице. Поновила је:

Госпођо, овде Александра. Из Новог Сада зовем. Желела бих да разговарам с Јованом.

Поново - тишина.

(- Оженио се? Могуће... две године се нисмо чули... зашто би чекао? Ко је она да би остао сам? Можда је желео дете? Јесте да је било прилично касно за тако нешто, али, ипак, ко зна? Можда је заборавио оно зло о којем је сам причао? Трагично детињство?)

У централни логор у Јасеновцу, Јован је уведен када је имао мање од пет година. Мало да би се све запамтило, много да би се остало жртва. Мучне слике пратиле су га кроз живот. Није желео децу, *јер и децу могу да обесе*.

Зашто ћутите? – упитала је непознати глас.

Зар не знате? – одговорио је глас.

Шта?

Госпођо, зар не знате да је Јован умро? Траје сахрана. Сви су отишли на гробље, сама сам у стану, такав је обичај, стан не сме да остане празан. Ја сам жена његовог пријатеља – изговорила је своје име, у једном даху. Није јој значило, слушалица је испала из руке:

Боже драги, шта сам ти скривила? Шта?!

Слике су се смењивале: његов рођендан... читав дан су провели заједно. Цветало је на обронцима оближњег излетишта: рани пролетњи цветови, бехар у завичају, њих троје: другарица заљубљена у њега, он у Александру... необична, готово нестварна ситуација! Младост све подноси! Смејали су се, искрено и од срца, цитирали немачке филозофе, говорили стихове руских песника. Сви су волели Јесењина. Није знала да постоје и песници који не љубе Јесењина. То је сазнала неколико деценија касније. Много година после, поново

заједно: у Крушедолу. Необично неко време, увелико пала зимска ноћ; странци са њима, не може да се сеги - који? Обилазили су фрушкогорске манастире док је у Хрватској и Босни беснео рат. Била је то најкрвавија зима коју памти. Осмишљавао је пројекте намењене настрадаој деци и избеглицама; њиховим трагом долазио у Нови Сад, позивао је да изађу. Није морао. Али чинио је то. Снебивао се кад је први пут стигла до Српског народног позоришта. Сели су у фоаје, разговарали нечујно; ћутањем и погледима, више но речима. *Бели анђео* стигао је доцније.

- *Колико пута ме позвао? Када је упитао да ли психичка блискост може да учини дете сличним њему?*

Није знала да ли да се смеје или плаче.

- *Конфузија, ето то је психичка блискост. И бол, неподношљив бол.*

Био је низак, нижи од ње. Признао је како се мали мушкарци ложе на високе жене. И колико се плаше.

Висока, танка у струку, с косом боје лешника, плавоока, као и он.

- *У плаветнилу се скрива доброта.*

Приближавали су се и удаљавали једно од другог, независно од сопствене воље.

Прегршт корисних савета чувао је за њу. Није знала куд би с њима.

Разгледница из Атине болела је ништа мање од сећања на оног другог, оног који је обећавао крстарење Медитераном и путовање у Истанбул, а да то од њега нико није тражио. Лагао је, наравно, онако како мушкарци лажу. Ништа посебно: типичан, школски пример васпитаван на тековинама мушке цивилизације: *мушкарцима је све дозвољено! Циљ оправдава средство. Паметна је она жена која уме да буде глупа, кад затреба.* На фотографији стоји покрај ње. Помало изгубљен. Можда збуњен? У позадини - пучина. У рукама држи каталог ликовне изложбе. Посетили је у предвечерје, а затим пијуцкали вино, црно, далматинско. Израња и бледи Тхеодоракисов лик: сиртаки, Зорбин плес. Одшетали су до плаже, уживали у песку, хладио се; чула је заједнички смех, гласан, непоновљив: волели су да се смеју. То је било посебно. Опружена, с главом у његовом крилу, слушала је колико дуго је чекао тренутак у којем може да добије нешто што је одувек желео: *жену, препланулу и нагу, бестидно узбуђујућу, предану његовом наручју.* Жудео је за податношћу и женским телом. Давала се апсолутно и без резерве. Први пут је била то што је желела да буде: жена, само жена. И пре него су сузе грунуле испод очних капака, одгурнула је узнемирујућу фотографију, заклонила је десетинама других: све су чекале да буду уредно сложене.

Пучина у другом делу Јадрана, једнако модроплава, снимљена пре скоро три деценије: два дечака у шареним гаћама, насмејана и неумрљана, прекрила сена. Светлост обасјава лице старије кћерке, прелама се на њеним наочарима и носу. Управо се вратила с испита, па весела и спремна за игру, придружила дечацима. Пре тога попиле су јутарњу кафу.

- *Боже, како би лепо било када би могла да се врати она стара, позната блискост.*

Стезало је у грудима, у грлу. Све више је стезало. На фотографији испод, опазила је смокву, ону самониклу што је израсла у њиховом медитеранском дворишту. Родна, широка крошња. Када су, крајем лета, много година касније, стигли у *своју* кућу, дечаци су са новим власником, убирали дозреле плодове и продавали их ретким туристима. Биле су то њихове прве трговачке трансакције:

„*Пет и пол куна*“, одговарали би на питање девојчурку из новог комшилука. Смејала се и куповала. Питала је: - *Ко је Ђорђевић* и - *Зашто толико воле кошарку?*, саветовала им да не носе дресове с његовим ликом, на новоизграђеним теренима. Негде, у даљини, назирала се мала барка. Комшија Мате враћао се с јутарње пловидбе заливом. У његовој кући пред сам рат, чула је како треба да покупи децу и оде, што пре!

- *Стигли калаишњикови*– казао је.

- *Шта ја имам с тим?*

- *Немате, али имају они с вама. Као и луђаци који су их наручили.*

- *Већина људи је добра и паметна. Мало је луђака!*

- *Да, али вама не треба већина, довољан је један! Послушајте: идите одавде! Сачувајте децу!*

Остаћу – одговорила је пркосно. И остала.

Усамљена, провела је последње лето на пустој, јадранској плажи.

Када је, на крају лета, покупила ствари, спаковала кофере и последњи пут уронила у модре валове (колевку најдубље радости - могла се описивати најзноситијим придевима што су се лако преображавали у епитете); села у ауто и кренула приморском магистралом - уследио је низ догађаја о којима су казивале неке друге фотографије.

Није их сачувала.

Живот се свео на чекање, стално чекање и понављање. Понављају се кривица и страдање. Од тада само именице и глаголи могу да описују живот. Они заузимају истакнуто место у језику из којег су нестали придеви. Навалили су из затрпаних делова колективне свести. Свуда около претило се, убијало, бежало, тражило склониште; свуда около гладује се, стиска, насрће, бесни, сели, пресељава, распада, руши и поново гради... у којем то језику има толико деструктивне креативности, толико могућности да се одрекне епитета, да се распрсне, расточи, нестане и поново постане, сакупи, залепи и закрпи, па поново попуца?

Сваки детаљ на фотографијама личи на бајку. У бајке нико више не верује, чак ни деца. Шаљу разгледнице из Грчке:

Драга мама,

Надам се да ћеш већ следеће године имати прилику да обиђеш сва ова мјеста и уживаш у колијевци европске цивилизације, као ми сад! Воле те твоји...

Године су пролазиле, прилика се није указала. У *Дневник* је

записала:

Упознајем осећај угоде у јутрима које ме обузимају свеићу да се живот укида сам. Немам више обавеза (пређашњих), ни дужности. Нико ме не чека и не зависи од мене. Могу да закасним, да заспим, да не дођем; да ћутим и гледам фасаде што промичу у јутарњој измаглици; губе у мутној светлости. Тек ће да се раздани. Чудим се како и јануарско јутро може бити топло. Суво грање непомично ћути, док читам наслов који је, за мене, одабрао међу стотинама других наслова, на Сајму књига, у Београду. Заједно смо га посетили. Замишљен, дуго и пажљиво је бирао, пре него је у руке узео малу, лепо дизајнирану књижицу. „Веома блага смрт“, писало је. Симон де Бовоар.

Зашто ме поредио са њом?

Вероватно је желео да будем таква. Само тако могао је да се једначи са Сартром. У маини. Желела сам исто, али нисам могла да будем Симон де Бовоар. (Много касније схватила сам и зашто: осећала сам лагани презир према женама које могу да чине то што је госпођица де Бовоар чинила). Уз то: Он, наравно, није био С а р т р. Умишљао је. Људи воле да умишљају да јесу оно што нису. Тако лакше живе. А живети није лако. После је дошла „Мајка Рускиња“ (Ален Боске). Затим: Џулијан Барнс. Маргерит Дирас. Орхан Памук. Лоренс Дарел... слагала су се значајна имена светске књижевности двадесетог века, у једну слагалицу. Свако за себе, већ је било громада у мојој глави. Заједно: нарасли планински венци и магија. Недостаје ми. Недостаје ми његова рука: рука водича који зна да права (моја) прича почиње с мајком. Веома блага смрт. Стављали су јој катетер. Било им лакше. Тврдили су да растерећују срце. Жалила се. „Немојте то да чините!“ казала сам. „Госпођо...“ били су изненађени. „Не, нећу да јој стављате катетер! Разумете ли?“ „Али...“ покушали су.

„Не!!!“ - вриснула сам.

Колико су јој значили дани које би добила, уз тај катетер? Одахнула је кад су га извадили. Одувек је била мазна. И нас је учинила таквима. Као да негде, дубоко у себи, носимо плаву, или, бар плавичасто замагљену крв предака. Седели су у пространим собама. Лагано навлачили беле рукавице и одвозили се кочијама. Кметови су се дивили броју грла у њиховим шталама. И титулирали им. Рађа ли се човек горд или се гордост стиче? Не знам. Знам да сам, у мислима, још увек повезана са њим; да ми недостаје, као и мајка што ми недостаје. И да би било лепо када би следеће године имала прилику да обиђем сва места која деца обилазе. И уживам, као они сада.

Међу сачуваним разгледницама, фотографијама и другим папирима пронашла је и „Причу о дијамантима“. Уз њу стамен човек, широких рамена. Стоји насупрот њој. А она – плава, сва плава и белопута, у полураскопчаној јакни. Стоје тако једно насупрот другог, гледају се и испитују; дува ветар, таласа се планинска река иза његових леђа, уноси немир:

„... куд мени толико богатство, мени који не могу да га ставим око врата и дивим му се, или уградим у прстен и носим заувјек... куд мени? Ја ово не заслужујем, Александра, мени оволико

богатство ријечи не припада ни по којој основи. Боли ме изнутра, раздире ме и уништава спознаја да сам наишао на богатство, а не могу га ни додирнути, не могу да га присвојим, не могу да га сакријем, не могу да га ставим на себе као накит, не могу да га украдем – не пристоји то мени...“

(Да - богатство никоме није потребно.)

„Зар је морало моје писање о замишљеном сусрету у Новом Саду бити толико пророчко?... не могу да гледам твоје лице које сам само пријатељски додирнуо, осјетио сву топлину - не, то не припада мени, јер ако га узмем промијениће сјај, изгубиће на љепоти, нестаће цијене - све ће пропасти - не, овај бисер припада царској круни Васионе, тамо најљепше сија, тамо даје сву љепоту...“

Лице се згрчило, на трен сетило и инспектора Кљујића. Жену чије је убиство истраживао није познавало, али јесте - мрзело.

Није ли то чудно? - запитало се лице, док се бол ширио левим делом груди, појачавао и улазио у руку. Обузимао је цело раме све до испод надлактице. Поглед је падао на више слика одједном.

(– Најважније инспектор није могао да докучи.)

Покушала је да устане. Бол је надлазио... силовит... чинило се, у моменту, да се слон пење на Александрина прса, у пределу срца, да седа без намере да оде. Није дозвољавао да се усправи и ослони на ноге, да крене. Желела је да приђе радном столу, укључи рачунар.

- Изборићу се. Са колико тога је могуће човеку да се избори?!

Није било лако. Најплеменитија међу животињама засела је на њене груди и није одлазила. Загушени, крвни судови спречавали су доток крви у срце. Остајало је без хране. Негде, у дубини свести, још су трепериле речи из писама које није показала инспектору. Припадале су књизи којој је “заврнула уши”:

... Ни тридесет, ни седамдесет не значе много ако их делимо са неким ко нам значи и чини нас лепшим од сваког лица и сваког носа, од свега што носимо са собом и у себи... У старим причама људи су одрастали, борили се, пролазили кроз недаће, и, на крају, стизали до зрелости, до осећаја помирења са светом... у животу не мораши ништа да објашњаваши, ако то не желиш... Дакле, не морам ништа да кажем.

Штавише, веома је важно да не кажем ништа...

Љиљана ЈОВАНОВ

МЕМОАРСКА ПРОЗА ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЋА

МЕМОАРИ – ОБЈЕКТИВНО ИЛИ СУБЈЕКТИВНО ДЕЛО?

Читаоче!

Припадао ти којој му драго политичкој страници и макако ценио ово Дело, имај на уму једно, да његов писац, поред свих неприлика и гањања од руке краља Милана, ипак није желео зла династији тога Владаоца над којом лебде сени Милоша Великог и Михаила Честитого.

*Ове Успомене дело су објективног посматрања, лично преживелих догађаја.¹
Д. Ј. И.*

Наведени текст, заправо је почетак *Зајечарске буне* Драгутина Илића, у ком се писац обраћа читаоцима. Последња реченица отвара простор за полемику о проблематици и значају мемоара као веродостојног, односно, објективног текста. Међутим, већ на следећој страници ових мемоара, читалац увиђа да је ово дело написано двадесет и шест година након догађаја (Зајечарске буне) о коме се овде приповеда. То је навело Жељка Милановића на следећи, сасвим логичан, закључак:

Двострука антитеза (објективно – лично и посматрање – догађај), Илићу се чини смислено јер он после двадесет шест година, дакле, са велике дистанце, обећава објективност личног доживљаја. Захваљујући учесталости аутореференцијалних елемената (упућивања на самог аутора, текст и читаоца) пред читаоцем настаје упечатљива прича о буни која не дозвољава упитаност о

¹Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књ I, Зајечар 1983: Историјски архив „Тимочка крајина“, стр. 5.

објективности приповедања.²

Са друге стране Витомир Вулетић истиче следеће:

Дело³ је настало 1909. године. Од догађаја је прошло довољно времена да се утисци среде, да се узбуђења смире и да један неоспорно обдарен човек на све што се збивало погледа очима које веома добро виде проток времена, шта је у ономе што је прошло битно, а шта није. Из изворности онога што казује, из сликовитости приказивања догађаја и људи који су у њима учествоавали и били актери радње може се претпоставити да је Илић бележио своја запажања непосредно по врелим и крвавим траговима догађаја, па их касније убличавао у своје кратке приче заогрнуте измаглицом сећања.⁴

И Пера Тодоровић (коме ће такође бити посвећена пажња у даљем раду), писац мемоара Крвава година, казује следеће:

Узимајући перо у руку да причам ове кржаве догађаје, ја сам пред собом и својом савешћу учинио свети и тешки завет да се нигде не огрешим о истину (подвукла Љ. Ј.), и слободно смем рећи да сам том завету до последњега редића, до последње речи у овој књизи остао потпуно веран.⁵

Он је, међутим, за разлику од Драгутина Илића, мемоаре писао након седам година о чему сведочи реченица у *Крвавој години*: „Сими је ову реч продиктовао његов природни, урођени такт, а реч је тако погодна да и данас, после 7 година, хвала му за њу“.⁶ Латинка Перовић у предговору *Крвавој години* истиче да је Пера Тодоровић писао мемоаре док је сећање још могло бити свеже и, нарочито, док су још били живи многи од главних учесника догађаја. У својим успоменама о Тимочкој буни, користио је разне изворе: архиву радикалне странке, преписку, оновремену странку. Латинка Перовић даље истиче да његове тврдње нису наишле на оспоравање. Напротив, многе од њих потврђене су и у мемоарима написаним после њих (као на пример и у Илићевој Зајечарској буни). Свакако, треба узети у обзир да је лични положај Пера Тодоровића био битно промењен у време када је писао успомене о Тимочкој буни. Тада је он већ био искључен из Радикалне странке, посебно њеног вођства у Тимочкој буни. Латинка Перовић ће даље за њега рећи да је „немилосрдно

²Видети: Жељко Милановић, Од слика о другоме ка поетици – Стваралаштво Драгутина Ј. Илића, Београд 2009: Службени гласник, стр. 75 – 76.

³Мисли се на Зајечарску буну.

⁴Видети: Витомир Вулетић, „Драгутин Ј. Илић о Тимочкој буни“, Породица Илић у српској књижевности, Београд 2003: Институт за књижевност и уметност, стр. 396.

⁵Пера Тодоровић, Крвава година, Београд 1991: Српска књижевна задруга, стр. 28.

⁶Исто, стр. 192. Када Пера Тодоровић, након што је осуђен на смрт, моли Андру да присуствује његовом стрељању како би његовој мајци показао гроб у коме је сахрањен, Сима Ристић, редов у војсци, говори Тодоровићу да се прође тога посла, јер ће за те гробове знати цела Србија. Ове су речи дирнуле Перу Тодоровића и, након седам година, захвалан је Сими за њих.

искрен“, да његово виђење Тимочке буне не садржи целу историјску истину, али је аутентично и без њега до те истине није могуће доћи.⁷

Све ово наводи нас на питање – колико су, да ли су, и у којој мери, мемоари продукт пишчеве објективности? Можемо ли се ослонити на њихову веродостојност и можемо ли, уопште, на основу њих разумети неки историјски догађај? Покушаћемо да кроз овај рад дамо одговоре на постављена питања. Бавићемо се поређењем Зајечарске буне Драгутина Илића са *Крвавом годином* Пере Тодоровића, како бисмо показали на који начин се ова два дела међусобно допуњују, шта им је заједничко и на који начин писци пишу о Зајечарској буни.

Мемоари су прозно дело у којем аутор приповеда своје успомене о прошлим догађајима. Иако се често изједначава са аутобиографијом, сматра се да се мемоари од ње разликују по томе што занемарују приказивање приватног живота аутора, те је приповедање усмерено више на описивање историјских, друштвених, политичких и културних збивања у којима је аутор непосредно учествовао или је био њихов сведок. Субјективност аутобиографије одликује и мемоаре утолико што су сви догађаји преломљени кроз ауторову свест и што је за догађаје о којима је реч важна ауторова позиција у историји, друштву или култури једне средине. С обзиром на то да се мемоари пишу са веће временске дистанце, приповедању о прошлим временима посебну аутентичност даје ауторов коментар који расветљава узроке, последице и околности под којима су се одиграли одређени догађаји.

Назив мемоари потиче од латинске речи *memoria*, што значи памћење, односно, сећање. То су историјско-књижевна дела у којима нека значајна личност говори о прошлом времену, водећи рачуна о томе да поштује историјске чињенице али и захтеве књижевног обликовања.⁸ Одговарајући на понуду да буде редактор мемоара црногорског књаза Николе, Пера Тодоровић каже:

Писање мемоара ја матрам као један од најтежих и најделикатнијих послова књижевних. У мемоарима мора се огледати личност мемоаристе као у најбољем огледалу. Из њих треба да веје и мирише душа онога чији живот описују. Кад читаш добре мемоаре они ти морају стварати онакву исту атмосферу, какву је стварала личност коју описују и морају оставити утисак, као да си сад овога часа био, опитио и разговор водио са живим човеком, чији животопис читаш. Мемоари су исповест пред Богом и пред самим собом. То је често последња, заветна реч, која се са гробнога прага управља потомству, апелујући на његов непристрасни и неумитни суд. То је аманет што га прошлост предаје будућности; духовни, па често и политички тестамент, што га је јавни последник оставио народу своме.⁹

Такви су, можемо слободно рећи, мемоари Драгутина Илића и Пере Тодоровића. Међутим, како наводи Радован Самарцић, било

⁷Видети: Латинка Перовић, „Крвава година Пере Тодоровића“, Крвава година, Београд 1991: Српска књижевна задруга, стр. 21-22.

⁸Видети: Тања Поповић, Речник књижевних термина, стр. 423.

⁹Пера Тодоровић: Крвава година, стр. 35.

је међу великим светским мемоаристима, почевши од античких времена, одиста и таквих који су били ужасни обмањивачи, лажови, мистификатори, оговарачи, уцењивачи и сплеткароши, а да то није умањило вредност њиховог стила и оспорило значај њиховог сведочења.¹⁰

У тексту „Наратив и истина“ Х. Портер Абот поставља питање односа између фикције и нефикције. Говорећи о томе, аутор се пита да ли онда значи да историја, биографија или документарни филмови морају стално и једино да говоре истину.¹¹ Најзад следи одговор да велики број историчара и биографа имају посла са непотпуним подацима које су извукли из архива, те се веома често баве спекулацијама које заснивају на познатим чињеницама. Дакле, оно што највећи део публике очекује од историјског наратива није истина већ намера да се истина каже. Да бисмо знали да ли је нешто фикција или нефикција, неопходно је да о томе будемо на неки начин информисани.¹² Често информације долазе од наслова, у чијем поднаслову се може наћи „мемоар“ или „роман“. Међутим, може се десити да оно што смо до тада, у процесу читања, сматрали мемоаром заправо представља фикцију.¹³ Ми се у овом раду нећемо бавити проблемом да ли је мемоарска проза Драгутина Илића фикција или нефикција, нити ћемо трагати за тиме шта је историја у његовим мемоарима, али једно је врло вероватно: „Историчар не може на исти начин као наратор фикције да говори о унутрашњем животу својих ликова уколико не измишља“.¹⁴ Исто тако Драгутин Илић није могао писати о унутрашњем стању својих ликова (посебно након двадесет и шест година), а да није измишљао. Зато је фикција, готово увек део нефикције, чак и када је реч о веродостојном делу какви би требало да буду мемоари. У прилог овоме иду и следећа запажања Х. Портера Абота да се наративна нефикција разликује од наративне фикције у својој референцијалној функцији. Од ње очекујемо да представи, најбоље што може, истину о стварним догађајима.¹⁵ А као такву могуће је „фалсификовати“. Такође је на известан начин и спутана у ономе што треба да потврди, посебно у случајевима где истина не може да буде документована, као на пример када је у питању свест о историјским личностима. Фикцијски наратив са собом носи идеје о свету које нису толико „о свету“, колико се примењују на њега. На крају крајева, у самој речи историја, наставља Х. Портер Абот, налази се реч прича. Ролан Барт је сковао израз „ефекат стварности“ да би означио утицај детаља који немају никакву другу функцију него да нас убеди да је наратив истинит као и сам живот. Сама реалност је, другим речима, последица коју ми морамо несвесно да декодирамо.

¹⁰ Видети: Радован Самарџић, „Зајечарска буна Драгутина Илића“, стр. 11.

¹¹ Видети: Х. Портер Абот, Увод у теорију прозе, Београд 2009: Службени гласник, стр. 233.

¹² Исто, стр. 235.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, стр. 237.

¹⁵ Исто, стр. 243.

Истина фикције је увек конструкција којом ми дајемо смисао свету и у том смислу су све те истине равноправне.¹⁶

ЗАЈЕЧАРСКА БУНА и КРВАВА ГОДИНА –

Два виђења једне историје

Имам ја и чизме са којима ћу у крв газити.¹⁷

Своја мемоарска сећања Драгутин Илић и Пера Тодоровић објављују у размаку од две деценије. *Крваву годину* Пера Тодоровић објављује већ 1890. године у Малим новинама у време када су сведоци још живи и сећања свежа, а Драгутин Илић *Зајечарску буну* 1909. и 1910. године у две књиге. Са дистанце од скоро три деценије, када су политичке страсти и анимозитети изгубили првобитну снагу. Не само краљ Милан, већ нико од Обреновића није више био жив, а на политичкој сцени су се разговарали сукоби друге врсте. Време мемоара Пера Тодоровића подудара се са пуном сезоном српског реализма, а Драгутин Илић је својим делом увелико загазио у епоху модерне.¹⁸ Латинка Перовић истиче да код Пера Тодоровића треба, међутим, узети у обзир чињеницу да је његов лични положај био знатно промењен у време када је писао успомене о Тимочкој буни: он је већ био искључен из Радикалне странке и у добрим односима са двором. То код њега није изазвало потребу за накнадним виђењем, нити касније за мењањем први пут дате оцене о улози Радикалне странке, посебно њеног вођства у Тимочкој буни. Напротив, он је био немилосрдно искрен.¹⁹

Тимочка или Зајечарска буна збила се крајем 1883. године у Црноречком и Књажевачком округу. Угушена је за непуних недељу дана, а окончана већ почетком децембра суђењем и стрељањем устаничких вођа и угледнијих радикала у Зајечару. Пера Тодоровић ће у *Крвавој години* записати следеће:

Те зле године људи једне вере, једнога порекла, једнога језика, сви Срби, често јучерашњи пријатељи, понегде рођена браћа, стали су један против другог с пушком у руци, завађени, омрзнути,

¹⁶Видети: Roland Barthes, „The realitu effect”, New York 1986: Hil and Wang.

¹⁷Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књига I, стр. 30. Ово је реченица коју је рекао краљ Милан Обреновић, претећи неколицини виђенијих Београђанина. Она је записана у мемоарима Драгутина Илића, на готово самом почетку дела када се тек слуте немири, али се још увек не зна шта ће се све издешавати.

¹⁸Видети: Весна Матовић, „Жанровске одлике и наративни поступци у мемоарској прози Драгутина Илића и Пера Тодоровића о Тимочкој буни“, *Породица Илић у српској књижевности*, Београд 2003: Институт за књижевност и уметност, стр. 406.

¹⁹Видети: Латинка Перовић, „Крвава година Пера Тодоровића“, *Крвава година*, стр. 21. Она такође износи да такву доследност није задржао вођа Радикалне странке, Никола Пашић. Он је од 1883. до 1927. године дао више противречних оцена о улози Радикалне странке у Тимочкој буни.

*раздражени и готови да један другом учине свако зло.*²⁰

Познато је читаоцима да се у делу *Зајечарска буна* Драгутина Илића Пера Тодоровић јавља као лик, који је нарочито упечатљив на суђењу Главном одбору. Весна Матовић истиче да су Пера Тодоровић и Драгутин Илић генерацијски блиски писци. Пера Тодоровић је рођен 1852. године, а Драгутин Илић 1858. године. Блиски су и по својим политичким убеђењима, јер је Драгутин Илић осамдесетих година симпатисао радикале, а Пера Тодоровић био њихов гласовити трибун.²¹ Драгутин Илић буну доживљава као апокалиптично „време које води за собом и ломи пред собом“.²² Пера Тодоровић, како смо рекли, то време насловљава „крвавом годином“.

Да бисмо указали на два виђења једног историјског догађаја, треба претходно рећи нешто о самом „ницању“ буне, која није изникла „тек тако ни из чега“, већ јој је много ствари претходило. Пропаст Генералне уније са којом је напредњачка влада била склопила уговор о изградњи железнице, при чему је Србија претрпела знатну материјану штету; смрт у затвору Ленке Книћанин и Илке Марковић, оптужене због атентата на краља Милана; непризнавање победе радикалних посланика на допунским изворима и појава посланика „двогласаца“; сукоб чувара јавне безбедности, названих сејменима, са народом у селима источне Србије око жигосања стоке; позив Николе Пашића народу да, приликом спровођења уредбе о формирању стајаће војске, не предаје оружје, као и Раше Милошевића (чије смо мемоаре споменули) поводом незаконитог избора општинских повереника, да свим средствима брани уставна и законита грађанска и политичка права од насртаја сваког, и да, ако затреба, одбије и војску, а све се ово догађало једно за другим у три године, на крају је створило бунтовно расположење и испунило атмосферу борбеним набојем. Борба између радикала ослоњених на масе и напредњака, које је краљ Милан узео под своје, морала је коначно, наћи одушка. *Крвава година* Пера Тодоровића и *Зајечарска буна* Драгутина Илића јесу заправо сведочанство о тој борби, која је била прелудиј Тимочке буне.

Драгутин Илић је својим мемоарима дао, једноставно, наслов *Зајечарска буна*, док је Пера Тодоровић насловио књигу *Крвава година*, образлажући у споменутих мемоарима који би назив буна, заправо, требало да има.

*Између народа и власти дошло је до сукоба. Проливена је братска крв. Изродио се метеж, који је неоправдано носио назив Зајечарска буна, пошто Зајечар у овом покрету није ни учествовао. Правилније би било назвати га црноречка или тимочка буна.*²³

Њихови мемоари су, споменули смо, а на то ће рад и указати,

²⁰ Пера Тодоровић, *Крвава година*, стр. 47.

²¹ Видети: Весна Матовић, „Жанровске одлике и наративни поступци у мемоарској прози Драгутина Илића и Пера Тодоровића о Тимочној буни“, *Породица Илић у српској књижевности*, стр. 407.

²² Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књига I, стр. 4.

²³ Пера Тодоровић, *Крвава година*, стр. 47. У фусноти ових мемоара наведено је да је у историографији прихваћен назив Тимочка буна.

заправо, два аспекта једног догађаја. Стога слободно, савременим језиком, можемо рећи да је историја, у овом случају, догађај који снимају две камере и записују на две траке, дајући један филм. Зато се, без претеривања, може рећи да ове две књиге *Зајечарска буна* и *Крвава година* једна другу допуњују, нарочито више што је реч о историјском догађају каква је била Зајечарска (или Тимочка) буна. Допуњују се управо из разлога који смо навели, али и због тога што је прва књига (*Зајечарска буна*) више преглед једног догађаја, док је друга књига (*Крвава година*) лични доживљај буне која писцу мемоара прети да буде последњи догађај у животу. Жељко Милановић, када говори о мемоарској прози Драгутина Илића, истиче да је Зајечарска буна дело рађено на граници жанра – мемоари се сусрећу са видљивим напором литераризације која се огледа у форми овог дела.²⁴ Са тим је сагласан и Радован Самарцић који истиче да Драгутин Илић, састављајући *Зајечарску буну*, није настојао наћи особит мемоарски исказ како би подвукао своју улогу сведока, него је остао приповедач.²⁵ Његов поступак изгледа једноставан. У средишту причања је догађај који се представља двојачко – описом и дијалогски. У опис не спада само радња, већ и дужа анализа душевних стања. Реч је, дакле, о уобичајеном реалистичком поступку који су пре њега или упоредо с њим, озаконалили и увели свакако врснији приповедачи са Лазом К. Лазаревићем на челу.

Ни *Зајечарска буна* ни *Крвава година* нису класични мемоари. Жанровске разлике у делима произилазе више из ауторских намера и становишта са кога се ствари опажају и казују него што су последица аутопоетичких начела и времена у коме се дела појављују.²⁶ За Драгутина Илића *Тимочка буна* је кључна за разумевање „пуног потреса, борбе, крви, и сломова... унутрашњег живота Србије од 1883. до 1903. године“.²⁷ У својим успоменама о *Тимочкој буну*, Пера Тодоровић је користио разне изворе: архиву Радикалне странке, преписку, оновремену штампу.²⁸ То се управо и поклапа са чињеницом да се понекад писцу мемоара користе дневницима, биографијама, различитим документима у писању својих дела, претпостављамо, због веродостојности на коју желе у првом реду да укажу.

Прва књига *Зајечарске буне*, изразитије но друга, остаје у оквирима класичног мемоарског казивања. Изузев мањих одступања попут уметнутих прича *Страна госпођа* и *Штета за толико сало*,

²⁴Видети: Жељко Милановић, Од слика о другоме ка поетици – Стваралаштво Драгутина Ј. Илића, стр. 75.

²⁵Видети: Радован Самарцић, „Зајечарска буна Драгутина Илића“, Зајечарска буна, стр. 20.

²⁶Видети: Весна Матовић, „Жанровске одлике и наративни поступци у мемоарској прози Драгутина Илића и Пера Тодоровића у Тимочкој буну“, Породица Илић у српској књижевности, стр. 406.

²⁷Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига I, стр. 58.

²⁸Видети: Латинка Перовић, „Крвава година Пера Тодоровића“, Крвава година, 21. стр.

у њој преовлађује документарно-уметнички слој који лабавије или чршће повезују аутобиографска казивања. У другој књизи позиција се битно мења. Фабуларно-тематска средишта се са општег померају на план појединачних судбина. Штавише, друга књига као да представља и албум стрељаних у крвавој буни, јер садржи и фотографије водећих и веома значајних личности које су стрељане и којима је Драгутин Илић посветио посебну пажњу. Тако, на пример, поред имена Љубе Дидића стоји „стрељан“. Ту су и Поп Милија, Коле Кнежевић, Коста Јанковић, Живко Никодијевић, итд. То даје посебну драж овим мемоарима, јер се не заборавља ни име ни лице оних који су по наређењу Преког суда стрељани.

Илић је више пута поновио оптужбу да овај суд није доносио одлуке према закону него према „личном расположењу и савести судија“.²⁹ Окривљенима нису допуштани ни браниоци, нити је допуштано да се њихови сведоци испитују. Упркос томе, Драгутин Илић се није упуштао у садржајније описивање свих послова Преког суда. Судије су испружена рука власти која, после свега, неумитно спроводи своју вољу. Њихови портрети наглашени су само понеком цртом. Писац их није штеео, откривајући у њима личну увређеност, злоћудност и умишљени бес, све ружне особине људи који сопствене интересе прикривају начелима. Они су ти који хладнокрвно суде, исто као што у мемоарима Пере Тодоровића војници „хладнокрвно“ убијају осуђене. Томе се он нарочито чуди:

Пре свега падало је у очи да се са стрељања враћају веома равнодушно. По изгледу лица бих рекао да су то људи који се враћају са свакидашњег учења. Ни једна цртица не показује какво узбуђење или душевни потрес. Уосталом, та се радозналост огледа и по целом држању. Дошав са стрељања, војници преспокојно говоре о својим обичним стварима. Како то враћање бива пред ручак то их онајчешће чујеш како се брину о јелу, траже своје судове, таин, препиру се колико ће се коме усугити у порцију, а ниједном, ама апсолутно ни једном реченицом не спомињу оно што је било на губилишту.³⁰

Драгутин Илић слику буне склапа поступком колажа, остајући углавном у улози свезнајућег приповедача, а мање јунака.³¹ Са друге

²⁹Видети: Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 16. Драгутин Илић на истом месту говори да се судило „по здравом разуму“ па је много људи побијено.

³⁰Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 329-330.

³¹Као да је и сам свестан да је само посматрач догађаја који их веродостојно преноси, Илић ће у делу ових мемоара са насловом „Зашто ги врзате“ констатовати следеће: „Јер ово беше јава; у овој драми која се сама од себе развија, не бех само посматрач нечега што се некада дешавало, већ суделовач у догађајима који се, са свима боловима, патњама, надом и очајањем око мене и у самом мени догађају“. Из овога постаје још јасније у каквом се положају могао налазити Пера Тодоровић као суделовач у догађају. Видети у: Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига I, стр. 95.

стране Пера Тодоровић иде другим путем. И њему је циљ да склопи живу слику буне, али, чини се, задовољава се наизглед скромнијим задатком – описати догађаје који су се пред њим развијали, односно сцене које су се одиграле на његове очи. То је сасвим очигледно у делу. И док код Драгутина Илића имамо готово читав преглед догађаја, код Пера Тодоровића баш и немамо, јер је средиште на јунаку. Драгутин Илић износи лично виђење читаве ситуације, оно што га је највише потресало у догађајима, детаљне описе стрељања (о чему ће бити речи у даљем раду). Пера Тодоровић пише из свог угла. Он ни не спомиње Драгутина Илића у делу. Чак ни толико много Зебића који се обесио од муке и коме је Драгутин Илић посветио више страница. Зебићева смрт јесте једна од упечатљивијих сцена из Илићевих мемоара. На опису овог учитеља писац се посебно задржао:

*Тела измождена, лица изолована и очију из којих сјајти грозничава ватра, овај туберкулозни човек приличио је више каквом патнику него ли борцу бунтовнику.*³²

Поред Зебића, Драгутин Илић спомиње још двојицу учитеља који су такође били затворени – Магдића и Маринковића. На њиховим лицима Драгутин Илић је „препознао сав ужас што их захвати кад им се смртна пресуда изрече“.³³ Разпињала их је неодољива жеља да се спасу од смрти. Хтели су и да пишу молбу краљу за помиловање, међутим, одустали су од тога. За разлику од њих, Пера Тодоровић писао је молбу за помиловање краљу Милану и на крају и био помилован. Истицао је у Крвавој години да је, уверен је, управо та молба допринела краљевој милости.³⁴ Учитељи су одлучили да послушају савет г. Рајовића и да накнадно посведоче како је цео овај устанак плануо по утврђеном плану Главног одбора (у коме је, између осталих, био и Пера Тодоровић). Овом одлуком душевна патња ових већ измучених људи, само се појачавала. Зебић је својим млађим друговима рекао:

Живот би нам био срамотан; то и не би био више живот, слободан, чист, већ једна вечита срамота од које је поштена смрт кудикамо лепша“.³⁵

Пера Тодоровић ће о смрти учитеља Зебића рећи следеће:

*Ове суморне мисли нарочито су ме почеле спадаати од онога страшног вечера кад ми мој хапсанција кроз зубе каза грозну вест – да се учитељ Зебић у затвору обесио. Зебић се обесио! Ја сам познавао потанко целу прошлост и целу судбу овога јадног човека, и он се сада обесио! Обесио се да својим целатима одузме прилику да уживају гледајући његову смрт. Тако бар каже у последњој жељи својој написаној непосредно пред смрт на листићу хартије.*³⁶

Пера Тодоровић пише оно што је чуо о овом догађају:

Веле да је међу њима тројицом увече вођен разговор, да л

³²Видети: Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 128-129.

³³Исто, стр. 85.

³⁴Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 263.

³⁵Исто, стр. 44.

³⁶Исто, стр. 332.

би могли откупити главу ако би истражној власти казали све шта знају, на понешто и додали.³⁷

За разлику од њега, Драгутин Илић уверава читаоца у своје исказе, пишући како се у граду говорило да је Зебића обесила полиција, да су га обесили другови, итд., а затим „подвлачи“: „Зебић се обесио својевољно“.³⁸ Доживљај Зебићеве смрти још је упечатљивији доласком његове жене у затвор, дан након његове смрти, која уопште није била упућена у трагичан догађај. Драгутин Илић, сусревши се са његовом женом, записао је:

Мој Зебић је код вас у затвору, па дођох да вас замолим да се у вашем присуству с њиме састанем и разговорим о домаћим стварима [...] Као да ме муња ошину кад зачух госпођину молбу; она, дакле, не зна шта се све од јуче догодило! Ја сам укочено гледао у несрећну жену неодлучан и потпуно немоћан да јој кажем.³⁹

Да Пера Тодоровић као осуђеник на смрт није могао присуствовати догађајима које је видео и којима је био близак Драгутин Илић, сведочи и смрт Љубе Дидића. Пера Тодоровић ће за њега рећи:

Поп Данило ми рече и то да је успут дознао како су у Зајечару стрељања већ отпочета – поп Маринко и Љуба Дидић већ су стрељани, а сем њих и још неки, којима није знао имена.⁴⁰

За разлику од њега, Драгутин Илић посвећује један од наслова у мемоарима Љуби Дидићу, народном представнику који је, како каже писац, припадао не колу образоване, већ природне интелигенције. Он је привукао Илићеву пажњу нарочито својим држањем. Његова појава, кретање, одговори на питања у току ислеђења одавали су човека свесног онога што га очекује и који настоји да потисне душевна превирања која у њему букте.

Нарочито је упечатљиво стрељање овог јунака. Завршни потези његова лика долазе на губилишту за време извршења казне. Војници су привезли осуђенике кочевима за које ће их везати. Пред стрељање, осуђеницима су везивали очи. Петар Командир, који је био међу осуђеницима на смрт, извадио је пешкир, Дидић мараму, али она беше кратка да би се могла обавити око широке главе Дидићеве. У том моменту, горак дијалог између ове двојице осуђеника, указује на трагичну судбину ових људи и са разлогом је онда што је Драгутин Илић толико огорчен и ироничан на крају својих мемоара, док Пера Тодоровић читав догађај завршава срећним исходом по њега – самом могућношћу да се живи тиме што се није погинуло у стрељању. Дакле, овако је текао Дидићев и Командиров дијалог:

Г. Командиру, буди тако добар те ми за кратко време позајми половину твога пешкира; моја је марама исувише кратка. Овај одговори: Зашто не бих!... и прецепивши пешкир, једну полу пружи Дидићу. – Ево, на! Нисмо се раније познавали, Бог зна како; али верујем

³⁷Исто, стр. 330.

³⁸Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 55.

³⁹Исто, стр. 54.

⁴⁰Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 263.

да си поштен и да ћеш ми натраг вратити.⁴¹

У овој хуморној реплици на краху живота ових људи, огледа се сва личност Петра Командира. Интересантна је чињеница да су, након пуцњаве, само Љуба Дидић и поп Милија остали живи те се у њих пуцало још једном. И Драгутин Илић ће сам рећи:

*Тога дана шапуктало се у Зајечару да је то навлаш урађено. Не знам, нити могу једно или друго тврдити ; али, што могу поуздано рећи, то је да се овакав случај догодио само над попом Милијом и Дидићем. Више ни над ким.*⁴²

Поред тога што је мајстор масовних сцена, Драгутин Илић је и аналитичар индивидуалне психологије. Поред наведених ликова, у свом делу овај писац развио је још неколико извршних ликова који би могли постати стожери развијенијих епских конструкција. Лик попа Милије нарочито је дограђен описом извршења смртне казне под Краљевицом. Илић говори о децембру 1883. године као о месецу смрти „која се малте не сваког јутра помаљала и коштавим рукама, уз прасак пушака, као уз грохот хрпе костију, зграбила по две – три жртве пробијена чела и груди, а обливане крвљу, која је из отворених рана лопила“.⁴³ Описом трагичне судбине попа Милије изведеног на стрељање⁴⁴, који није у последњим тренуцима свога живота мислио о себи, већ о сину, зету, о незбринутој унучади, Драгутин Илић припрема читаоца за необично потресну сцену завршног потеза у грађењу овог лика:

*Из локве крви која шикљаше из тела, устао поп Милија на једно колено, једном руком одупире се о земљу, па докле се мучи да се усправи на ноге, јечећим гласом вапио: Удри брате, удри брате! Војник је стао на ивицу раке, уперео цев у попово теме , пушка опали, и поп Милија се простре лицем на земљу.*⁴⁵

Овим чином, лик попа Милије је дефинитивно довршен. Витомир Вулетић истиче да се у оном узвику „брате“ указује на оно исконско народно да се без опроштаја свима и свакоме нема мирног одласка из живота, да у животу и смрти смо исто али тога нисмо свесни.⁴⁶

Још један, од мноштва упечатљивих ликова које бисмо могли издвојити као пример, јесте поп Маринко. Нарочито је у *Зајечарској буни* било описивано рашчињавање, како би након тога „бивши“

⁴¹ Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књига II, стр. 58.

⁴² Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књига II, стр. 86.

⁴³ Драгутин Илић: *Зајечарска буна*, књига II, стр. 15.

⁴⁴ У другој књизи *Зајечарске буне*, Драгутин Илић је о последњим тренуцима попа Милије записао следеће: „Ноћ уочи свога погубљења провео је будан. Његов чувар прича да је сву ноћ пробденисао у молитви и плачу. Плакао је за сином и зетом који ће за њим и опомињао се ситних унучића који ће после поп Маринковог погубљења остати без оца и мајке“. Видети у: Драгутин Илић, *Зајечарска буна*, књига II, стр. 16.

⁴⁵ Драгутин Илић: *Зајечарска буна*, књига II, стр. 17.

⁴⁶ Видети: Витомир Вулетић, „Драгутин Ј. Илић о Тимочкој буни“, стр. 400.

свештеници могли бити стрељани. Душа устанка, поп Маринко, „као човек је требало пошто пото да избегне суделовање у овом покрету; али као политички првак он није смео, без моралне штете, оставити већ побуњену масу, одлучну да се на живот и смрт за своја политичка права заложити“.⁴⁷ Трагичност овог јунака потенцирана је рашчињењем, који претходи стрељању и мучном спознајом да ни сопствени гроб неће имати, јер ће поп Маринко почивати скупа са самоубицом Зебићем.

Драгутин Илић „посматра“ више смрти, Пера Тодоровић говори само о једној која предстоји – о својој. То је сасвим и логично с обзиром на њихову улогу у овом догађају. Зато његова помисао на бесмислену смрт постаје општа побуна против апсурда, а чињеница да Преки суд суди по свом нахођењу још више наводи Драгутина Илића против режима. Као у рату, смрт и у овој буни постаје апсурд, где брат брата убија, исти народ један другом одузима живот.

Крвава година Пера Тодоровића има две експозиције – једна је пишчев кошмарни сан којим наслућује *Тимочку буну*, а друга – хроничарски описана збивања која су претходила драматичном сукобу краља Милана и радикала и добила трагичан финале у Тимочкој буни. Тодоровић је јунак свог дела, а само два пута (у Две војске и Како је изгледао Београд) јесте наратор. Према речима Весне Матовић, Крвава година је форма јунакова нова виђења човека и света, повест у његовом идејном и моралном прелому, њихово објашњење и оправдање.⁴⁸ Крвава година не само да прати догађаје, већ се базира и на психолошки моменат и личност Пера Тодоровића, на реминисценције на прошлост, на неправедну казну, због чега је и Пери Тодоровићу било тешко узалудно да умре. А да му је било суђено тако, и он би, као они силни несрећници које у Зајечарској буни спомиње Драгутин Илић, стао испред већ откопаног гроба са везаном марамом око очију и стрељали би га. Када је чуо пресуду, Пера Тодоровић је помислио следеће:

Та је ли могуће да је то све истина што малочас прочита онај човек онамо!... И шта ли он оно рече?! – На смрт!... Да ме убију! Хо, хо, хо! Ала је то чудно и смешно да човека убију тек онако забадава. И да ли је могуће да то буде и са мном! Како ли све то бива! Изведу те, вежу за колац, вежу очи марамом, нешто читају: а затим долази команда: <пали!> Плотун грмне! Ти осетиши како ти нешто вруће цури у недра, колена ти клецају, свест мркне и ти се срозаши, паднеш. Али ти ниси добро дотучен, још мрдаш, још се копрцаш – притрчава ти један жандарм и испали 2 -3 метка револверска. Да би што пре свршио он те гађа у чело. Куришум удара у вилице и сасипа ти све зубе у грло.⁴⁹

И ту је крај људског живота. Интересантна је једна чињеница.

⁴⁷Видети: Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 20.

⁴⁸Видети: Весна Матовић, „Жанровске одлике и наративни поступци у мемоарској прози Драгутина Илића и Пера Тодоровића о Тимочкој буни“, Породица Илић у српској књижевности, стр. 410.

⁴⁹Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 365.

Код Пера Тодоровића, једна од најупечатљивијих слика је ова – смртна пресуда. Радован Самарџић такође исто примећује и код Драгутина Илића истичући да међу најбоље одељке његове књиге спада свакако онај у коме је описао последњу ноћ пред погубљење Пера Тодоровића и Раше Милошевића:

Слом који је тада, по истеку страшне ноћи доживео Пера Тодоровић дознавши да је стигла депеша о помиловању и његово приклањање, у знаку безусловне службе, краљу, изложени су, чак, у овој књизи веома мирно, трпељиво и готово, с разумевањем трагичне суштине тих часова.⁵⁰

Драгутин Илић сумњао је, споменули смо, у правилност одлуке Преког суда, који ће судити, не по законима земаљским но по личном уверењу и својој савести. Ту чињеницу потврдиће и долазак једног „дежмекастог, угојеног, чисто избријаног човека, смеђа лика и кратка широка врата“⁵¹, који се код г. Рајевића задржао више од пола сата, а овај, уверен да је човек отровани радикал, након његовог одласка рече: „Штета за толико сало! Какав би се добар сапун могао из њега скувати; а овако ће узалуд под земљу!“⁵² Тако је и било, многи су заиста узалуд и одлазили под земљу. Мучну смрт коју је Пера Тодоровић описао као да је лично „доживео“. За тај чин спремио је ћилимче које му је мајка извезла да има за женидбу. Ова слика у мемоарима Пера Тодоровића једна је од најпотреснијих, а ретроспективни моменат и лиризам којим су изречене реченице још више доприноси ситуацији у којој се Тодоровић налазио. Он ће, сећајући се мајке која му је ћилим спремила за свадбу а сада, уместо свадбе послужиће за сахрану, као да јој се лицем у лице обраћа, рећи:

Јадна моја остарела мајко, ти си ми намењивала овај ћилим да га понесем кад пођем у сватове, за девојку. Сад твој бедни син доиста полази у сватове, само што ће ти сватови бити вод војника, или сејмена, а невеста, с којом ће ме привезати да ме венчају – биће онај сухи убилачки колац, знаш као онај што стоји већ од толико година код наших њива у Распаду, и од кога се ти увек прекрстиш, кад одонуд прођемо, а мене све подилази језа кад погледам у тај колац...⁵³

Свадебни ритуал овде, замениће посмртни ритуал. Невеста ће постати „сухи убилачки колац“, а сватови „вод војника“. Тако, уместо свадбене иницијације, Пера Тодоровић види иницијацију из живота у смрт. Овако доживљено, толико да се и на читаоца тај доживљај преноси, могао је писати нико други до онај који је истински сведок личног удеса као што је био Пера Тодоровић. Зато су његови мемоари, у односу на мемоаре Драгутина Илића, доживљени, личнији.

Не сцене суђења, већ кобна ноћ уочи погубљења („Страшна ноћ“) је фабуларно и семантички стожерна. Управо у „Страшној ноћи“ патња и неизвесност разоткривају његову унутрашњу драму и непревладани страх судеоника. За Перу Тодоровића то је тренутак

⁵⁰ Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 95.

⁵¹ Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига I, стр. 18.

⁵² Исто, стр. 19.

⁵³ Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 270.

судбинског прелома. Пошто тек смрт може да сакрализује, животна прича овог јунака остаје ван круга „посвећеника“ и незавршена је.⁵⁴

Тодоровићева и Илићева мемоарска проза посредно сведоче и о једној друштвеној кризи и њеним катаклизмичним последицама, с том разликом што је у Тодоровићевом случају више реч о једној политикој идеји коју освешћени јунак коначно препознаје као утопијску, док је Илић склон да трагичан епилог сагледа пре као последицу тоталитарне власти и њене неограничене моћи:

*Да је краљ Милан схватио значај ове Године (1883), не би пао у једну очајну погрешку, која је увукла земљу у низ несагледвих унутрашњих и спољашњих трзавица.*⁵⁵

Гаврило Ковијанић у књизи Драгутин Илић – сјај његовог живота и стваралаштва каже да је вероватно Драгутин Илић, као син Јована Илића, пријатеља династије, оцењен за посао деловође преког суда. Међутим, он је као деловођа имао прилику да изгради своје мишљење и постојан суд о краљу Милану као владоцу и његовој аустрофилској политици.⁵⁶ Последице тих сазнања биле су за њега далекосежне. Има доказа да је Илић помагао окривљене и тиме доводио себе у незавидан положај. Зато што више није могао да подноси свакодневне мучне призоре, да сарађује у једном прљавом послу, покушао је да поднесе оставку на њему недоличан посао, али је био упозорен да и сам може бити подвргнут суђењу, те је против своје воље остао дуже него што је суђење трајало. Суђење је трајало 10 дана, а он је у Зајечару остао 55 дана. Слично истиче и Жељко Милановић говорећи да, Илић, и сам део преког суда који формира краљ Милан Обреновић како би угушио буну, дакле, као човек у кога Миланова мањинска влада има пуно поверење, често говори о суровости суда и о својој жељи да напусти дужност деловође суда.⁵⁷ Он не само да је добро видео шта се у то оба дешавало, већ је и те догађаје снажно доживео.

Драгутин Илић у Зајечару није само деловођа Преког суда, већ се и упознаје са режимом који је насиљем решавао сва питања. Како је то „насиље“ почело, Пера Тодоровић прво предсказује сном, а затим и следећим текстом:

При крају октобра 1883. године сукобила су се два начела, две политичке струје, два друштвена табора, управо две душманске војске. Јесу то биле две душманске војске, иако су обадве биле одојене истим млеком, иако су обадве имале у прошлости исте заједничке драге гробове, а у будућности углавном једне исте опште српске идеале. Па не само то, него су обе те војске само триестак месеци

⁵⁴Видети: Весна Матовић, „Жанровске одлике и наративни поступци у мемоарској прози Драгутина Илића и Пера Тодоровића о Тимочкој буни“, Породица Илић у српској књижевности, стр. 410.

⁵⁵Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига I, стр. 4.

⁵⁶Видети: Гаврило Ковијанић, Драгутин Илић – сјај његовог живота и стваралаштва, стр. 87.

⁵⁷Видети: Жељко Милановић, Од слика о другоме ка поетици – Стваралаштво Драгутина Ј. Илића, стр. 76.

пре тога састављале чак и једну политичку заједницу. Људи, који су се при крају 1883. год. душмански дочепали за гушу, у почетку 1881. год. појавили су се здружени и загрљени, политички збратимљени на позорници јавнога рада.⁵⁸

Постоји, у мемоарима обојице аутора, дакле, и Драгутина Илића и Пере Тодоровића, један веома интересантан детаљ. То је, претпостављамо случајно, исти наслов „Страшна ноћ“. О чему те две страшне ноћи ова два аутора говоре и шта се, заправо, збило у њима? У „Страшној ноћи“ Драгутина Илића, писца који је предмет нашега интересовања, он размишља о заробљеницима који проводе вече пре погубљења. Још интересантнијим, овај занимљиви „детаљ“ у овим мемоарима чини то што је међу осуђенима ни мање ни више него и Пера Тодоровић. Драгутин Илић ће о овој ноћи рећи следеће:

Провести последњу ноћ живота, окован и затворен у тесној собици; очекивати у пуној свести први јутарњи зрак, који ће бити и последњи, теже је и од тренутка, кад осуђеник, пред ископаном раком, везаних очију, слуги праску пушака, које ће га за навек угасити. У овом часу, осуђеник је претрнуо, у полусвести он више не размишља, не нада се чак и не очекује. И тај гроб, у који ће се домало времена стрмоглавити прорешетано тело, и та радознала светина, и они извршиоци са пуним пушкама, све се то пред његовим, већ зачакљеним очима брка, као удаљене силуете, визије са којима он ничега заједничког нема.⁵⁹

Пера Тодоровић „Страшну ноћ“ започиње на следећи начин:

Тринаести је дан већ како девет чланова Главног одбора леже затворени у београдској тврђави. Нико не зна где су, нико не зна шта је са њима; град се држи затворен, ни тица се не пропушта. Зна се само толико да су сви оковани, да су одвојени сваки за се, и размештени по многим казаматима.⁶⁰

Дакле, код Драгутина Илића је доминантан психолошки моменат који се одвија у душама будућих погинулих, а код Пере Тодоровића то извесно страдање представља читаву неизвесност јер још није изречена на суду пресуда. Нарочито потресна слика везује се за Рашу Милошевића и његову дубоку патњу због тога што је добио прво дете а умреће млад. То није жалост за животом, то је вапај за живот да се добије још који дан како би се уживало у детету. Пера Тодоровић ће у својим мемоарима више пута поновити да готово жали што заиста није учествовао у догађају за који је осуђен као један од покретача буне. Дакле, овако је Драгутин Илић описао сцену у „Страшној ноћи“ пре погубљења Пере Тодоровића, Раше Милошевића, Гиге, Таушановића и Андре:

Сцена у истини потресајућа. Раша седи и пева; Пера скрстио руке, одупро се леђима о зид, зажмурио и сав се предао сетним звуцима, који га заплъускују, дижу и спуштају као заљуљани таласи. Човек кога сутра очекује ископан гроб тоную је овога часа у таласима

⁵⁸ Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 81.

⁵⁹ Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 124.

⁶⁰ Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 265.

мелодичне сете; утонуо у дирљиву, осећајну Рубеништајнову арију: Мње жал тебја... Бог зна да ли и помишља да је та мелодија опело, које, на смрт, осуђени, пева осуђеноме на смрт. А наспрам обојице седи Штурм, подбочао лице о руке. Шаком поклопио очи да прикрије израз лица, а између прстију капље суза за сузом. Плакао је као мало дете.⁶¹

Завршетак мемоара Драгутина Илића и Пере Тодоровића се разликује, прво стога што представља две различите слике, два различита исхода једног догађаја. За Перу Тодоровића, како и не би, крупна је ствар преживети буну у којој је био међу осуђенима на смрт. Код Драгутина Илића смрт постаје исто што и апсурд – бесмисао. Стога ћемо дати коначни оквир овим делима, цитирајући завршетке ових мемоара. Пера Тодоровић на крају бележи следеће:

Стигли смо, дакле, нашој мети! 25. октобра пред поноћ повели су нас из наших станова у Београду и после големих мучења и патња ево су нас довели крајњој мети – пожаревачком затвору! Пред нама је стајало 10 година мрачна хапсанска живота, пуна страдања и тешке неизвесности.

То је било 9. децембра 1883. године у 4 часа по подне.⁶²

Драгутин Илић записао је следеће:

Нема их више!

Тих гробова, који својом крвљу залише један значајан политички покрет! Демократија данас прославља победу идеје, за коју положише своје главе они, чија имена на надгробним крстачама пишу.

То јест, кад би на тим гробовима било крстача!

Или бар гробови?

А где су они?

Свиње су их изриле, говеда утапкала, време заравнило и – њих више нема.⁶³

⁶¹ Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 129.

⁶² Пера Тодоровић, Крвава година, стр. 390.

⁶³ Драгутин Илић, Зајечарска буна, књига II, стр. 143.

Јелена Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ПИСМО СА ТРАКИЈЕ¹

На Тракији, октобра 1900.

„Хајде са мном у земљу где је небо вечно плаво; где лимуни цветају и поморанџе зру; где се мирта зелени сву зиму, а лавор сања о својој прошлости кад није био дрво но нимфа. Хајде!...“

Ја сам то певушила пре две недеље гурајући се кроз метеж у солунској чаршији код Темер-Капије, журећи се на Молос да „погодим“ лађу за Грчку. Ми смо у Солуну и сад гостовали у грчкој махали, близу цркве Панагуде, код свога старог пријатеља Грка Павлатоса. А Павлатос је Грк као што су сви Грци на свету, што ће рећи велики патриот, те нас загреја за Грчку, и ми променисмо линију. А за лађу се погађасмо као за фиакер. То јест, наш пријатељ се погађао, јер ми нисмо умели. Али, да смо и умели, не бисмо успели, пошто нисмо Грци. Грчка агенција, грчка лађа, грчко погађање, те ми добисмо карте за упола прво потражене цене. А с том лађом, при пловидби, поступало се сасвим као с фиакером; јер једном се заустави, пошто већ пође, да сачека и прими задоцнеле путнике... Та грчка лађа зове се *Нафплион*. У Солуну, у *Нафплион* су утоварени: Грци, Турци, Јевреји, један Француз, два Енглеза, четири Италијана, нас двоје, стадо оваца, два коња, два вола и један магарац, који зарика пошто се *Нафплион* изрика и ућута...

Али, драга моја, ја ти нећу писати о пловидби у Атину, нити о Атини, пошто нећу да мешам писма из Грчке с писмима из Турске; мада су ова силна острва поред којих пролазимо само политички турска, јер на њиним обалама и по њином мору само се Грци виде и грчки језик чује. Па ипак, ја ти дугујем писмо из Грчке. Још идуће године, можда у мају, ја ћу опет у Атину, јер је силно волим, и – писаћу ти.

И ако смо се на *Нафплиону* намучили, истина само ноћу, у

¹Овај путопис Јелене Ј. Димитријевић, објављен је у часопису *Српски књижевни гласник*, у два наставка, књига XI, број 5. – 1 март и број 6 – 16 март 1924. У коментару испод текста, сама књижевница наводи да је путопис проистекао „из писама пријатељици (Љубици Ст. Луковић).” – *Прим. прир*

кајутама² за осморо, ми у Пиреју, добротом једног познаника Грка, и за Цариград „погодисмо“ грчку лађу. Али друго је *Нафплион* а друго *Тракија*. *Тракија* је лепа и велика, неки кажу највећа лађа грчка.

Али на *Тракији*, ја сам много пута пожелела две сапутнице с *Нафплиона*, Атињанке: малу Ерину и деспинису Ану (задоцнелу путницу из Волоса, што заустави *Нафплион* махањем свога белога амрела ...). Јер обе су ме веселиле: Ерина рецитовањем једне Сафине песме, Ана певањем једне Орфејове химне. Ноћу, кад смо на палуби седеле без свеће, на месечини, и кад се чуло зујање понеког комарца, Ерина, имењака Сафине пријатељице, рецитоваше:

Инсекти мали, децо ноћи, оставите моју пријатељицу нека спава, и напустите мирну одају. Кад бисте само знали, ви не бисте сисали младу крв, од које тело румени. Ах! Ја врата отварати нећу држећи запаљену свећу, јер њен вас пламен привлачи. Свећа не треба мени док спава пријатељица моја. Месецу (што је као хладно огледало) хвала што могу гледати њено лице и косе, које је она расплела пре но што је заспала. Брзо, инсекти мали, путујте! А ако крви желите, – моју узмите.

Дању, кад смо се по палуби шетале и кад нам се учинило да се море јежи као пред буру, деспиниса Ана је певала:

Посејдоне, поквашене косе сланим водама мора, Посејдоне ношен брзим тркачима, што у руци држиш свој заоштрени трозубац, краљу вода, ти који на далеко бацаш пену и који кроз таласе водиш своја кола с четири коња, плави боже коме ће судба обезбедити царство мора, ти који волиш наоружано стадо и слане воде океана, заустави се на обалама земље, дај бродовима поспешан ветар и ту дај за нас мир, благостање и златне дарове богатства.

И тада је обећавала Посејдону жртву и стрчавала низ степенице да хвата своје „сапутнике“ овнове (јер се волова бојала). „Кад би могли чути стари Грци како једна нова Гркиња исмева њине богове и богиње!“ – „А зар ћу ја чути кад други нови Грци исмевају мога Христа и Панаију?“ Забеле се једно место, она радосно узвикну: „Трикори!“ Забеле се друго, она клицаше: „Ставрос! Ставрос!“ Забеле се треће, она чисто зацика: „Едипсос! Едипсос! Едипсос!“

Као да у сваком од ових места живи по неко кога деспиниса Ана воли: човек или бог..

Да, *Тракија* је много лепша од *Нафплиона*; а њени сапутници су искључиво двоноги, и то читава једна мала насеобина од људи из свих пет делова света. По сапутницима, грчка *Тракија* може се сравнити са египатском *Исмаилијом*,³ која у једну белу ноћ, налик на летње свитање, промаче поред *Тракије* и учини ми се као једно од Циклада поред којих смо прошли: бура га ишчупала, плима га подухватила, а таласи га носе морем тамо-амо као лађу без компаса... Из далека и кроз веома танку белу маглу, жене са Исмаилине палубе, с белим јашмацима а с црним веловима, изгледале су као јато ластва које је

²Бродска кабина – прим. прир

³Овим истим бродом, путовала је и чувена турска књижевница Халиде Едиб Адивар која брод под овим именом помиње приликом описа свог пута у Александрију а који је део њене књиге под називом Мемоари Халиде Едиб (Њујорк-Лондон, 1926). – Прим. прир.

полетело у топле крајеве на зимовање и слетело на то острво ради одмора...

Тракија не плови непосредно у Цариград, него шврља Јејејским Морем по Архипелагу и зауставља се час пред овим острвом, час крај оне обале, те стога ми се непрестано чини да је жива, да има душу, и да обилази места која воли, у којима живе традиције из античких времена о античким људима и стварима. Ја сам у Цариград пловила још једном Јејејским Морем, али сасвим другом, много краћом линијом. Овом дугом кривудаваом линијом је дивно, величанствено и свечано. Сваки дан ми се чини као један од празника које су празновали стари Грци. По ваздан и сву ноћ смртни путници сретају се с бесмртним људима и с боговима. Препловисмо цео Архипелаг и свуд наилазисмо на познанике, на свет који не ишчезава: на Андросу, на Тиносу, на Хиосу, у Смирни, на Лезбосу, на Тенедосу, у Троји и на Хелеспонту.

На *Тракији* је веома весело. Песма једне италијанске оперске дружине, пошле из Атине за Цариград, прелива се као грчко небо и грчко море. Два Енглеза, такође пошли из Атине, седећи на једном великом сандуку прекрштених ногу, – имитујући Турке – са својом књигом *Бедекер* и с својом картом Балканског Полуострва у руци, проналазе час ово острво, час овога бога или човека, све подједнако бесмртне, и с маха на мах скидају капу у знак поздрава...

Прво острво што нас очара било је малоазијско острво Хиос. Обузето у зеленилу, оно је под широким и високим јасно-плавим небом што се прелива као да је од свиле. На том небу нигде једног облачка, и нигде једне пегице. У зеленилу, под тим тако плавим небом, крај исто тако плавог мора, чаробно изгледају оне црвене куће са зеленим шалонама, и оне беле џамије високих минара, и оне скерлетне турске заставе што се лепршају на надлештвима (петак је), и она жута црква, и оне ружичасте ветрењаче на крају вароши... Али, не. Све не изгледа чаробно. Оне турске заставе чини се као да су обојене крвљу, и у контрасту су с природом где је све питомо и благо. Кад су угледали Хиос, пронашавши га по Бедекеру и карти, Енглези су устали и скинули капу – поздравили су Омира. Нико их не би могао убедити, то јест разуверити, да Омирово родно место није ово дивно острво које се чак и у октобру месецу купа у ваздуху што мирише на море, на маслиново дрвеће и винове лозе лишће, и што просто гори у сунцу. Јутро. Чудна је атмосфера, као у Атини. Као да је неки провидан ружичаст вео обавио цело острво, и кроз њега се провиде зелено дрвеће, црвене куће, и скерлетне заставе... Пуно је винограда. Не само Гуменце и Кипар, него је и Хиос чувен с вина. Сад гледамо у Хиос, а после бацамо поглед у брда на малоазијској страни. Како су им отмени облици! Грчка брда, чак и она што су потпуно гола, очаравају вас својом бојом, то јест својим бојама и својим облицима.

Са Хиоса укрцаше се на *Тракију* многи путници, међу којима је и један средовечан Турчин и једна млада Туркиња с малим дететом. Она се шћућури на крову уза саму ограду, лицем према мору – колико да је нико не види, толико да гледа у море; – он стаде иза ње у пози стражара од туча... Подигла је вео. Путнице. Европљанке обилазе око ње: да јој виде лице... Ах кад јој видеше очи!... „Очи су јој као хиоско

небо и море“, рече нека. „Она је као цвеће из Аркадије“, приметише „прозаичне“ Енглескиње. „Личи на Афродиту“, каже једна Италијанка, али која није из Италије, него са Леванта, од некуд. А она, ма да и није разумела шта ове жене говоре, окрете се, у све редом погледа, и порумене...

А кад се лађа крену, ми уздахнусмо и за Хиосом. Нема острва за којим нисмо уздахнуле, ми, жене. На грчким острвима се може да сања, а жене воле снове.

После дуге пловидбе, мени падоше у очи неке нове путнице. Где су се укрцале? Гркиње из Самсуна. Говоре турски, јер грчки и не знају. Сретала сам се с Туркињама које не знају турски, али никад се до сада нисам срела с Гркињама које не знају грчки. А ове самсунске Гркиње, кад изговарају слово *х*, изговарају га грлено као Арапи.

Море је непрестано мирно, толико мирно да нам се чини да лађа стоји, а плове острва, обале и облаци... Поред нас промичу понегде брзином тичјег лета читаве шуме од кипариса и читаве горе од маслина, ловори, лозе и сунцокрети, огромни сунцокрети. Никад нисам видела овако велике сунцокрете: сваки један цвет даје илузију једнога сунца. Женске путнике из прве класе весели једна Гркиња из треће класе. Јелена, или Елени, како се грчки каже, тамо, на палуби, седи, гледа у море и пева. Тако по ваздан, и ноћу. Одакле путује, и куда? Једна млада Францускиња, жена једног старог Грка, не испушта из руку једно голо псетанце. Енглескиње, жене оне двојице Енглеза, радозналије су од свих путница, упркос оног конвенционалног: „Енглези су равнодушни“; и сваки час ми се обраћају с молбом да запитам Турке сад за ово, после за оно. ... „Шта је оно тамо на брегу?“ – „Остаци од неког грчког храма.“ – „А оно на обали?“ – „Со.“ – „Со! А личи на пирамиде.“

Звоно зазвони, трипут: смењује се стража. И опет звоно. Ручак. За ручак данас имали смо, поред осталог јела, и огромне печене ракове, уз које се пило вино с острва Хиоса. А десерт: с Хиоса поморанце, крупне као лубенчићи, и грожђе, крупно... Управо, не грожђе, но жути крупни ћилибар...

Ветар поче да дува и да удара у разапета платна: чује се шум као да крилима лупа каква огромна птичурина. Ах, ако морамо да напустимо кров! Елени пева, пева. Та сирота девојка све лепше пева, грчки на старинске, врло старе арије, како кажу Гркиње. Све је слушамо с осећајем. Ја сваки час уобразим да пева сирена...

Ветар се утиша у ваздуху, а диже се на води... Море промени боју, помодре као чивит, а по њему пођоше таласи као стада оваца... Да, то су Посејдонови бели овнови. Ко их чува у овој једноставној плавој ливади?...

И прво, само прођосмо поред Митилене. Кад нам је капетан лађе показа, ми скочисмо и појурисмо на кљун лађе. „Лезбос! Велика Сафо, поздрав!“ узвикиваху Европљани; она два Енглеза скидоше капе, то јест велике сламне шешире с везеним пешкирима; а Енглескиње, њине жене, замахаше марамама. Колико је путника до сад прошло поред овог острва и поздравило ову његову кћер, и колико ће их још проћи и поздравити! „И једнога дана, време ће уништити и

оно мало виднога остатка њеног великог дела; али време никад ништа неће моћи одузети од њеног великог имена: „Десета Муза“.

У мојој кајути су и две Гркиње. Једна од њих досади ми зовући собара. „Камарото! Димитро! Димитраки! Камарото!“ А камарото наш, младић је од двадесет-двадесет две године, и леп, веома леп дечко. „Браво“! како би узвикнули Атињани. Жене леже у белим ноћним хаљинама, и због врућине нису се покриле, а камарото се по кајути шета... Да су ово виделе Енглескиње, оне би зацело узвикнуле *shoking*, као што су узвикнуле и за друго што-шта што и није за „шокирање“. Ова лепа Гркиња (о, она је просто дивна!) час је жедна, и зове камарота да јој донесе воде, а час јој је врућина, и моли га да отвори прозор крај њене постеље... Он, послушан, одмах дотрчава... Кад је време мухамеданској молитви, мухамеданци клањају. Од једног краја лађе као да је направљена једна мала богомоља. Разастру по сецаде, па се окрену Меки и клањају. А знају ли овако с лађе где је Мека? Иза раширених платна, широких и белих, што личе на шатор у пустињи, клањају мухамеданке. Иза тих платна, оне имају читаве собе застрвене ћилимовима и опточене шиљтетима.⁴ Ту су и мангали и сав прибор за кафу. Негде су постеље прострте и дању, и жене, лежећи наузнак, гледају у небо, пуше и сањају. О чему сањају? Свакако о љубави. На овом грчком мору сањају о љубави чак и оне жене што на копну и не знају шта је љубав, а камо ли Туркиње што се у љубави рађају, у љубави живе и умиру. Али кажу да се на овом грчком мору сања о чулној љубави; те ове младе жене, лежећи наузнак, гледајући у небо и пушећи, зацело замишљају крај себе мушкарце: њине људе или паганске богове... Па турске жене и певају, али полако, да их не чују Турци. Она лепа с Хиоса, још чучи и гледа у море, а муж јој стоји иза леђа у пози стражара од туча...

Два часа по подне. Сунце пече. Из неба лије златна киша. Наша Тракија улази у Смирски Залив...

Овде се зазелене више него игде на малоазијској страни. Високи и готово црни кипариси опточили су један велики део залива. Сви смо на палуби, и с једним чудним узбуђењем упрли смо очи у Смирну. Она је, као пре многобројних векова, у дну свога залива, и личи на какав огроман амфитеатар. Небо и море плаво, кипариси црни, куће црвене, џамије беле.... На брегу, Смирна је прави турски град, где живе Турци, и из даљине, као сви већи турски градови, она даје илузију града из бајке... Смирна је преживела и Милет и Ефес. Смирни ништа не може време. Смирни ништа не може ни пожар: десет пута је пожаром уништавана, и десет пута је после пожара изнова подизана. Да, Смирна потпуно личи на један огроман амфитеатар, али не амфитеатар који су људи подигли, него који је изашао из мора на удар чаробне палице, амфитеатар коме се између ложе – уместо штитова од сунца углављених у стену, као некада у Дионисијевом амфитеатру испод Акропоља – дижу кипариси, палме, платани, мирте и ловори, лозе, лимуни и поморанце, и сунцокрети огромних цветова... Пиреј и Атина из даљине личе на гомиле простога камења, мада су

⁴Шиљте (тур. *şilte*) – вунени душек, мадрац. – Прим. прев.

им већина зграда од најфинијег мрамора; Смирна изгледа као какав величанствен чаробан град, мада су јој готово све куће од дрвета. А дугачки редови кипариса што опточавају Смирски Залив чине се као цинови стражари који чувају Смирну, родни град краља свих песника свих времена, чувају га од злих богова и од добрих људи... „Нек се отимају још толико градова колико се отимају, па узалуд: Омировим родним местом има право да се назове само Смирна“, говоре усхићени путници гледајући у Смирну. Вековима, Смирна се огледа у једном од најлепших мора на свету. Смирна је најлепши град сунчане Јоније. Смирна је краљица градова Мале Азије.

Да, да! И још: Смирна је капија азијске Турске...

Прођосмо поред утврђења, уђосмо у пристаниште начичкано путничким лађама и бродовима из једне енглеске флоте коју смо видели у Солуну, и стотинама, мириадом чамаца што праве чудне скокове, јер је море страшно узбуркано. Наша *Тракија* је зарикала још како је ушла у залив, и још непрестано риче, и то толико да одјекују сва ближа малоазијска острва и брда. Можда она поздравља Омиров родни град рикањем као многи путници скидањем капе и махањем махраме. А чекрк с дебелим ланцем на коме је котва окреће се и прави несносну ларму... Из једне турске лађе трешти музика, као да поздравља нашу *Тракију*... Топовска уста из енглеске флоте окренута су нашој *Тракији*... *Тракија* стоји, а нама се чини као да још плови, толико је море немирно. Погледи нам лете са шареног града на шарено пристаниште... Шарени чамци и шарене каиџије... О, не! Ми нисмо дошли у турски град, него у грчки, јер се не чује: „Каик! Каик!“ него: „Варка! Варка“... Ја не знам пливати, а силазим у чамац што се љуља као орахова љуска!... Полазимо... Не, чамац се не љуља него скаче с кљуна на кљун као каква огромна птица коју су у оба крила ранили, а она је пала у воду, па хоће да се удави пошто не зна пливати, није пливачица... Ја виčem у лудом страху, и да се не бих удавила, хватам се за – таласе... Руке су ми мокре, и лице, и одело. Али, ја сам то видела тек пошто сам изишла на обалу и на уснама осетила со...

Кеј, или кордун, – као рече Осман Мухарем „од Севли-Цамије у Мостару“, – сасвим је европски, зато ваљда Турци и зову Смирну: „Баур-Измир“. А на тој европској обали виде се Европљани, али више Азијати. Лица се црне, а турбани се беле. И, због језика, час нам се учини да смо у Италији, а час да смо у Грчкој. Па ипак, грчки језик и овде преовлађује. „*La langue grecque, c'est la langue du pays*“,⁵ обавештавају странце Смирњани. Грци су доморотци; али ни Италијани нису из Италије, него са Леванта.

Кад уђосмо у унутрашњост вароши и пођосмо „покривеном чаршијом“, мени се учини као да смо негде далеко у Азији. Они дућани што личе на шарене долапе, с трговцима што на тезгама немарно седе и пуше, претрпани шареном источњачком робом или обложени дивним смирским ћилимима, нарочито они дуги, дуги каравани товарних камила са везеним самарима и црним или мрким камиларима у белим бурнусима – пренесоше ме далеко у Азију...

⁵Грчки језик, то је језик земље. – Прим. прев.

„Покривена чаршија“, где не допире ниједан сунчев зрак, опточена дућанцима, непрестано тесна, све једнако крива, пуни се топотом двогрбих камила, бахатом камилара и монотоним брујањем звонцади, а под њеним сводовима, с маха на мах, разлеже се жалостив глас какве претоварене камиле... Те смирске махале где живе муслимани; те куће у густим кафезима и с високим оградним зидовима; те чесме крај џамија опкољене правовернима што узимају абдест за молитву икиндију; ти огромни широки стари платани под којима седе Турци и Арапи и пију опијум; те тесне криве улице где се над зидовима наднеле смокве пуне рода и винове лозе с грожђем крупним и жутим као ћилибар; и те турске жене с густим веловима на лицу – мада је Смирна „Баур-Измир“, све ме опомиње да сам у Азији. Један шум од папучица, и једно шуштање од фереца и чаршафа, и један мирис од мошуса... И да сам им само рекла: „Примите ме на конак, јер сам новодошла, јер сам странкиња“, оне би ме примиле. „Поштуј странца и путника!“ тако стоји у Корану, не сећам се која сура то беше... Па прођосмо и мимо једно мухамеданско гробље, где се муслиманска деца играху с белим јагањцима, ишараним зеленом и црвеном бојом, а грдно дебела репа. И прођосмо поред једне речице. Ја ту хтедох да „видим“ Омира, па не могах... На обали седе Турци и Арапи у белим чалмама и тупо гледају у воду. Омирове духовне очи сијале су као огромна сунца и овде, крај ове речице...

Она два Енглеза и оне две Енглескиње искрцаше се у Смирну, јер путују за Сирију и Палестину. А у Смирни одмах седоше у „пајтон“ и одвезоше се у Ефес: да виде остатке Артемизиног храма, који је Ерострат запалио да би овековечио своје име. Ја их одгледах уздишући. Жао ми је било што губим друштво пријатних енглеских леди, а и што не идем и ја да видим једно од седам чуда на свету...

Лађа се крену. Вече. Остаје за нама Смирна град сунчане Јоније, град из бајке. Јер звезде су окитиле не само њено небо, но и њено море. Да, звезде трепере на небу, на прозорима и на флоти... Смирна, амфитеатар с ложама по коме трепере мириаде звезда... Мирише море и бујна малоазијска вегетација. Ја стојим на палуби сасвим сама и готова сам да се заплачем. За чим, или управо за ким? Ко ће ми одговорити на ово питање? Као да у Смирни остаје један део од моје ране младости, или од мене саме. Можда су то оне младе турске жене што напустише своје родно место Ниш и одоше у туђу Смирну, где ће добите тужно име *мухаџири*⁶? Одавно су отишле, и можда су већ све помрле, с носталгије. Можда леже под оним густим селвијама у оном великом гробљу кроз које сам данас прошла, где су се играла деца с јагањцима? Да ли су ме осетиле?... Па у Смирни оста и Осман Мухарем „од Севли-Џамије у Мостару“... Јадни, јадни наши људи! Наша крв. У својој заблуди себе зову Турцима, а Турке Туркушама. А кад чују „босански језик“ у Турској, заплачу. Сиромас Осман Мухарем! Служи на пошти; чује на смирском кордуну „босански говор“, прилази онима који говоре, и заплакавши казује им се да је од Севли-Џамије у Мостару; и журно свршава посао на пошти,

⁶Мухацир (тур. muhacir) исељеник, емигрант. – Прим. прев.

па се враћа, сав задихан и срећан, да проведе по Смирни оне што су му по језику *своји*, а не зна да су му *своји* и по крви. И хоће да их части кавом што се кува на мангалу под једним столетним платаном. А они? Како да приме част од њега сиромаша, а како да му је одбију? О, како му сијаху од радости очи кад им, возећи се с њима кроз Смирну, показиваше „оно што је најлепше у Смирни“: своје земљаке што седе на тезгама неких бедних дућанаца и уносећи се у шарање корица на ножевима сањају о својој далекој остављеној отаџбини.

... А можда је то била носталгија за далеком прошлошћу, за доба кад су бесмртни богови делали као смртни људи, а смртни људи као бесмртни богови. О, кад бих знала зашто сам била готова да заплачем онда кад се чинило да *Тракија* још стоји, а да се креће Смирна, краљица Мале Азије!...

На *Тракији*, ја сам највише с Туркијама. Оне су гостољубиве: у кући, на чифлуку и на лађи, иза белих платна... Али, иза ових платна нису само Туркиње, него и Арапке и Црнкиње. Туркиње и Арапке су госпође, Црнкиње су робиње и слушкиње.

У Смирни, поред многих путника, на *Тракију* се укрца и једна млада ханума коју испратише многи Турци и Туркиње. Кад се прашташе с једном младом и лепом ханумом, она јој паде на груди и зајеца. Можда јој је сестра или пријатељица. Али зашто не плаче ова што је испраћа?...

Кад *Тракија* измаче далеко и више се не могаде видети Смирна, она уђе иза раширених платна. Али одмах изиђе, чучну крај ограде крова, загледа се у море и заплака, управо зариди. Сузе јој се потоком лију и обливају јој лице. Мени се чини да човек никад не плаче на суву као на мору; и мени се чини да нам је радост већа а бол дубљи кад око нас ритмично брује плаве широке воде, кад живимо између неба и мора, међу острвима обраслим у егзотично цвеће и воће, поред обала зараслих у тропског растине... „Не плачем за њом, него за њим. Синоћ је био мој ред последњи пут у животу... Ја му се нећу вратити... А молила сам га да ме пусти родитељима у Трапезунту само на два месеца... Не могу да подносим муке кад је њен ред... Десет година био је само мој... Како сам била срећна док га нисам делила с другом, а како сам несрећна од кад га делим! Не родих, а он... доведе ми ортака...“

Јејејско Море, и „мртвило“ његових вода, и комешање његових таласа, и преливи његових валова, и облици његових обала и острва, све је лепо, дивно, савршено као што су му лепа, дивна, савршена јутра, подна, вечери и ноћи. Ја не знам шта ме више узбуђује, усхићује, одушевљава, развеселава и растужује. Једно чудо од мојих осећаја, као што је једно чудо од његових боја. Мени се чини да се са сваком променом боје мора промени и моје расположење. Прошла ноћ била је бела и човек би мислио да је свитање, само кад би исток био ружичаст. На љубичастом мору Омирову зоре су ружичасте. Прошле ноћи, кад пловисмо дуж бујно зелене обале Мале Азије, од клавира који се чуо из салона неко, на крову лађе, уобрази Орфејеву лиру, и на то се нико не насмеја, ма да *Тракија* није што *Аргос*: на глас музике није клизила на таласима сама од себе, него ју је, као вазда, терала пара... Па и

до мога слуха допре звук Орфејеве лире... и ја видех где се дрвеће савија да чује ту божанствену музику... Да, глава и лира Орфејева, бачене у реку – бациле су их раздражене баханткиње – и донете речном бујицом у море, још очаравају ноћу бродове што плове дуж малоазијске обале, очаравају их својим мелодичним гласовима... А колико су се пута причуле путницима заводљиво-слатке песме сирена, те су се нагињали да их боље чују и брзо се трзали и запушавали уши, јер им је било жао да више не виде своју жену и своју децу... Причуло се, привидело се... Већ толико време многи путници са *Тракије* живе у свету визија. Понеком, некад, чак се и ово море учини као да није реално, него илузија...

Тракија се укотвава пред Митиленом, а пред кајутама за жене – узбуна! „Митилена! Митилена!“ само се та једна реч чује, понавља. Да смо пред Митиленом јављају нам: наши мужеви, наши оцеви, наши мушки сапутници и наши камароти... И ми, жене, из топлих кајута, из топлих постеља, огрнувши се која капутот, која мантилом за кишу, једна њебетом, појурисмо на палубу. „*Grande Saphu, salut!*”⁷ чу се кроз ноћну тишину један женски узвик (по гласу бих рекла оне младе Францускиње с голим псетанцетом што има старог мужа Грка). Људи су поздрављали „велику жену с Лезбоса“ скидањем капе, жене махањем махраме. Сви смо упрли поглед кроз белу месечину у зелено острво на коме су овде-онде светлוצале свеће; сви смо уображавали да ћемо баш заиста видети „велику жену с Лезбоса“; а махнито рикање наше *Тракије* што се кроз дубоку тиху ноћ разлегаше по острвима и дуж малоазијске обале изгледаше као да њу дозива...

Кад се вратисмо у кајуту, над мојом постељом леже једна млада Гркиња са Митилене. „Дошла нам је Сафо“, рече на француском једна Италијанка из Смирне. „О, Госпођо, мене малу називате великом Сафо“, примети Гркиња са Митилене. И кад је Италијанка замоли да се не љути за њену шалу, она рече да се не љути, мада је разумела... И поче бранити своју велику земљакињу као да јој је савременица. „Велика је била, па су јој завидели мали. Лепа је била, па су јој завидели ружни“. Па додаде: „*Enfin: Une nature vraiment puissante a le droit de se mettre hors des règles communes*”⁸

„Сафо је била врло лепа. Масти је била мало мрке. Њене очи јасно-плаве и неизмерно-дубоке осветљавале су сенчани круг где су биле као уоквирене. Она живљаше на Лезбосу. Доцкан, она излажаше из свога стана и гледаше младе девојке увијене у лаку материју, сличну кроз вечерњи сумрак руменој магли. За време топлих ноћи освежаваних поветарцем, она бежаше у поље и седаше крај једног извора да слуша кап по кап што тецијаху усред тишине; и, како девојке не долажаху више да пуне своје амфоре, она подвикиваше химну Хекати, која одбијаше далеко на таласима своје Сребрно блистање. Она послужи Богињи (Афродити), познаде љубавне муке и сладострасне сузе, затим, после једне обесвећене љубави, скочи у

⁷Поздрав велика Сафо! – Прим. прив

⁸Напоследку: Истински снажна природа има право да себе постави ван општих правила – Прим. прев

море где сад спава на дну подморских пећина, лежи на меко-влажној маховини непокретно упркос чудовишта која је додирују, косе помешане с необичним алгама, руку укочених крај своје лире. Хорови девојака, које дођаше њена пријатељица Ерина према Левкадиској стени, плакаху за њом десет сумрака и чекаху је десет зора. Њине тужне песме допираху до обале Мале Азије; лађари који их чујаху с пучине држаху да се сирене спремају да умру. Али плима је никад не врати њеним другарицама“.

Тако жена-пеник с Лезбоса надмашује туђинце. (Сафо.)

„Штета!“ рече Гркиња са Митилене, деспиниса Мирсини Диалекту, учитељица – као што је била и Сафо, али не и лепа као што је била Сафо – „што нисте прошли поред Митилене дању, те да у њу изиђете и да видите њене вртове с поморанцама и њене горе с маслинама, њено воће и цвеће. О, да сте видели дању њено море и небо! Сафо се родила песник, али никада не би певала тако да није живела на Лезбосу“. И тад ми пружи један жути цвет који они зову „мирсини“, а ми – ја мислим – мимоза: за успомену од једне жене с Лезбоса. Деспиниса Мирсини Диалекту рече да од тридесет хиљада становника, колико живе на Митилени, Ту- рака је само хиљаду душа, и то су дошљаци, чиновници и њине породице. Остало су Грци; па чак и баркери знају за своју велику земљакињу, „и сви се њоме поносимо“. Трећи дан. Непрестано пловимо дуж малоазијске обале. Чудна вегетација! Читаве шуме од палми, нарочито од кипариса – где се обично бели турско или хришћанско гробље – и читаве горе од маслина, највише по брежуљцима, па виногради, виногради, и опет шуме и горе... Из оне шуме на брежуљку појави се са својим ловачким псима, и кроз ову гору полети витостаса Артемис кратке сукње и босих ногу, са златним полумесецем на глави и са златном стрелом у руци. Испред ње бежи витороги јелен, а за њом јуре босоноге нимфе... Из оног винограда провирују лепа глава Дионисова и ружна лица сатира. Дионису је на глави венац од винове лозе лишћа, а у руци грозд или златна купа... Визије, визије, визије!... Али мада смо у Малој Азији, пред наше духовне очи не излази азијска Артемис, истина лепога лица, али повијена као мумија, са сфинксовима по завоју, с пчелама око главе, са стотинама дојки на прсима, симолом плодности... Мала Азија је најплоднија земља на свету, и у Ефесу се подиже азијској Артемиси храм, једно од седам чуда на свету...

А где год је лађа пришла, или се само приближила, на чамцима су јурили и на лађу се пенетрали продавци разнога јужног воћа и диња и лубеница. Нарочито грозђа. Потпуна илузија да су од жутог ћилибара направљени гроздови. Па чак уобразисмо и да мирише на ћилибар... А слатко је као мед с брда Имета. „Ореа стафиља! Ореа (Лепо грозђе! Лепо)!“ разлежу се грчки гласови грчким морем. „Грош ока! Грош ока!“ Путници се гурају, купују. Мој муж изјављује да би довека пловио дуж обале Мале Азије и јео грозђе из њених винограда. Једни продају морске ракове, куване, црвене и невероватно велике, те личе на одрану живинчад. У корпама од трске, по крупном виновом лишћу смарагдове боје, укусно су наслагани жути гроздови и црвени ракови. А колико сам се пута загледала у море и гледала делфине... Притрчавају

Тракији, увек по два, и загњуре се поред њеног левог бока, а изиђу поред десног... Играју се као ждрепци по ливади. Море је њина таласава ливада... А кад је море мирно као огледало, они иду један поред другог као да су упрегнути у шкољку у којој стоји у триумфу Галата, најлепша Нереида, с вођицама у рукама, и којом управља Ерос... Једном су притрчали *Тракији* кад је певао један млад певач Грк са острва Самоса... Зар им се није учинило да то пева Арион, кога је један од њиних божанских предака спасао – од неваљалих морнара – одневши га на својим плећима у његову постојбину Коринт?... Спасао га је због његове песме... Да, делфини, ови страсни љубитељи музике, не задовољавају се само музиком таласа...

Млада жена с острва Хиоса непрестано чучи крај оgrade и гледа у море; на крилу јој спава дете, а иза леђа јој стоји муж у пози стражара од туча... Млада Францускиња што има старог мужа Грка све једнако држи своје голо псетанце и сваки час се загледа преко савршених облика острва што личе на огромне ките цвећа разбацане по мору, и што су добиле боју мора. Бог зна на шта мисли или на кога мисли ова млада жена. Али може бити и она ништа не мисли, већ само осећа, као ја, као сви путници. Читава плима од осећања навали на мене кад се год укаже какво место везано за „седу прошлост“... „Планина Ида!“ Први је видеше и узвикнуше „равнодушни, хладни“ Енглези; и сви упресмо очи у њу, у њен снежни врх... „Троја!“ И њу „пронађоше“ Енглези. И сви потрчасмо и узесмо упирати очи у једну равницу крај мора на малоазијској страни. Сви смо трчали на предњи крај лађе, па чак и они што не знају зашто трче, јер не знају шта је Троја и због чега се поједини путници узбунили и онолико усхитили видевши једну широку равницу прошарану кипарисима. Они су само знали: где су кипариси, ту је, обично, и гробље, и чудили су се кад на овом гробљу нису видели беле камене споменике, што су нам на многим местима давали илузију белог стада на планишту... Они не знају да се с појавом Троје у нашој свести појавио и читав свет од легендарних људи и жена, међу којима је једна жена што блиста колико са своје врлине, толико са свога греха ... „Јелена!“ То јест, сваки је на свом језику изговорио: „Лена Јелена!“ и загледао се у ону голу равницу прошарану кипарисима. Наравно, није изостао ни преварени муж краљ Менелај, ни заводник Лепи Парис, ни седи Пријам, ни јуначки Хектор, па ни божанствени Одисије. Грчки официри – два мајора, оба у цивилу – чудили су се ратном лукавству Одисијеу, „гледајући“ како Тројанци уносе у Троју дрвеног коња с грчким војсковођама, који међу зидинама Троје похиташе и отворише тројанске капије Грцима...

На лево нам осташе острва Тенедос и Лемнос. Пошто је Лемнос подаље, то не потргосмо хромога Хефеста и његово гвожђе у које „ухвати“ бога Ариса и своју неверну жену богињу Афродиту, него се окренусмо према Хелеспонту, и пред наше духовне очи појави се Хела, сирота Хела, у тренутку кад се у море дави и кад јој Фрикс пружа руку са златорунога овна чије су чудне врлине они познавали, и који их је носио на својим плећима брзином ветра. Да, носио их је. Али, гле! Кад прелажаху овом мореузином из Европе у Азију, Хела испусти руно за које се држаше, и удави се. Али, благо њој! Најлепше

море на свету носи њено име. Хелеспонт, то јест Хелино Море! Преко њега гледају се лице у лице два дела света: Европа и Азија. Азији време није могло ништа: бујна је као у почетку, кад су Адам и Ева истерани из раја...

Допловисмо према Чанак-Кале, тврђави на малоазијској страни, одакле зјапе топовска уста окренута мору. Подне је. Сунце жари и море и обале. На бујно зеленило као да се спустила златна киша. Ништа се не њиха, а све трепери. Дарданели узеше да личе на Дунав и бојом и ширином... На обали малоазијској ветрењаче, силне ветрењаче подсећају нас на Дон Кихота... Један Арапин у белом бурнусу клања подневну молитву окренут лицем Малој Азији... Зар је тамо Мека?... *Тракија* се укотви наред Дарданела, према Чанак-Кале... Једна турска породица са Митилене зове ме да изиђемо у Чанак-Кале. Ја се устежем, али, муж ме подсећа на суру: „Поштуј странца и путника“. Да, зашто да се бојим? На душу ме узимају мухамеданке. Ушле смо у један дугачак бели каик постављен црвеном чохом, са седиштима покривеним персијским серцадетима, са заклоном од сунца од белог платна извезеног црвеном свилом, са осам веслара и с деветим старешином, а сви су у униформи. То је чамац војног паше, команданта Дарданела. Кад приспесмо до конака на самој обали, старешина нам, ханумама и мени, окреће леђа, а пружи нам мишицу: да се на њу наслонимо кад излазимо из чамца... Леђа нам је окренуо да не би хануме погледао у лице, и у очи, може бити... На улазу у конак читав буљук слушкиња и робиња. Уредиле се у два реда, и док ми пролазимо поред њих, оне се савијају, хватају нас за скут и љубе га... Моја сапутница, Туркиња са Митилене, пријатељица је пашиници, командантовој жени; и пошто јој је јавила кад ће проћи поред Чанак Кале, она је за њу послала каик: да се виде и да је угости... Пашиница је млада и лепа жена, мада има не само одраслу кћер, него и ожењеног сина. У конаку, намештај је европски, а застирачи су египатске асуре. Те асуре мене усхићују још од скопских џамија. Послужење: слатко од смокава и кафа. Филцани су од кинеског порцелана, зарфови од сребра. Па ту и ручасмо. На седефски округли столић донесе се сребрна тепсија са сребрним судовима, или боље рећи судићима, у којима је слатко од вишњама, слатко од кајсија, сир, татлије и – кашкаваљ... У сваком судићу по мало, и опет се готово и не познаде да се од чега јело, мада нас је за столом било пет душа: пашиница, моја сапутница, њене две кћери, и ја. Али зар се то јело? Само се „дрпнуло“ прстима од свачега по мало, и то: сад слатко, сад сир, сад татлије, сад кашкаваљ, па опет слатко, па опет сир... Па и ја сам морала јести прстима, пошто није било виљушке; али разуме се да смо за сто селе тек пошто су нам на абдеслуку пребациле робиње преко рамена пешкире и поливале нам... А иначе, много „господски“: док ми једемо, пашина кћи двори нас са слушкињама, пашина снаха весели нас свирком и песмом. Свирала је на клавиру, а певала је арапски. Што се тиче песме, мора бити да је била љубавна, јер су моје сапутнице девојке биле веома тужне... После ручка изиђосмо на терасу сву у цвећу, ушлу дубоко, далеко у море, поред које лађе пролазе... Кад би ме неко питао где бих могла да проведем без промене читаву годину дана, ја бих му

одговорила: „У Чанак-Кале-у, на тераси командант-пашина конака.“ После седосмо у затворена кола и одвезосмо се грађанској пашиници, мајци командант-пашине снахе. Тај конак је унутра у вароши, у једном читавом лугу од маслина. смокава, ловора дебелих стабла и с гранама попадалим по крову конака; а од винове лозе читави су хладњаци густе и зелени, прошарани огромним гроздовима ћилибарске боје. Ова пашиница није лепа, али има лепе руке. Руке су јој дивне, као од беле кадифе, савршене по форми. Ја мислим: кад би те руке могле бити модел каквом сликару или вајару, нарочито вајару – али не каквој величини локалној, већ светској – пашиница би зарадила... Али шта ја говорим? Зар ће поносити турске пашинице да показују своје руке ђаурским уметницима?... Моја сапутница представила ме турским пашиницама као свога „доста⁹ с вапура¹⁰“... Ја бацам поглед у турске господе – а било их је много – у новомодним ципелама од коже неочупаног швајцарског телета, у њине европске коафире а азијске тоалете; у црнкиње у ружичастим антеријама и ружичастим газовима на црној кудравој глави, и у њина исечена и ишарана лица; у једну кепец-хануму која је овој великој турској госпођи као нека врста „дворске будале“, али га само задржавам на пашиничиној руци, десној, којом држи цигару...

Изиђосмо на улицу. Пред капијом нас чекају многа кола, сва затворена. Поседасмо у кола, ја са својим сапутницама и с командант-пашиницом, и повезосмо се кроз Чанак-Кале. Коњи су ишли ходом тесним, кривим, чистим улицама опточеним врло лепим кућама турскога типа, црненим и жутим и зеленим, с кафезима на прозорима, са софама, ћошкама, џумбама и силним зеленим дрвећем што је наднело гране преко високих оградних зидова; а пред нама се појављује сад бела џамија, сад црвена чесма, па гробље нод густим редовима кипариса, па два кипариса и под њима један гроб.

Окрећем се спонтано да видим где је шадрван што пљушти као јесења киша, и да видим мујезина, с које џамије виче кад му глас долази као с неке далеке даљине и високе висине, као с неба... А кроз зелени ловор или између црвених чардака заплави се Хелеспонт и да потпуну илузију неба палог на земљу... Чанак-Кале, живописно, право турско место, на Хелеспонту, чувено је с лончарије, те ја купих једне земљане глеђосане папучице: за успомену. И места су као и људи. Некога видимо много пута и заборавимо га, а некога само једанпут и сећамо га се довека. Смирну и Чанак-Кале ја нећу заборавити никада. Пред конаком командант-пашинице чекала су нас два каика с по осам веслара и с две старешине. С нама на *Тракију* пође и командант-пашиница с ћерком, снахом и пријом, грађанском пашиницом и с двома робињама: да нам врати посету.

Кад наше гошће одоше и *Тракија* се крену, мене опколише Европљанке и Левантинке: све су волеле да чују како сам била утошћена. Ја сам причала и била сам поносита због те толике части.

И само мало пловисмо, па нам се привидеше Леандер и Херо,

⁹Дост (тур. dost) пријатељ, друг. – Прим. прев.

¹⁰Вапур (тур. varur) брод. – Прим. прев.

Афродитина свештеница. Он је у Абидосу, она је у Сестосу. Абидос је на азијској обали (сад турско село Нагара Калеси), Сестос на европској. Гледају се лице у лице ова два места као ова два дела света. Леандер и Херо воле се и чезну једно за другим преко мореузине. Леандер препливава Хелеспонт... Али и путници с *Тракије* као и путници са свих пароброда који су икада овуда пловили, „видеше“ га где плива последњи пут, јер му се над главом склопише таласи... Дрину на Хелеспонту виде својим духовним очима, – јер је ни она није могла видети физичким очима, мада су дивне – и мала слатка Ерато, Гркиња с острва Родоса, и – зајца. Благо Леандру и благо Хери! јер за њима плачу најлепше очи на свету... Али Енглезима се привиде и Бајрон кад препливава Хелеспонт, те му запљескаше и узвикнуше усклицима спортиста... Официри су „посматрали“ Александра и његову војску: у Абидосу се искрцава и иде да освоји Азију... Визије, визије, визије... Код Сестоса и Абидоса, Хелеспонт се мени учинио и ширином и бојом сасвим као Дунав.

На Хелеспонту се спушта бела ноћ, излази крвав месец. За *Тракијом* остаје уместо беле бразде што личи на Млечни Пут – крв: излива се из месеца... Кула светлиља овде се зажути, тамо се зацрвени... Близу малоазијске обале у мору трепери једна велика бела звезда. То је вечерњача. Мирише море и биље. Тишина. Дивна грчка женска имена, имена свих девет муза, што су се лађом разлегала четири и по дана и четири ноћи – сад се не чују. Умориле су се и Мелпомене и Калиопе и Ефгерпе и Терпсихоре и Клие и Ерате..., све. Све ћуте. Сви ћутимо. Сви смо уморни, али не од пута, него од утисака. Сви се одмарамо од једних утисака и спремамо за друге, за утиске који ће навалити на нас кад угледамо с мора лепоту над лепотама – Цариград.

Па ипак, неко се од путника није уморио. Елени, сирота Елени. Као да је *Тракија* њена кућа, а ми њени гости, па хоће да нас весели. Као да путује поред грчких острва и плови грчким морима само зато да пева. Зар Грци са обала Сестоса и Абидоса, ако су је чули, нису уобразици да пева сирена?... Ноћас, она седи на задњем кљуну лађе, гледа у ону крваву пругу што остаје за лађом, и пева...

И, наједанпут, из лађе нешто пуче. Паника. Женска лица од страха се чисто унаказише. „Прште казан!“... Ко би се сетио чамца за спасавање?... Али муж моје познанице, то јест „доста с вапора“, префект митиленске полиције, сазнаде од капетана лађе да није ништа озбиљно, и стаде да слободи своју жену и кћери и мене. Лађа стоји. Једне жене вриште. Ја слободим Европљанке, а цвокоћу ми зуби... После једног часа, *Тракија* се крену. Хелеспонт се комеша. Турске жене узвикују: „Аман! Како ћемо с чурук (поквареном) лађом у немирну Мармару?“

Посејдон се маши свога трозупца и пусти из своје водене штале своје беле тркаче... Ова бура диже се изненада као она што поквари Ксерксу мост од сплавова, који беше направио преко Хелеспонта да преведе из Азије у Европу своју силну и шарену војску. А да ли ће ови таласи личити на оне који су по заповести силног цара требали да се шибалу да би се учврстило веровање да се њему покоравалу све стихије?... Сви којима „уди море“ беже у кајуте... Заиста, морска

болест одвратна је болест.

Али шта је мени? Мени бар не „уди море“. Муж ме зове у моју кајуту, а сâм посрће и одлази у своју... Кров лађе је потпуно празан... Лупају платна... Морнари ходе и нешто говоре, али им говор подухвата ветар, и носи га... У сали по диванима леже раскопчане и распасане жене... Ја све одређеније чујем лупу точкова, шкрипање лађе и рикање таласа, и све више осећам љуљање... У утроби почиње да ми се мути, глава узима да ме заноси... „Галипоље, Галипоље!“ Да ли смо га прошли или можда баш сад пловимо мимо његову обалу... Ја знам да то чак ни Турци не знају, иначе би, у пркос ветру, изишли да га поздраве... „Галипоље...“ О, кад бих могла да мислим на нешто пријатно, на нешто друго!... С грозничавом журбом пишем, као да се жури да довршим нешто веома важно пре него што дође оно страшно, ужасно, оно што ми неће дати да мислим... А уносећи се у ове редове, ја се трудим да ништа не видим и, нарочито, да ништа не осетим. Али, узалуд!... О кад бих могла да мислим у овој ноћи, која је изненада постала тако тамна, на оне беле ноћи! О кад бих могла да мислим сада, када из мора бије густ мрак, на оно љубичасто море, на зелене шуме и румене облаке што су пролетели поред *Тракије*, док смо ми на њеном крову преплављени месечином старе Јеладе седели и слушали бесмртну песму таласа о богињама и нимфама, и смртну песму путника о женама, песму што се разлегала по обалама, дизала у небо, падала на таласе и била у потпуној хармонији с бојама грчког неба и мора и с облицима грчких острва!...

Приредила: Ана Стјеља

Јелена Ј. Димитријевић, српска књижевница и борац за женску еманципацију, рођена је у Крушевцу 1862. године. Након боравка у Алексинцу и Нишу, и након удаје за артиљеријског капетана Јована Димитријевића сели се у Београд где ће остати све до своје смрти 1945. године. Као књижевница се опробала и у поезији и у прози, нарочито у путописима. Обишла је скоро цео свет, путујући Европом, Африком, Азијом и Америком. Говорила је неколико страних језика. Њена назначајнија дела су: Јеленине песме (1894), Писма из Ниша о харемима (1897) Нове (1912, 2012), Писма из Солуна (1918, 2008), Писма из Индије (1928), Писма из Мисира (1929), Нови свет или у Америци годину дана (1934), Седам мора и три океана (1940)...

Батрић ЂАЛОВИЋ

РУКА И ПЕРО ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

„Године 1785. 19. јануара, умре љубезни мој брат Захарије Орфелин в Новоме Саду, в епископом мајуре, пребедно“ – Јован Рајић

И данас, након више од два века, на бескрајном океану интернета појављује се међу сличицама минијатурни цртеж на којем је приказана рука која држи перо за писање. Мало ко зна да ова уметнички нацртана минијатура припада једном готово сасвим заборављеном генијалном уметнику и посве необичном писцу, једном од највећих српских умова. Човеку који је био попут чудесне академије неколико наука: друштвених, природних, пољопривредних и уметничких, а који је сам себи дао презиме *Орфелин* посудивши га из, највероватније, француског језика, где та реч значи *сироче*.

Изморен од грудне, крвопљувне болести јектике, или туберкулозе, која му се повратила и ненајављена га збунила, лежао је сам у соби у околини Новог Сада, на Сајлову, на епископском мајуру, у беди и немаштини, генијални, свестрани *изуметник*, какве је још само ренесанса рађала. Био је то човек са више умећа, више дарова, више вештина, многозналац свега и свачега, који је говорио пет језика у време када је највећи део његовог народа био потпуно неписмен. Већ у двадесет трећој својој години Захарија је постао *магистер словенскија школа новосадскијех*. Објавио је прву књигу поезије у нас, прву световну књигу и издао први магазин (часопис) код Срба. Треба времена да би се набројало шта је све био Захарија Орфелин. Први је овдашњи писац који је тражио просвећење ума, гравер, цртач, бакрорезац, калиграф, живописац, писац уџбеника, писац историјских студија, писац дела популарне науке, педагошких, школских, природњачких и богословских књига, састављач словенског и српског речника, коректор, историчар, филолог, преводилац, лексикограф, картограф, виноградар, познавалац трава и вина (нарочито вина лековитих), физичар, члан Академије уметности у Бечу и творац најлепше српске књиге XVIII века, а можда и најлепше књиге икад одштампане код

Срба – *Житија Петра Великог.*

Тај неуморни човек изузетне стваралачке енергије, који је за само нешто више од седам месеци успео да у Бечу објави две своје књиге: *Вечни календар* и *Искусни подрумар*, и припреми за штампу још две, вратио се 1783. године у бачку равницу, усамљен и изгубљен, да умре у своје завичају. Трудио се да барем лакше поднесе своју болест, ако већ не може да је излечи. Сасвим необично, али њему својствено, већ у предговору свог *Искусног подрумара* прогласио је себе мртвим. Навек су га пратиле невоље, попут петла који први кукуриче. Увек је бивао сам против свих. Несклон компромисима, пргав и прек, лако је долазио у сукоб са неистомишљеницима. Ипак, умео је да пречује и не реагује на многе опадаче, завидљивце, смутљивце и личне непријатеље. Али је, на своју штету, умео и брзо да прекине сваки лични контакт и оде даље у нове и неочекиване подухвате, мењајући лако градове, државе, послове.

При крају свог земног живота био је остао без новца, а једину помоћ и утеху очекивао је од свога добротвора, епископа Јосифа Јовановића Шакабенте, једног од ретких пријатеља које је имао. Иако и сам у беспарици, епископ је до краја остао привржен својем Орфелину. Примео га је да борави на његовом салашу на Сајлову, саосећајући са његовим мукама. Обојица су одувек чврсто веровали да само умни људи и просвећене књиге спасавају људске душе и несрећни народ српски, те их је та иста просвећена вера зближавала и одржала у сталном пријатељству.

Иако на самом прагу старости, осећао је како му животне снаге понестаје и како болест у њему ломи његово трошно тело. И напаћена Орфелинова душа, навек прогањана у опаком времену од грубих, бахатих и злобних људи, први пут престаје да се штити, скрива, прерушава у нешто што није, и постаје чистија кроз патњу која се не може сакрити, а коју дуготрајна болест неминовно доноси.

У мислима је путовао у Венецију, у којој је штампао своје необично лепе књиге. Жмурећи, јасно је видео медитеранско сунце, водоплавно небо и лазурне вале. Сећао се текста своје песме *Горестни плач*, која ће постати прво штампано песничко дело у нашем народу, а коју ће исту, само под насловом *Плач Србији*, објавити доцније на језику ближег народном. У уму је чуо песму италијанских гондолијера, оживео заласке венецијанског сунца, снажне мирисе мора, сећајући се како је тада у штампарији крај велике воде, као ретко кад, био срећан. Сматрао је Венецију својим градом, као што би се увек одомаћио у оним местима у којима је доживео радост живота. Био је то град у који није ни морао да путује, град који је увек путовао са њим, као и карловачки виногради...

У тишини бачког салаша, скрхан, лежећи недељама у постељи, сећао се свог највећег животног дела посвећеног руском цару – *Житија Петра Великог.* Умео је и у другим својим књигама да украси странице сопственом минуциозном калиграфијом, портретима, цртежима и вињетама, чак нотама и мелодијама песама, али је у двотомној књизи о животу Петра Великог надмашио и самог себе. Са уживањем се сећао како је након вишегодишњег сакупљања грађе, прочитавши

знатну литературу, чак и дела Ломоносова и Волтера, описао просвећеног руског владара. Педантно је забележио све важне догађаје у својој монографији, а затим раскошно ликовно опремио књигу израдивши бакрорезне карте, нацртавши портрете и медаље, те тако створио штампарско и графичко ремек-дело. Не знајући да ће ова књига иако скрајнута, као што су и њега читавог живота гурали у страну, заувек остати најлепши узор лепоте једне књиге у нашем народу. Не знајући, такође, да ће ову зачетницу српског историјског романа читати и користити чак и један Пушкин и Његош. Био је срећан као мало дете када је 1774. године ова луксузна књига поново прештампана у Русији. Посветио ју је царици Катарини Великој са патриотским циљем да руски двор не заборави српски народ. Мада новац на овој књизи није зарадио, што се не би могло рећи за штампара који ју је штампао, срце му је било испуњено.

Своју нервозу и повремену бол коју је осећао у грудима покушавао је да умири молитвама, али му услед његове прекости то није увек полазило за руком. Имао је још жеља, мада је узалудно покушавао да се, попут пустињских монаха, одрекне сваке потребе, Господу предајући своје муке. Читавог живота градио је велике књижевне планове, неуморно и грозничаво радио, „а сада је постао“, мислио је, „само трупло, живи мртац, који је још само уморним кашљањем подсећао себе да је жив“. Целог свог века у сталној журби, смирио се, најзад, болешћу својом. Туберкулоза му је загорчала последње дане као горко, покварено вино. Још више га је тиштила немаштина, а дојадила су му и стална злопаћења у вечитим сеобама. Кушао је и испио до дна сву горчину слободног, књижевног и уметничког хлеба и све узбуркане таласе које тај позив са собом носи. Штитио га је дар ћутања, узвишено тиховање, без роптања. Умео је да захваљује Господу на свему, јер је добро знао ко је Сведржитељ. Умео је и да се истрајно прикрива. Био је доследан у склањању од онога који није смео за њега да зна. Бежећи од туђег зла, прикривао је слабости и од себе сама. Заваравао је траг прогонитељима који су живели у њему. Да га демони не би нашли, променио је и своје презиме. Навек се трудио да сам себи буде предак и потомак. Никада није објаснио зашто је носио презиме Орфелин, да ли је оно заиста преузето од француске речи „сироче“, човека без имања и заштите, како је већина о њему мислила, а какав је у већем делу живота и био. А можда је мислио и на два митска певача: Орфеја и Лина, или пак „на камен на врху круне“. Име пак није желео да мења, трудећи се навек да га заслужи пред Оним пред кога ће, веровао је, једном изаћи, јер Захарија значи *Божјије сећање*. Он који је био жива, покретна енциклопедија, академија на две ноге, језикозналац, познавалац уметничких заната, човек од књижевног пера и науке, говорио је за себе да је самоук, намерно мистификујући своју прошлост из само њему знаних разлога. „Нека тако и остане, окретање ка прошлости је за слабиће и старце“, мислио је, „а он прво не жели да буде, а друго још није“.

У последњим данима, месец дана пре свог пресељења у вечност, писао је писма, на измаку снаге, са мало наде у одговор, тешећи себе да тој, као и свакој земној муци, мора доћи крај. Последње на-

писано писмо писао је пуна три дана, готово не устајући из кревета. Насловио га је на пријатеља калуђера из манастира Велика Ремета. На претходна два писма није добио одговор ни од игумана ни од свог духовника, оца Петра. У последњем писму тражио је три ствари: „једну књигу, један служавник са прибором за писање и једно астално звонце“. Двоје старца, које му је епископ ставио на располагање, а који су живели у суседној соби, одмах до његове, нису га могли чути. Зато му је требало звонце, јер глас му је био одвећ слаб, често загушен изненадним нападима кашља, из постеле није могао да се подигне, а болест га је све више мрела као воденични точак брашно. Тражено звонце није добио, као што у животу није добио много тога.

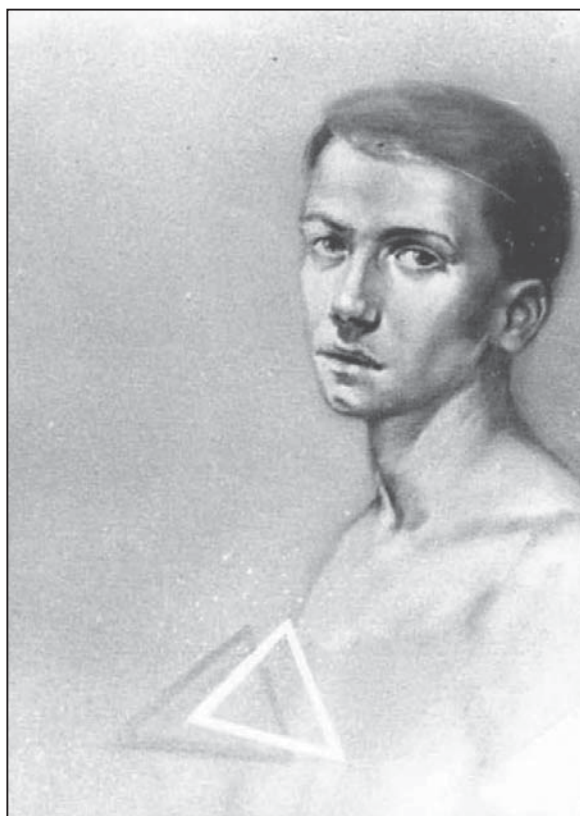
Како је навек живот проводио с књигама, као са највернијим и најдражим сапутницима, то је и тада, иако клонуо, чезнуо за „немцком књигом“ коју је у манастиру оставио, а за коју је помало прекорно написао да тамо никоме неће требати. Иза себе, знао је, оставиће неколико својих књига, брижљиво украшених, на које се највише поносио, а онај који треба познаће их и непотписане. Сматрао је да од живота једино остаје оно што смо животу дали, све друго нестаје заувек. Само умна дела оплемењена љубављу трају, дела за која изгарамо свим својим бићем. Био је задовољан што оставља двестотинак укоричених књига које је сакупио по белом свету, а које је доживљавао као да су његове и због којих није жалио што се много чега одрицао. Са књигама му је увек било лакше, него са људима. Његова библиотека, за оно време веома велика, била му је највеће благо, читав један скривени живот у речима и белинама између њих. Оставио је и сина Петра, за којим је туговао што се потпуно „пробећарио“, немајући наду да ће од њега икада ишта бити, те му је и име ретко спомињао. Најпосле, остаће синовац Јаков, кога је највише волео и у ког се једино уздао да ће постати човек, а ако Бог да, веровао је, биће и уметник. Бол није оно најгоре већ потпуна немоћ, немање воље за животом – мислио је готово непокретан у постели, тешко дишући, прерано остарели писац. У смрт је драговољно одлазио, али је патио што га нико од реметске братије није обилазио. Пријатељи, да ли их је икада имао? – питао се. Губио их је лако, најчешће због свог плаховито-несталног карактера. Ипак, ни страдање тела ни душевна борба нису му причињавали толику бол као заборав људи.

Самоћа га је тиштила и полако му копала гроб. У последњем писму написао је игуману реметском да му пошаље, ако има, једну мараму зимњих јабука и мало сувих шљива за душу, да их може са ситним морским грождем кувати и јести. Не зна се да ли је одговор добио.

Господу се представио тихо, у зимској ноћи, сам у соби на салашу, без икога свога.

Ветар носи улицама звук звона цркава новосадских и сремско-карловачких и одјек се њихов чује далеко. У овим варошима они који умеју да препознају звуке из прошлости чуће и Орфелиново астално звонце најгласније 19. јануара. Звони брзо, кратко, више пута. Подсећа да се не забораве дела свестраног човека који живот предаде књигама калиграфисаним, бакрорезним, осветљеним украси-

ма, мајсторским у речима и делу, да се не изгубе као што је изгубљен његов гроб, да и оне не буду сирочад, ако је то њихов писац икада био. Човек који је чинио дела на славу Божју и на радост тадашњих малобројних читалаца, није могао бити сироче, већ пре благословено Божије дете које се рађа за вечност. Рука Орфелинова пише и даље у варошким ветровима који својим колоплетима од лишћа и гранчица праве на улицама савршену калиграфију природе налик на слова у Орфелиновим књигама. Ствара и даље песникова рука у ретком сећању његове браће по перу и књигама.

Владислав ЂОРЂЕВИЋ

АКАДЕМСКИ ФЕМИНИЗАМ

Феминистичка теорија продрла је у све друштвене науке. О тој чињеници не постоји довољно свести. Већи део јавности сматра да је феминистичка теорија резервисана на уски круг академских жена, не схватајући да је то заправо преваладавајућа друштвена теорија. Њен утицај и значај увелико је потцењен. Стога треба испитати место и улогу феминизма у најзначајнијим хуманистичким наукама.

1. Антропологија

Антропологија жена (*anthropology of women*) – коју је могуће звати и у једнини: антропологија жене (*anthropology of woman*) – потекла је седамдесетих година XX века из оквира тзв. културне антропологије (*cultural anthropology*) – која је готово синоним за социјалну антропологију (*social anthropology*) – а која је, са своје стране, потекла из класичне антропологије у првим деценијама XX века. За разлику од класичне антропологије, културна, тј. социјална антропологија, као и њен изданак антропологија жена, заснива се на погрешној доктрини културног детерминизма (*cultural determinism*). Антропологија је у XX веку у знатној мери одбацила еволуционистичке и натуралистичке премисе које је заступао оснивач класичне антропологије Едвин Барнет Тајлор (*Edwin Burnett Tylor*, 1832-1917) и прихватила концепт културног детерминизма Франца Боаса (*Franz Boas*, 1858-1942). Он је занемаривао еволуциону теорију и концепт биолошког детерминизма. Културни детерминизам је у XX веку посебно ширила Маргарет Мид (*Margaret Mead*, 1901-1978). У књизи „Сазревање на Самои” (*Coming of Age in Samoa*, 1928) заступала је тезу да култура може неограничено да мења понашање адолесцената. Али њене налазе је оспорио антрополог Дерек Фриман (*Derek Freeman*, 1916-2001).

Антропологија жена представља себе као допуну општој антропологији. Али док се антропологија – по својој дефиницији – бави човеком у инклузивном значењу те речи, наиме људским бићем: и мушким и женским полом (*anthrōpos*), антропологија жене се

бави антропологијом само једног пола – женског (*gynē*). Недостаје, дакле, антропологија мушкарца (*anēr*). Антропологија жена заокупљена је пре свега етнологијом, али се у ширем смислу бави и историографијом, археологијом, палеонтологијом, социологијом, политикологијом и иним њиховим дериватима и комбинацијама, што „Женским студијама” даје обележје мултидисциплинарних студија. Мултидисциплинарност може да има својих добрих страна, али и великих могућности за научно спекулисање и натезање, што се, чини се, јасно испољило у „Женским студијама”.

Поред културне или социјалне антропологије антропологијом XX века доминирала је и структурална антропологија, чији је творац француски антрополог Клод Леви-Строс (*Claude Lévi-Strauss*, 1908-2009). Попут културне антропологије, и структурална антропологија је била негативно оријентисана према биологији. У делу „Елементарне структуре сродства” (*Les structures élémentaires de la parenté*, 1949), Клод Леви-Строс бави се субјективним значењем сродства, не објективним сродством како то чине генетичари. Он је инсистирао да је инцест први табу који чини прелаз из природе у културу и да је егзогамија ту ради кохезије групе. Он није увиђао биолошку основу сваког друштвеног организовања. Оштро раздвајајући природу и културу, Клод Леви-Строс је антропологију вратио у предарвинистички период.

Све у свему, из социјалне антропологије и културне антропологије, као и структуралне антропологије произашла је антропологија жена која је преузела њихов метод културног или социјалног детерминизма.

Да би нагласиле своје ниподаштавање биологије, феминисткиње своје студије не називају само „Женским” – назив који је по својој парцијалност јасно сексистички – већ и „Родним студијама”. Феминистички теоретичари објашњавају да је род (*gender*) културом преобликован пол (*sex*). Али неутемељена је претпоставка да род нема никакве везе са природним полом. У „Родним студијама” преовладава погрешно мишљење да су пол и род стросовски биноми, опозиције, наиме да је род све оно што није пол. За биологе, такво је разликовање бесмислено. Род произилази из пола и међу њима се не може поставити оштра разлика. Култура јасно стоји у зависности од природе и њихово оштро концептуално дељење представља произвољност. Људски мозак није бесконачно растегљив и уобличив. Он има природне границе уобличивости и утицај културе на њега, ма колико велик, није неограничен. Човек је адаптивно биће, али та адаптивност има границе.

У целини узев, антропологија је већ дуги низ деценија под снажним утицајем феминизма. Заправо, утицаји су узајамни. И антропологија је утицала на феминизам и обрнуто.

2. Митологија

У антропологији је велики подстицај проучавању жена дало дело Јохана Јакова Бахофена (*Johann Jakob Bachofen*, 1815-1887) „Материнско право” (*Das Mutterrecht*, 1861) које је код нас преведено као „Матријархат” (1990). Ово дело је изнело ингениозну идеју о постојању „материнског права” у праисторијским, родовско племенским друштвима. Идеју су заступали и други истраживачи, посебно Луис Хенри Морган (*Lewis Henry Morgan*, 1818-1881), Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels*, 1820-1895) и Џон Фергусон Мекленан (*John Ferguson McLennan*, 1827-1881). Идеја је постала заразна.

Антропологија XX века се великим делом бавила тим питањем. Одушевљење је спласнуло када је Уве Везел (*Uwe Wesel*, 1933) објавио књигу „Мит о матријархату” (*Der Mythos vom Matriarchat*, 1890, преведено 1983). Он је доказао да су постојала матрилинеарна и матрилокална друшта, али не и матријархална.

И поред тога, антропологија још увек велику пажњу посвећује женским култовима. У овом смеру антропологије велика пажња се посвећује древним женским култовима, посебно култу Велике Мајке (*Magna Mater*). Овај „митолошки феминизам посебно је омиљен у круговима јунговских психоаналитичара. Данас је тај „митолошки феминизам” изашао из интелектуалне моде, али се у феминистичким круговима још увек цени као део поштоване традиције осветљавања женске свести, тј. подсвести.

3. Етнологија

И у етнологију, науку која проучава народне обичаје, продро је феминизам. То је делимично стога што данас међу етнологима превладавају жене. Већина запослених у Етнографском институту САНУ данас су жене.

У етнологији, као и у другим друштвеним наукама утицај феминизма се препознаје првенствено по утицају културног детерминизма (*cultural determinism*) – теорије која тврди да је целокупно људско понашање културно условљено и да нагонски делови човекове личности не играју никаву улогу. Иако су културни чиниоци веома значајни, ипак је доктрина културног детерминизма погрешна. Међу људима свих култура постоји суштинско психичко јединство (*psychic unity of mankind*). То се тешко може објаснити доктрином културног детерминизма.

Опасност феминизма у етнологији лежи и у проматрању народних обичаја са аспекта урбаног човека, Западнака и човека нашег доба. Тај „урбоцентризам”, „западоцентризам” и „темпоцентризам” – коме су феминисткиње склоне – може бити препрека објективном етнолошком сагледавању.

4. Културологија

Рефлексије о култури старе су колико и култура, али културологија као академска дисциплина млада је наука. Културологија је под снажним утицајем феминизма.

Утицај феминизма је посебно био јак у истраживачком програму названом „студије културе” („*Cultural Studies*”). Настанак овог истраживачког пројекта је сложен, али се обично везује за деловање „Центра за изучавање савремене културе” („*Centre for Contemporary Cultural Studies*”). Основао га је 1964. године у Бирмингему (Енглеска) Ричард Хогарт (*Richard Hoggart*, 1918-2014). Центар се много бавио феминизмом. Иако је затворен 2002. његов утицај је и даље велик. Дао је знатан допринос промоцији феминизма.

О утицају феминизма на овај центар мериторно је писала Јелена Ђорђевић у књизи „Посткултура” (2009).

5. Социологија

Социологија је наука у коју је најдубље продро феминизам. Социолошки метод постао је привилеговано оружје феминизма, а социологија највољенија феминистичка наука. То је стога што социологија мало мари за биологију, а много за друштвене утицаје. Та се идеја нарочито свиђа феминисткињама које су готово без изузетка следбенице културног или социјалног детерминизма чије је основно уверење да човек долази на свет као *tabula rasa* и да он постаје оно што постаје захваљујући културним или друштвеним утицајима.

Сви „оци оснивачи” социологије – Емил Диркем (*Emile Durkheim*, 1858-1917), Макс Вебер (*Max Weber*, 1864-1920) и др. – били су противници биологије. Они су заправо оснивање посебне науке о друштву – „социологије” – бранили тиме што су доказивали да се људско понашање не може објаснити помоћу биологије. Са таквим основним ставом, они су неизбежно били осуђени да тумарају по мраку. То је јасно уочио биолог Едвард О. Вилсон (*Edward O. Wilson*, 1929), који је тврдио да социологија може постати права наука једино ако постане социобиологија (*sociobiology*).

Деведесетих година XX века јавила се нова социолошка дисциплина – социологија тела (*sociology of the body*). Она је – супротно свом називу – такође непријатељски настројена према физиологији и биологији. Њени „оци оснивачи” – британска социолошкиња и феминисткиња Сју Скот (*Sue Scott*), британски социолог Дејвид Морган (*David Morgan*, 1937), британски социолог Крис Шилинг (*Chris Shilling*) и британски и аустралијски социолог Брајан Тарнер (*Bryan S. Turner*, 1945) – екстремно су непријатељски настројени према биологији и социобиологији. Док не промене свој ракурс, они су осуђени на произвољна спекулисања. Највећу препреку научном прогресу антропологије представља социологија која гради вештачки зид између природе и културе, биолошког и социјалног, тела и духа. Феминизам је и код нас своје упориште прво нашао у социолошким круговима. Међу првим феминистичким удружењима у СФРЈ била је

1979. године у Загребу основана секција „Жена и друштво” унутар Социолошког друштва Хрватске.

О феминизму се много расправља на курсевима социологије и у социолошким удружењима. Семинарских, магистарских и докторских радова о друштвеном положају жена на одсецима за социологију има много.

6. Политикологија

Политиколошки усмерена феминистичка истраживања, блиска социолошким, усредоточена су на питање партиципације жена у политичком животу. „Жртвени феминизам” истиче женску маргинализацију у политици и руководећим позицијама. Овај смер феминизма у име постизања једнакости полова захтева позитивну дискриминацију, тј. законом утврђени минимални проценат жена на одређеним државничким положајима. Као политичка емпирија, феминизам је постигао изузетне успехе. Политички феминизам као пракса постигао је многе успехе, без обзира што је научно заводљив. Он забораваља да узме у обзир биолошко-телесне и психо-менталне разлике међу половима. Мушкарци и жене се разликују у склоностима и интересовањима, што се огледа у социо-економским позицијама.

7. Право

Правна теорија и правна делатност под снажним су утицајем феминизма. Правна теорија као наука која проучава законе склона је да уважи све феминистичке идеје и да формулише законе који удовољавају женским интересима.

Феминизам је продро у све гране права посебно у породично право, радно право и грађанско право.

8. Историја

Историја жена (*women's history*) има извесне сличности са антропологијом жена. Прва је та да се јавила кад и антропологија жена – седамдесетих година XX века. Друга је та што је историја жена израсла из социјалне историје на аналоган начин на који је антропологија жена израсла из социјалне или културне антропологије. Социјална историја (*social history, Sozialgeschichte*) никла је у жељи да буде допуна општој историји, да пружи преглед не само војсковођа, политичара и државника, него и обичних људи. У академским круговима историчара конвенционална историја још увек ужива највеће поштовање, а социјална историја га све више задобија.

Из социјалне историје развила се „историја жена”. „Историја жена” је истраживачки пројекат који има за циљ да истакне историјску улогу жена уопштено, поготово владарки. Оправдање за развијање посебног студија историје жена феминисткиње правдају позивајући се на чињеницу да је конвенционална историја углавном сачињена од радова мушкараца. Конвенционална историја (*history*) – гласи њихова

досетка – углавном је *his-story* – његова прича. Студиј историје жена – аргумент даље иде – постоји да би се чула и њена прича (*her-story*). Феминисткиње су згодно искористиле једну игру речи да би направиле поенту. Наравно, реч историја не потиче из енглеског него грчког (*is-toria*) и нема значење „његове приче”, него напросто „приче”.

Социјална историја може да представља добру допуну конвенционалној историји, јер води рачуна о људима свих класа оба пола. На Западу курсеви класичне историје у себе укључују знања из социјалне историје. Води се рачуна о томе да студент не добије само знање о томе шта су радили краљеви, политичари и војсковође, већ и о томе како је живео обичан народ. Улога жена унутар студија социјалне историје мора бити значајна, али не искључива како то хоће историја жена. Неумесно је и бесмислено студирати положај *само једног* пола као што то хоће историја жена. Кад општа историја говори о владарима, она не искључује владарке. То што су ове особе биле жене, нимало не мења њихово место у историји. Уколико је ту њихов полни идентитет уопште битан, он је битан у психолошком, а не у историјском смислу. Њихове историјске заслуге морају се сагледавати у контексту целокупне историје, а не изван ње произвољним издвајањем неког спољашњег и у суштини небитног критеријума (полног). Наглашавати неку особу само зато што је овог или оног пола, значи бити сексист. Историја жена са својим једностраним програмом, управо је дискриминаторна и сексистичка. Упркос свему томе, историја жена постепено задобија извесно поштовање – поштовање које је већ стекла социјална историја. Ипак, историја жена, чак ни социјална историја, нису свуда поштоване. Друге специјалистичке гране историје, као што су војна историја или уже политичка историја или демографија („чвршћа” и поштованија верзија породичне историје) још увек се стављају на више место по значају.

9. Економија

У економији као теоретској дисциплини феминизам се усредредио на два питања. Прво питање којим се бави феминистичка економија (*feminist economy*) јесте питање како да жене задрже социјална права (фактички привилегије), а да уједно буду конкурентне на тржишту рада. Друго питање са којим се бави феминистичка економија јесте питање „неплаћеног” кућног рада жена. По овој идеји жене које обављају домаћичке послове требало би да буду плаћене као да су запослене.

Укупно узев, феминистичка економија се залаже за што повољнији положај жена у привреди.

10. Психологија

Попут „оца” антропологије Едвина Барнета Тајлора, и „отац” психологије Вилијам Џејмс (*William James*, 1842-1910) био је еволуционист: веровао је да човек поседује исто толико, ако не и

више инстинката него животиње. Нажалост, психологија XX века се посветила – како је приметио Роберт Л. Триверс (*Robert L. Trivers*, 1943) у предговору књиге „Себични ген” (*The Selfish Gene*) – „стварању предарвинистичког и пременделовског погледа на друштвени и психолошки свет” (стр. 9). У томе су посебно истичу бихевиоризам и психоанализа.

Антибиологизам је основни став бихевиориста. По Џону Вотсону (*John Watson*, 1878-1958) и Барусу Фредерику Скинеру (*Burrhus Frederic Skinner*, 1904-1990) постоји детерминизам подстицаја и одговора: човек реагује на подстицаје тако да се може бесконачно уобличавати.

Бихевиоризам је психолошка варијанта антрополошког културног детерминизма. Оба смера истраживања су антибиолошка. Антибиолошки смер је подупирала још једна утицајна психолошка школа: психоаналитичка.

Француска феминистичка група „Психоанализа и политика” (*Psychoanalysis et Politique*) позната је по својој утилитаризацији психоанализе у феминистичке политичке циљеве.

Сигмунд Фројд (*Sigmund Freud*, 1856-1936) омиљен је међу „антрополошким” оријентисаним психолозима. Фројд је писао више као књижевник него као научник. Писао је амбивалентно, што је дало повода многобројним тумачењима. Особито је збуњујући његов алегоријски језик (убиство оца, кастрација, завист на пенису итд.). Оно што остаје од фројдизма јесте његово истицање несвесног. Он је такође био близу истине када је у сексуалности видео главни мотив деловања. Оно што он није видео, јесте то да главни агенс деловања није жеља за задовољавањем сексуалног нагона (*libido sexualis*), већ жеља за успешном репродукцијом, „жеља” генâ (реч је о несвесном процесу) да се умноже, убаце у фонд генâ или генофонд (*gene pool*) дате врсте.

Фројдизам није дарвинизам нити има много везе са биолошким детерминизмом. Он је пре бихевиоризам. Његово истицање важности утисака у детињству поткрепљује бихевиористичко наглашавање значаја учења. Фројдизам је пре родитељски детерминизам (*parental determinism*) него било шта друго. Управо је бихевиористичко наглашавање значаја учења оно што је феминизам са одушевљењем преузео од фројдизма. Социјалне ревизије психоанализе настале после Фројда (Адлер, Фром, Јунг), заправо нису никакве ревизије: оне су само још више истакле Фројдов суштински бихевиоризам. Карактеристичан је у том смислу његов ученик Карл Густав Јунг (*Carl Gustav Jung*, 1875-1961).

Јунгизам је наишао на разумевање многих феминисткиња психоаналитичке оријентације. На основу његове методе – касније назване аналитичком психологијом (*Analytische Psychologie, analytical psychology*) – родиле су се многе „психологије женског”.

Основна преокупација његовог пројекта јесте та да се на основу митова, легенди и снова реконструише садржај свести. Вал проучавања жена са тог аспекта био је на врхунцу средином XX века.

Једну од најбољих оцена психоаналитичких теорија дао је

Олдос Хаксли (*Aldous Huxley*, 1894-1963). У огледу „Најнеобичнија наука” – објављеном у антологији „Енглески есеј” – он је приметио да „се ни у једној од тих теорија (са делимичним изузетком Адлера) уопште не помиње тело као условљавајући чинилац у формирању личности, или као нешто што одређује мисли, осећања и понашање. Адлер је, истина, навео изванредан број оштроумних примедби о последицама осећања органске инфериорности; али чак је и Адлер био далеко од тога да телу припише одговарајућу улогу у обличавању карактера и судбине појединца. Фројд, Јунг и Ранк су изгледа замишљали да могу да схвате људске умове не узимајући у обзир тела са којима су ти умови нераскидиво здружени” (стр. 264).

II. Филозофија

То да „биологија није важна” („*biology doesn't much matter*”) прихватиле су и водеће филозофије XX века: марксизам, егзистенцијализам, структурализам и деконструкционизам.

Суштински антрополошки став марксизма је друштвено-економски детерминизам. Егзистенцијализам и друге постмодернистичке струје у филозофији у основи су негирале постојање урођене људске природе. Феминистичка филозофија (*feminist philosophy*, *Feministische Philosophie*) са одушевљењем је прихватила такво антибиолошко становиште.

За феминистичку филозофију значајно је било то што је у немачкој филозофији XIX века, тзв. „духовно-научној” филозофији (*Geisteswissenschaftliche Philosophie*), названој и „филозофија живота” (*Lebensphilosophie*), дошло до подвлачења разлике између „природних наука” (*Naturwissenschaften*) и „духовних наука” (*Geisteswissenschaften*). Ту су начелну поделу спремно прихватили социолози, а убрзо за њима и социјални антрополози и психолози. То је раздвајање побудило феминисткиње да усвоје начелно раздвајање пола (*sex*) као биолошке датости и рода (*gender*) као друштвене конструкције пола, разликовање за које верују да представља најзначајнији феминистички допринос теорији друштвених односа. У светлости еволуционе психологије строго разликовање пола и рода је неоправдано.

Џудит Батлер (*Judith Butler*, 1956), једна од водећих савремених постструктуралистичких феминистичких филозофкиња, написала је књигу „Тела која нешто значе” (*Bodies That Matter*, 1993, преведена 2002) у којој је показала да за њу тела ништа не значе. Слично важи и за друге феминистичке филозофкиње. Филозофске феминисткиње концептуално раздвајају род и пол само да би свесно занемариле пол као биолошку датост. Постоје индиција да том „телоборству” долази крај.

Филозофски феминизам (*philosophical feminism*), како би правилније требало да се назива „феминистичка филозофија”, представља најмлађи смер академског феминизма. Он представља покушај постмодернистичких филозофкиња да пружи теоретско оправдање за обрачун са патријархалним „фалогоцентризмом” (*fallogocentrism*). Колико се може приметити, филозофски се феминизам

добро уклапа у постмодернистичку, посебно постструктуралистичку филозофију која је усмерена против свих „логизама”. Из такве се филозофије родила и *Gender-philosophy* која се, као и антрополошки структурализам, заснива на вери у непостојећу онтолошку разлику међу родова. Радикално одвајање полова је апсурдно. Још је апсурдније то што је политички феминизам утемељен на догми културног детерминизма по коме биолошке разлике између полова скоро и не постоје. Борба против „фалогизма”, дакле, произилази из постмодернистичког презира према логосу. Филозофски феминизам, као уосталом и феминизам у целини, карактерише један галиматијас апсурдности. Вероватно је проблем за филозофски феминизам и уопште за постмодерни антилогизам тај што је филозофија *per definitionem* логоцентрична. Видећемо како ће се сва та гужва завршити. Филозофске феминисткиње имају чак и часописе, међу којима је и *Hypatia*, тако названа по александријској филозофкињи Хипатији.

12. Лингвистика

У науци о језику, лингвистици, добрим делом XX века доминирао је лингвистички детерминизам (*linguistic determinism*) Едварда Сапира (*Edward Sapir*, 1884-1939) и Бенџамина Ворфа (*Benjamin Whorf*, 1897-1941). Њихово основно полазиште било је то да језик детерминиса човекову природу, а будући да је језик једна културна форма, то значи да је човек првенствено детерминисан културом. Лингвистика, психолингвистика, етнолингвистика и семиологија прожете су лингвистичким детерминизмом.

Феминистичке лингвисткиње су почеле да истичу чињеницу да је у граматици општи, генерички род мушки род. Тако се реч „човек” користи и у генеричком смислу (укључује и мушкарце и жене) и у специфичном (полном) смислу и тада означава „мушкарца”. Та граматичка чињеница указује да је мушкарац, схваћен на најдубљи начин, представник, репрезент целог људског рода.

Феминистичке лингвисткиње ту језичку правилност желе да анулирају инсистирајући на женској лингвистичкој видљивости: на употреби женског граматичког облика за женску особу. Идеја се може прихватити када је реч о женским особама. Али када је реч о особама оба пола – и мушкарцима и женама, језичка економичност препоручује употребу само једног граматичког облика и то мушког, јер је он општи, генерички.

13. Психолингвистика

Психолингвистика, наука која жели реконструисати садржај свести на основу језичког изражавања, нашла је упориште и код феминистички оријентисаних списатељица. Тако нпр. поређењем речничког фонда мушкараца и жена, феминистичке психолингвистичарке доказују да су мушкарци агресивнији, посесивнији, доминантнији и осорнији. За некога ко познаје биологију, а посебно етологију, то не представља изненађење. То зна

и већина девојчица, барем несвесно. Биолошким импетусом нагнани, и мушкарци и жене су природно сексисти. *Оба* се пола понашају дискриминаторно, јер је људска природа та која је на првом месту дискриминаторна.

14. Теорија књижевност

Феминисткиње сматрају да је један од највећих доприноса феминизма теорији књижевности откриће „женског писма” („*l'écriture féminine*”). По тој постструктуралистичкој теорији, „женско писмо” карактерише неодређеност, расплутост, укидање строгог значења речи итд.

Покушај да се тај и неки други „феминистички” концепти убаци у теорију књижевности наилазе на оправдано противљење. Полни идентитет писца може да у психолошком смислу има везе са његовим стилем, али није сврсисходно заснивати стилистику на тој основи. Сваки стил је самосвојан (властит) и управо у томе лежи његова евентуална вредност, а не у неком споља наметнутом критеријуму (полном). „Женско писмо” може да буде тек погодан термин за неки посебан стил писања и да се као такав изучава као и сваки други у оквиру стилистике. Писати дифузно и нелогоцентрично ствар је стила, не метафизике и полних органа.

У сваком случају, данашњи женски писци не могу се жалити на то да имају дискриминаторан и маргинализован положај у књижевној продукцији, рецепцији и критици. Штавише. Па ипак, мерила критике морају да важе за све подједнако.

15. Књижевна критика

Књижевнокритички феминизам има за циљ да истражује текуће жене-писце и женске књижевне ликове. Постоје многе књиге и чланци из домена књижевне критике који обрађују женске писце и женске ликове. То се све може прихватити као легална допуна изучавању мушких писаца и мушких ликова.

Али феминистичка књижевна критика (*feminist literary criticism*) уме да упадне у једностраности. Могуће је да се форсирају жене-писци посве невезано од њихове уметничке вредности. Али битан је квалитет, а не пол.

Могуће је и то да се улога ликова у књижевним делима мери вануметничким, феминистичким идеолошким мерилима.

16. Историја књижевност

Као и у случају књижевне критике, и у случају историје књижевности потпуно је легитимно изучавати жене-писце ранијих времена и женске књижевне ликове ранијих времена. Неумесно је само у томе истицати женскост као део феминистичке идеологије не базирајући се на естетске критеријуме.

17. Белетристика

У „Сопственој соби” (*A Room of One's Own*, 1929) Вирџинија Вулф (*Virginia Woolf*, 1882-1941) жалила се на неједнаке прилике за књижевни рад. То је вероватно била умесна примедба на почетку XX века. Али, данас, на почетку XXI века ситуација је другачија. Данас жене објављују у истом омеру као и мушкарци, можда и више. Постоји читава грана литературе која се бави „женским питањима”, која се у сленгу зове „књижевност за цурице” („*chick lit*”). Постоје и читаве гране проучавања књижевности које проучавају књижевност из феминистичког ракурса.

18. Теологија

Током XX века на Западу се појавила „феминистичка теологија” („*feminist theology*”, „*Feministische Theologie*”). „Феминистичка теологија” заправо није никаква теологија, него световни феминизам заогрнут теолошком терминологијом. „Феминистичка теологија” не припада корпусу теолошког знања. Корпусу теолошког знања припада „теологија о жени”.

Феминизам и теологија су две неподударне идеологије. Док се феминизам залаже за развод брака, абортусе, ванбрачне и предбрачне сексуалне слободе жена, теологија се залаже за светињу брака и породице, за светост живота и сексуалност само у оквирима брака. Стога помодна синтагма „феминистичка теологија” представља завараванье, *contradictio in adjecto*, интринзичну противречност. „Феминистичка теологија” представља антибиблијску, антихришћанску и антицрквену идеологију. У средишту теологије је Бог, а у средишту феминизма је човек (заправо један део човека – жена). Теологија је окренута ка Небу, а феминизам ка Земљи. Теологија је окренута ка вечности, а феминизам ка пролазности. „Феминистичка теологија” је псеудотеологија.

Феминизам и теологија међусобно су супротстављени. Док се феминизам залаже за право жена на раставу брака и абортус, теологија је против тога. Док се теологија залаже за потчињеност човека (мушкараца и жена) Богу, феминизам је за „ослобођење” жена од било каквих стега (брачних, породичних, па и црквених). Феминизам је био и остао противник хришћанства, које је, по њему, интринзично „патријархално”, и, дакле, вредно одбацивања. „Феминистичка теологија” није никава теологија, него световни феминизма увијен у теолошко рухо.

19. Мистика

Феминисткиње су развиле духовност која надилази хришћанство, а заснива се на мешавини митологије, древног паганства (вештичарства), астрологије, тумачења снова, Ји Ђинга, тарота и јоге. Понекад се овај спиритуални феминизам неодређено назива женски дух (*womanspirit*), „теасофија” („*theosophy*”) или напосто женски мистицизам. Једна од тих мистичарских тенденција је и оживљавање

вештичарења. *Wicca*, староенглеска реч за мудру жену, пророчицу, а касније у средњем веку за вештицу, сматра се прототипом женског мистичарског ослобођења. Феминисткиње мистичарског правца дакле сматрају да се истински феминизам може остварити само повратком на древно обожавање Велике Мајке или неке друге персонификоване „женске” природне силе. Женски мистицизам, један суптилан вид „женско-центричности” (*women-centredness*), протежирају многе „психологије женског” и, уопште узев, идеологија „Новог доба” („*New Age*”).

20. Религиологија

Религиологија – наука која анализира религијске представе на светован начин – велику је пажњу посветила и представама о женама у религијама.

Чланак „Женске студије у религији” („*Women's studies in religion*”) Констанс Х. Бјукенан (*Constance H. Buchanan*), објављен у „Енциклопедији религије” („*The Encyclopedia of Religion*”) Мирче Елијаде (*Mircea Eliade*, 1907-1986), даје синтетички преглед положаја жене у религиозним представама водећих светских религија.

21. Закључак

У последњих пола века друштвене науке велику су пажњу посветиле „женском питању”. Оне су постале – како би се феминисткиње изразиле – „родно осетљиве” („*gender sensitive*”). То само по себи не би било лоше када би се та „родна осетљивост” заснивала на научној чињеници да се полови природно разликују. Нажалост, поплава феминистичког бављења међуполним односима заснива се на научној заблуди да међу половима не постоје релевантне биолошке разлике. Ако се крене са тих погрешних премиса, не могу се добити тачни увиди.

Феминистичке студије полазе од претпоставке да природне разлике међу половима не постоје или да нису битне, иако природне науке упорно потврђују да те разлике постоје и да су битне. Ту појаву је уочио и еволуциони биолог Роберт Л. Триверс приметивши да су се у друштвеним наукама разгранале „читаве области посвећене стварању предарвинистичког и пременделовског поглед на друштвени и психолошки свет” (*Ibidem*). Исту појаву запазио и Роберт Рајт (*Robert Wright*, 1957) приметивши у књизи „Морална животиња” (*The Moral Animal*) да је основна идеја која је прожимала истраживаче друштвених наука током највећег дела XX века била та да „биологија није много важна” (стр. 5). Академски феминизам је дао мало доприноса науци, али је дао много доприноса феминизму као друштвеном покрету.

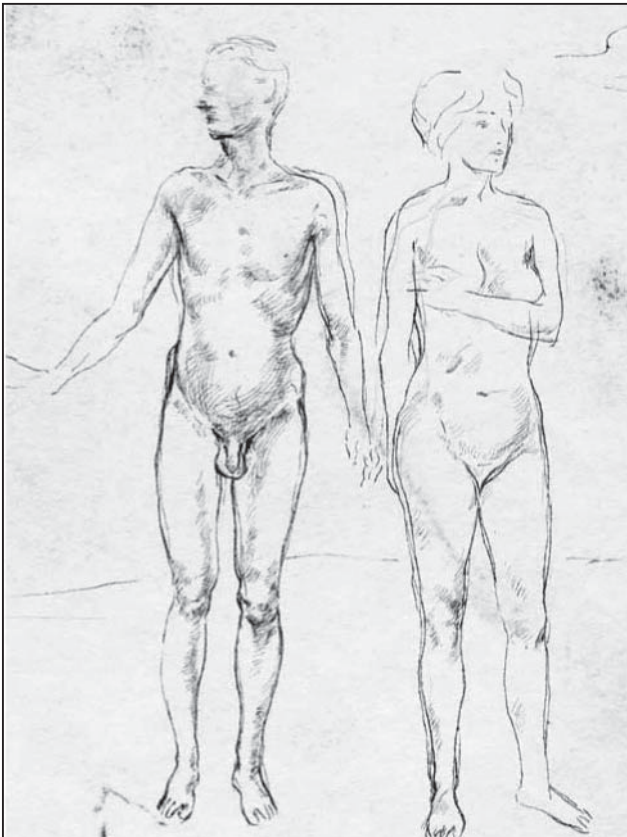
Друштвене науке су опседнуте писањем о женама. Све упорно пренебрегавају биологију. Имајући такву оријентацију у свом темељу, све те многобројне студије о женама заслужују опрезан приступ.

Библиографија

Триверс, Роберт Л., „Предговор енглеском издању”, у: Ричард Докинс, „Себични ген”, Вук Караџић, Београд, 1979.

Хаксли, Олдос, „Најнеобичнија наука”, у: Веселин Костић (ур.), „Енгелски есеј: антологија”, Српска књижевна задруга, Београд, 2003.

Wright, Robert, *The Moral Animal: The New Science of Evolutionary Psychology*, Vintage Books, A Division of Random House, Inc., New York, 1995.

Гинтер КУНЕРТ

ИЗВЈЕШТАЈ О СТАЊУ

БЕРЛИН БЛАГОВРЕМЕНО

Богато те именовати:
један неодољиви сан:
све што је било нека се
поново подигне
у натприродном освјетљењу.
Некоћ нестао осмуђен,
вратио би се
препорођен назад: Као кључна ријеч
Као обећање Као обмана
Као непомирљиво сјећање
метропола угодног очајања
слијепих загрљаја и
отрежњујуће опијености.
Овдје сам рођен
с незаборавним знањем
да се умире од посљедица.
Овдје сам отаљао свој живот
сјеме бестрага расијао
откупио се отпрашивши.
Благовремено но ипак прекасно
умакао овој збуњеној окамењеној
матрони
захваљујући којој сам од младости
постао жртва
својих пет чула.

О АРХЕОЛОГИЈИ НАШЕ ПРОСУТОСТИ

Киша и опет киша
Рат и опет рат
Једно милостиво једно немилосрдно
једном природа из прве једном
из друге руке

Један воз вози опет
послије тридесетогодишњих борби
старом пругом као прије тога
Руине нестају
а с њима свијет
какав бјеше

Никад се стварно не опраштамо
с нашом прошлошћу
јер прије но што дођемо до ње
распала се
у прах и пепео негдје
кад се још садашњошћу звала

Ми бисмо радо и мртве
једном загрлили да нису већ
у ријечи прерађени
дуга повјесма од ријечи
које више ни за какав лик не свједоче

Да смо гласове умирања
могли задржати наше ухо једва да би
тако оглухнуло од говорења
Понекад су ствари
непробојне понекад кристално јасне
али попут парчади
прије но што се на њих повредимо
и искваримо.

МЕДУЗА

На почетку је нисам препознао
не кад је дошла
не кад је остала
не упркос њеној коврчастој раскоши
која се сама од себе уковрча
не упркос њеном присном смијешку

али отада

многи посјетиоци налазе ме
окамењеног

ИЗВЈЕШТАЈ О СТАЊУ

Све је могуће и
истовремено све је немогуће.
Само нам је још природа
остала или оно што је
остало од ње. Око нас
удобно камење блажених претеча
чија је будућност
досегла до оностраности.
Наш је дан
који ником не припада. Сједимо
у црној свјетлости
једемо отров пијемо киселину
ми мислимо ми живимо
и помјерамо посљедице
за сутра
кад опет је више могуће
и још више немогуће
кад опет смо такви
какви ће сви бити:

надаље скрпљено дјело
неутјешно недокинито
коначно бескорисно
остатак
који се прећуткује.

ПОКЛОН ГОСТУ

Овдје Ви добијате
један сасвим пожутио лист:
моје искуство.
Своју кожу ја сам нажалост
одавно на различите тржнице
носио и стојим
ту прилично огољен.
У богатству своје младости
мислио сам
да сам савршено бесмртан
док се коса и човјечанство
полако не изгубише. Али то

су само слике
које не значе ништа до покушај
да се нешто од мене учини видљивим
што не можете
да видите.

НОВОЗАВЈЕТНА

Отворен реликвијар: не садржи ништа.
Сумња у смислени опстанак светога
раствара оно што је временом преостало: вјеру

она је за добробит вјерника трпјела.
Колики пате безимено, недостојне обожавања
њине гнојне ране, њине разбијене кости:
Павле мијења своје име за старо.
И вода, која је од чистог одушевљења
опијала, такође није била вино:

Свакодневно чудо збива се како ваља свима
којима је то потребно.

СЈЕЋАЊЕ IV

(За Кристофера Мидлтона)

Једна сљевица, која се сјећање зове,
ничим доказана осим
својим именом, сљевица доноси блага,
неухватљива и драгоцену.

Од олова је постало злато,
на чуђење алхемичара: њима
је пошло ра руком само претварање
људи у становнике, народа
у ријечи, кућа у сандуке,
градова у пустиње, у њима
становници у сандуке долазе и излазе
по налогу ријечи, без знања
одакле, куда, чему.

Једна сљевица, која се сјећање зове,
диже капак за ширину процјепа, док
те погледа не видећи те,
угледаш
у мору угљеног слоја своје рођење.

И да си одавно изгубио своју тајну:

Јер си видљив постао. Што значи:
употребљив.
Да твоја будућност са сликама будућности
пролази и увијек је пролазила.
Да си у најбољем случају идиот. Ако не
напросто
од материје отцијепљена ротација
за производњу материјала. Слична дакле
једном божанству које из недостатка
вјерника само себе обожава.
Унајмљује чете убица.
Које не подноси слијепи поглед
који је видио све.

РЕМИНИСЦЕНЦИЈА

Што су тад писали на својим развалама
кад пред руине својих градова сташе,
то је за подражавање остало нама,
мада те развалине одавно несташе.
Двије ријечи што на нас утјешно рачунају
мимо сваке тужбе, сваке тежње мимо,
које не лажу и ништа не захтијевају -
дигни своју руку и пиши: ми живимо.

С немачког превео: Стеван ТОНТИЋ

Белешка о песнику:

Гинтер Кунерт (Günter Kunert) рођен је 1929. у Берлину. Један је од најзначајнијих немачких песника друге половине 20. и почетка 21. века. Дебитовао је песничком збирком 1950. у Источном Берлину. Објавио је преко сто наслова у разним жанровима: поезији, прози, есејистици, сатири, радио-драми, филмској сценаристици... Најновије поетске збирке су *Als das Leben umsonst war* (2009) и *Fortgesetztes Vermächtnis* (2014). Живео је у Немачкој Демократској Републици до 1979, када се настанио у једном малом месту на северу Савезне Републике Немачке.

Јелица РОЋЕНОВИЋ

*СКРИВЕНОСТ У МЕТАФОРАМА СЛИКА
ДАМЈАНА ЂАКОВА*

Кад сам пре неколико година запазила слике академског сликара Дамјана Ђакова (Београд, 1969) у малој галерији „Канвас“ у Београду, заинтересовала сам се за овог познатог београдског уметника који ради и ствара у Италији. Обрадовах се због вести о његовој изложби у галерији Српског културног центра у Суботици, крајем 2015. године. Организатор изложбе, Јелена Мародић повезала ме је са уметником који је у Земуну провео најлепше године детињства. То је био разлог што предлажем састанак у „Венецији“.

Познати земунски ресторан је затворен, те се налазимо у суседној „Старој царинарници“.

Током два разговора који смо водили придружио нам се и мајстор фотографије Сава Радовановић кога сам замолила да сними Ђаковљеве радове у његовом београдском атељеу, али је сликар изневерио наше ишчекивање, тако да смо разговор водили на основу сећања и репродукција које смо разгледали листајући за столом његову монографију која се недавно појавила из штампе у издању „Службеног гласника“.

*Аутор фотографије
Сава Радовановић*

Питам Дамјана Ђакова да ли је остао везан за Земун?

Ђаков: Обележио је моје одрастање. Моји родитељи су становали на Калварији, у једном изузетном окружењу, међу пилотима, а сама Калварија изгледала је као живот на крају

света. То је било моје царство. Тек после десете године постао сам свестан да постоји и свет изван Калварије. Нама је била далеко и прва тролејбуска станица. Те земунске слике подсећају ме на стихове Рамацотија:

„Ја који сам рођен на ивицама града“. Тамо није било пролазника осим оних који су ту живели. Становништво је било и урбано и романтично „рустично“. На крају Калварије почињале су мочваре, а то је сад Нови Београд. Био сам у основној школи кад су први солитери никли код Тошиног бунара. Када се моја породица преселила у тај први солитер, на осми спрат, то је за мене био фантастичан доживљај. Мислим да је Калварија у прошлости била римско гробље, али то нисам истраживао.

Водимо разговор поред воде као најважније ствари на свету која нема цену: Дунав је европска река живота због чега је београдски простор био вековима мета освајача. Разумем зашто се неки пејсаж са реком може волети као део породичног дома.

Најлепшу причу о води прочитала сам у Талмуду о томе како су један Арапин и један рабин ишли кроз пустињу да траже воду. Арипин је по мирису песка непогрешиво знао где је вода. И после две хиљаде година Арапи не мењају правац, у групама пролазе поред нас.

Ђаков: *Природно је што људи траже близину воде, извора живота. Дуго је требало да се стигне од Калварије до Дунава, али од тих првих додира био сам фасциниран водом и то целог живота носим са собом. Није важно да ли то сликам као Адама и Еву или неко тајанствено језеро. Сад станујем у Давидовићевој, поред поште, но остао сам везан за Земун.*

А где су вам слике?

Ђаков: *У Италији у највећем броју.*

Код кога сте били у класи?

Ђаков: *Скоро сваке године сам мењао професоре, то је нека посебна прича о мом формирању, не знам разлог свега тога? Читао сам много у младости не бирајући књиге.*

Рекли сте: „Ја сликам то што живим“. Хајде да се вратимо на Ликовну академију у Београду и духовно сазревање. Ко је утицао на вас?

Ђаков: *Не знам, руски класици, Леонид Андрејев који је имао неке посебне односе према моралу и Борис Вијан, француски писац који је живео врло бурно, касно почео да пише, у литератури авангардан. Био је необична личност, и музичар, боксер. Мислим да је он био кључна фигура у мом духовном одрастању јер је писао о слободама којима се други нису бавили. На Ликовну академију сам се*

уписао без средње школе, а у том ,прескакању, ми је помогао Драган Лубарда код кога ме је одвео наш познати глумац Милош Штрљић јер су моји родитељи желели да провере да ли уопште то што радим има смисла.

То прескакање средње школе касније ми је стварало велике проблеме јер нисам могао да одложим војску, па сам студије прекинуо на другој години због служења војног рока. Обележио ме је и тај музички талас деведесетих један ,бум, у музици. Музичари без много музичког образовања заједно са сликарима кренули су да говоре о животу улице, проблемима који до тада никад нису били уметнички обрађивани. У Немачкој су то били нови експресионисти, у САД графитисти. Многи се тог времена сећају са носталгијом.

На вратима „Старе царинарнице“ појављује се Сава Радовановић. Дамјан објашњава обома да је мало сликара чији је живот на фотографијама забележен од првог дана као што је његов, јер му је отац радио као фотограф у ваздухопловству. Каже да се ни он никад није одвајао од фотоапарата.

Сава тиши од воде што протиче поред нас, неко време прати причу, завршава снимање и одлази.

Настављам разговор са Дамјаном Ђаковим, једним од наших најбоље плаћених уметника на Западу, радознала за одговор да ли је портрете радио само у првој фази? Човек не може да живи без идентитета?

Ђаков: *Не, никада ме портрет није занимао озбиљно. За време прве фазе нисам се селективно опредељивао. Избегавао сам портрет јер нисам желео да улазим у психологију ликова, желео сам да третирам универзалног човека и избегнем све што би могло да га лоцира као „ЈА ЛИЧНО“.*

Има надреализма у вашим сликама?

Ђаков: *Многи моје сликарство погрешно сврставају у „надреализам“, ја бих, међутим, моје слике назвао метафорама, ликовним метафорама. Надреалисти се баве несвесним, ја не препуштам асоцијације случају, подсвести. Мој ликовни принцип је концептуалан, дакле, формулисан врло конкретно и мисаоно. Кад сам стигао у Италију, имао сам срећу да упознам осамдесетогодишњег галеристу Роналда Рота, направио ми је са Ђорђом де Кириком изложбу у Ђенови. Ево ме са Де Кириком и Ендијем Ворхоллом, на фотографији у музеју Сан Марина. После великих изложби модерне аустријске и кинеске уметности, излагао сам и у Музеју модерне уметности у Мантови.*

Мета, на грчком, промена, *pherein* је од глагола носити, стилска фигура асоцијације, промене смисла. И за Ђорђа де Кирика уметност не представља стварност већ уметник ствара једну нову метафизичку стварност, откривајући испод привидно мирног живота страх и тамне

стране живота градова, загонетке човековог постојања ? Да ли је овај познати италијански уметник, рођен у Грчкој, утицао на вас, сликама супротстављених реалности које једна другу доводи у питање јер обрађујете сличне теме?!

Ђаков: *Тешко бих сад рекао ко на мене није утицао: Шагал, Руо, Гоген. Листа мојих узора је огромна. Постмодерна. О томе сам почео да причам, али због ваших рефлексија нисам успео да завршим мисао. Битније од тога је на мене деловало време осамдесетих, кад би се узела гитара у руке и свирало са два акорда, па ако имаш шта да кажеш, то кажеш. Зар је битна форма у којој ће се то спаковати? То је био велики помак у модерној уметности.*

Уместо неких стереотипних ликовних израза на слици покушавам да формулишем неко своје животно искуство. Сезан је сликао пејзаже без улажења у приватност, а код мене је дело настајало као и код свих других које су дотакле осамдесете. Ја сам хетеросексуалан, развео сам се, али ако анализирате те године видећете да никад пре тога није више речено о животу улице и реалном животу. Тада се први пут певају песме као што је „Ретко те виђам с девојкама“.

Мој ликовни рукопис носи снажан индивидуални печат.

Овде смо зато што ме је заинтересовао тај рукопис. У онтолошком смислу доминира у вашем стваралаштву идеја града као метафорична прича о замкама живота. Де Кирикова девојчица која врти обруч на улици је усамљено биће у граду. Замишљама вас у улози тог детета окруженог злокобним, косим сенкама зграда?

Ђаков: *Нашавши се као дечак у том солитеру на Новом Београду, поред тих мочвара, у почетку сам био шокиран, свестан да ће све те зграде постојати и после мене. Тад сам први пут осетио да градови трају, човек је пролазан. На мојим сликама срећу се два града: један је вечни, то је земља, само хоризонтале и вертикале, и други небески град који нема додира са земљом, који се не види. Постоје и ти љубичасти градови, потпуно отуђени, који живе неку своју посебност, ми смо ту само жут простор обасјан топлим светлом, где се нешто дешава, љубав, али то је неко друго стање, нешто потпуно овоземаљско.*

На једној вашој слици мушкарац је искључиво предмет агресивне женске похоте. Да ли то што је мушкарац уметник, а оквиром је симболично одређен, утиче на понашање жена, излазак из конвенција?

Ђаков: *Небитно је да ли је тај мушкарац увучен у игру или не, да ли је то слика или огледало? Реч је о контексту са стварношћу, изван стварности. Зато моје слике називам метафорама. То је додир једног ирационалног и стварног света коме припадамо. Жену сам користио као антипод мојој стварности, она из те слике излази. Та*

два бића са супротним погледима на свет се у том љубавном додиру налазе. Сад се подсећам једне приче Леонида Андрејева који у једној приповеци прича о идеалисти који се крије у јавној кући, а кад је са неком проститутком кренуо степеништем и видео свој одраз у огледалу, уплашио се од свог израза лица које је угледао.

Како је то изгледало од деведесетих до 2007. живети у Модени, једном од старих италијанских градова? Драг ми је тај непознати град због тога што је један од његових заповедника био пријатељ Јулија Цезара, а кад су га убили сматрао да га треба осветити.

Ђаков: *Модена је позната и по Паваротију, Ферарију, Масаратију, Ламборђинију, керамици, један је од центара светске аутомобилске индустрије. Један је од најмањих, а најбогатијих градова у Европи. Модена је за мене била као Нови Сад, мирна богата средина, мени је у тим годинама одоварао један такав мали град који није пружао много изазова, тако да ми је била атеље и спаваоница. У њој сам највише слика насликао. Из ње сам сваке недеље редовно одлазио на изложбе у друге италијанске градове. У Модени није било много ликовних догађаја осим кад би галериста Карло Кателани окупљао уметнике из целог света, па сам се због тога осећао као да живим у великом граду. Имао сам срећу да као млад упознам људе одређене интелектуалне снаге, нисам се правио важан, ослободио сам се свог ега и тако стекао трајна пријатељства. Живот и уметност су размена енергије.*

Интензитет и боје ваших слика ме асоцирају на Венецију. Овај сан на води обожавали су Бродски, Томас Ман, наш Црњански, велики духови света. Пре него што су га Американци стрпали у лудницу због сарадње са Мусолинијем, Езра Паунд је певао Венецији:

„О, Боже, какву велику учинисмо доброту / у давни неки дан / и заборависмо је, па сад / дивоту ову ти изнесе пред нас, / о, Боже вода“. Излагао си у Венецији, међутим, ја више волим да прођем кроз врата „Старе царинарнице“ него „Врата смрти“ која воде до Дуждеве палате. Кога бисте од венецијанских сликара посебно издвојили?

Ђаков: *Једино о Тицијану бих могао нешто да кажем. Овај венецијански сликар је израз новог сензибилитета једног изузетно развијеног друштва као што је било млетачко. Тицијан је у Венецији имао радионицу у којој је радило двадесетак сликара, међу којима и Ел Греко, који је из Грчке дошао и сликао за Тицијана делове појединих његових слика. Тицијанова радионица била је мала сликарска фабрика. И Рубенс као дипломата објективно није могао да наслика много слика, имао је уметнике задужене за сликање дрвећа, цвећа, тигрова и лавова. На крају би дошао да наслика само портрете за које је био потребан дар. Венеција је град који је немогуће насликати тврде највећи мајстори фотографије у Европи, њену лепоту и сјај тешко дочарати. Нисам сигуран да то могу сликари и други уметници. Венеција и данас има острва, а много их има, које је некад уступила*

неким народима који су изгубили своју територију, Јерменима, рецимо, да на њима сачувају своје библиотеке и своје национално благо. Мени је Венеција значајна јер сам у њој више пута излагао у „Буџарт“ галерији која се налази у близини позоришта „Фениче“. Немогуће је говорити о Венецији. Измиче свему, овај град има магијску моћ.

Кад смо код Тицијана, увек најдуже задржим поглед на његовом портрету Сулејмана Величанственог, то јест, његовом огромном белом турбану, од беле свиле, скупљеном у тачку. Некад су сви Римљани били у белим тогама. На вашим сликама поред жуте и зелене, доминира љубичаста боја. Да ли је у кавали света, у хришћанству сета, ваша љубичаста симбол тајне града?

Ђаков: *Не бих улазио у разне теорије о љубичастом, кардинали злоупотребљавају ту боју. То што је виолина за музичара, боја је за сликара. Инструмент! Предренесансно сликарство користи јаке боје, као и српско, на средњовековним фрескама. Темпера и зидно сликарство дуже чувају свежину боја од уљаних слика које тамне од времена. Предрасуда је да су људи некад сликали тамне слике. Ако се бавите визуелном уметношћу, требало би да се обраћате визуелним чулима. Моје слике су атрактивне саме по себи, садржаји су скривени иза њих или нису толико очигледни. На светлости су боје јаче. У мраку нема боје, све је рефлексија. Италија је земља светлости и јединствене духовне традиције. Доживео сам шок од тог додира, и због тога сам почео другачије да третирам боју.*

Ренесанса је један заокрет у религиозном и естетском смислу. Микеланђело је у Милану Јуду и Христа насликао на истој страни трпезе? Како то објаснити?

Ђаков: *У средњем веку је требало сакрити неке поруке слике, чињеницу да је земља округла, јер се могло завршити на ломачи. И данас се избегава истина која би неког могла да повреди. Микеланђело, Леонардо и многи други сликари ренесансе немају слику која није била наруџбина. Тек са појавом протестантизма дошло је до развоја уметничких слобода и могао је да се наслика пејзаж.*

Осећам да не волите кад вам се неко супротставља, али морам да приметим да је протестантизам негирање хришћанске догме и слике као иконе!

Ђаков: (повишеним тоном): *Слушај ово што желим да кажем, јер је јако важно. Са протестантизмом долази Вермер, „Поглед на Делфт“ слика која нема религиозни садржај и нема одређену функцију!*

„Поглед на Делфт“ у симболичком и алегоријском смислу је религиозна слика *par excellence*, контраст између смеђег града на једној, и две светле, беле сеоске жене на другој страни реке.

Ђаков: *У реду.*

А, шта је урадио папа Јулије Други ? Срушио је базилику цара Константина у Риму да би саградио цркву Светог Петра? Могле су бити саграђене једна до друге, то су питања која безмало нико више не поставља. Говорим о сукобу религија и цивилизација откад постоји свет...

Ђаков: *Мене тај проблем не занима, већ уметност. Није се могао насликати Христов улазак на магарицу у Јерусалим, а да се не прикаже човек који испред њега баца палмино лишће. Ко се не би придржавао канона, ризиковао би хлеб. И Леонардо је често морао да скрива своје поруке. Ви бисте да говоримо о религији, а ја о уметности.*

Однос верског опредељења писца и књижевног, уметничког дела покушавали су да потпуно раздвоје совјетски теоретичари, али је то било немогуће. „Ако о нечему певам онда ћу о промени ветра западног у источни“ пева познати песник. И сфуматом се може изразити једна истина. Свака прича о уметности води нас до филозофских питања о Злу и Добру.

Ђаков: *Не разумем о чему причате?*

Мецена захтева слику снова своје вере а не уметникове снове.

Ђаков: *Рекао сам вам да религијски канон не допушта ликовну слободу.*

Нема је ни византијска фреска. Еикон. Слика. Образ.

Ђаков: *А код мене је има, слободне интерпретације тих тема. Те ово, те оно, не занима ме полемисање са вама јер је порука мојих слика универзална. Вера ме интересује само као потреба човека чије је трајање бесмислено кратко, да би нашао смисао у свему.*

О тој тајни говоре и ваше слике инспирисане Византијом.

Ђаков: *Најочигледнији пример моје обрнуте византијске перспективе сте прескочили: слику стола са три преврнуте столице. Нисам одрастао под утицајем религиозне мистике јер ми је отац радио у војсци. Поједностављујем искуство византијских сликара јер сам одрастао у Србији.*

Овај ваш сто на слици би могао бити симбол Светог Тројства, а зелене је боје, није византијско плаво. Неки ликови из уметности и књижевности ближи су нам него људи из стварног живота. Нико као Платон није показао снагу маште: музика може да уништи основе државе. Зато се њом вешто служе пропагандисти.

Ђаков: *Ја бих то рекао да сам стигао да кажем. Фиктивне личности као Хари Потер су нам познатије него неке блиске особе. И ја стварност доводим на један ниво невербалног читања. Моје слике нису засноване на личним искуствима него сећањима колективног искуства.*

Све најгоре мислим о Хари Потеру.

Ђаков: *Очигледно нешто знате, чак сте и став изнели о њему. Мени је Хари Потер битан колико и протестантизам. Изнели сте став о једном измишљеном лику, а нисте изнели став о политици.*

У „Старој царинарници“ смо због уметности, а не због политике. Једна италијанска пословица гласи: „Човек је онакав каквим га је Бог створио и још мало гори“. Политичарима се не може веровати, а уметност је често у служби лоших владара. Једо од ваших дела које на посматрача делују изузетном снагом је слика љубавног пара са јабуком. Та два бића окружена су црвеним и плавим вуковима.

Ђаков: *Да, то је метафора Адама и Еве, није важно да ли су дур и мол.*

Да ли сам Дамјана Ђакова погодила у срце кад је на овом месту затражио да разговор прекинемо?

Предлаже да га наставимо за недељу дана.

2.

И поново смо на истом месту у „Старој царинарници“.

Дошао је у друштву са ведрим италијанским пријатељем, Атосом, необичног имена, што интимно схватам као знак да Ромејско царство није до краја уништено.

По други пут је са нама нечујни Сава Радовановић.

Ђаков налази неки изговор да не снимимо његове радове у београдском атељеу, можда пут у Италију.

„Где смо стали?“пита.

Сукобили смо се око Вермеровог „Погледа на Делфт“ и религиозних слика.

„Одавно нисам срео неког ко се тако млад као Дамјан Ђаков већ на самом свом почетку запутио уназад до старе душе свога народа“ написао је о вашим почецима Стеван Станић. Граматички јесам, индиректно, симболичко значење његове присвојне заменице можда нисам разумела?

Ђаков: *Станић је хтео да каже управо то да свако вуче корене из традиције свога народа и свога окружења. Видео је да истражујем могућности нове иконографије.*

Управо то? Ко је ова лепа Италијанка са вама на фотографији?

Ђаков: *Радослава Петровић, са том женом сам у Италији провео петнаест година.*

Препознајем је на разним сликама у завијеној форми.
Она је та Богородица која чита књигу у тишини.

Ђаков: *Да, има утицаја канона зидног сликарства, но то није доминантно. Жене су у мом животу имале важну улогу, зашто, не знам? Толико се прича о музама, а не знам шта то значи?*

Мислим да су то идеализације љубави, везе неостварене и далеке. У књижевности су то ликови које имагинација обликује, у уметности однос уметника и модела, присутан откад постоји свет. Нераскидива је то веза.

Осим утицаја Ђорђа де Кирика, препознајем у вашем доживљају света и Шагалове летеће фигуре, животиње, зелене боје природе, алегоричке контрасте љубичастог и зеленог?

Ђаков: *У Београду сам сликао и цртао мрачне слике, Италија ме је изменила, у Вијаређу сам срео и овог мог пријатеља, Атоса. У њој сам тражио неки изгубљени рај. Понекад нема ничег осим тог зида и зеленила без људи.*

Симболично говорећи, у свакоме од нас постоји чежња да се прескочи тај невидљиви зид и зеленило иза ограда, стигне до неког бољег света. Неко се наслони на зид.

Ђаков: *Стално се вртимо у круг тражећи изгубљени мисао. Разум нас води у пропаст. Човек је у жељи да што више зграби за себе, изгубио себе. И ја морам да учествујем у тој игранци, али се трудим да изађем из те опседнутости. Један мој галериста ме је замолио да му осликам неку прикладну слику као свадбени дар. И ја сам насликао четири људске фигуре, повезане неким црвеним концем, на начин да свако, ко би их погледао, може и себе да види као део те слике. Неки моји пријатељи су ту слику повезали са Леонардовом квадратуром круга, онда је свако на свој начин интерпретирао ту слику, масони, католици, тако да сам преко те црвене траке ушао у неку нераскидиву везу са тим људима, тим чином севезали трајно, и свако од њих може само свој део те везе да однесе са собом.*

Звучи као парадокс који упозорава на дубљи мисао изреченог. Фасцинира ваш огroman рад и духовно изграђивање?

Ђаков: *За разлику од многих наших сликара ја сам врло рано ушао у тај уметнички свет, а да бих живео од свог сликарства морао сам да свакодневно радим по десет сати дневно, да не говорим о времену потребном за припрему слике. Слика је мисао без речи. Писана реч је елаборација речи и као таква више лаж у односу на говор, а сам говор је далеко од изворне мисли. А изворна мисао тиче се*

вере и многих других апорија. Чуо сам причу да је Бог измислио речи да би их удаљио од суштине, зато не треба да чуди што су се људи у потрази за Богом обраћали симболима. Алхемичари су у људској свести покушавали да пронађу кључеве тих виших сфера.

Да ли је ваш боравак на Цејлону потрага за тим кључевима?

Ђаков: Увек се дешава да кад човек дође до неке тачке засићења рационалним, најчешће оде на тај далеки Исток да би се „ресетовао“ од жестоког темпа. Да би се данас учествовало на светској ликовној сцени, захтеви су огромни. Тај притисак не могу сви да издрже. На крају сам се разочарао откривајући тамо неку потпуно нову реалност.

Видим да је на насловној страни монографије „Ђаков“ приказана мушка фигура са ружичастим шеширом, жутиим кофером у десној, и празном кутијом у левој руци? Човек који креће на пут као да са тугом гледа свет који напушта. Да ли је то знак, свет који ишчезава пред нашим очима?

Ђаков: Не знам, увек негде између тражим балансе. Кофер, жеља да се осмисли живот, с друге стране кутија празна. Човек разапет између два света, духовног садржаја и глади. Освртање је поглед са дистанце, а то значи мање сте емотивно ангажовани. Не правим од тога драму, не изводим закључке.

А како се осећате кад вас неки критичар назове „месијом у ликовној уметности“?

Ђаков: То што неко каже нема везе са мном. Немамо још олимпијаду, не добијамо златне и сребрне медаље, могу да се похвалим једино озбиљним и великим радом.

Нисам мање очарана вашом уметношћу, само не користим тај тоналитет, њен врхунац представља музика љубавног пара окруженог хијенама. И све ме то подсећа на Сократову мудрост: „Никад не треба занемарити веру и музику“.

Ђаков: *Стварајући, уметник се и и-гр-а.*

Милутин Ж. ПАВЛОВ

*СТРАШИЛА И СЕНКЕ
НА РУБУ ЖИВОТНОГ ПУТА*

(Ђорђе Писарев: *И ноћ се увукла у његово срце*, Агора – Зрењанин,
Нови Сад, 2015)

У егоцентричном лицу романа укршта се психијатријско дволичје доктора Бора и цењеног му колеге Невена, колико је први видљиво невидљив – толико је и други невидљиво у призиву наметљив. Са преплетом видљивих и невидљивих психолошких кругова, изнијансиран свиленим концима танане психоанализе у плетиву свести, креће се Граб, кључно лице у одразу романа,¹ сав у потрази одгонетања сопственог живота, па и иследне упитаности о минулом поретку, загладан у циљану свакодневицу за сутрашњи сат. Није случајно генијални биолог Жан Ростан подвлачио чињеницу како нам наука указује на наше ништавило и да би ваљало да *нас оспособи да га подносимо*. Е, сад, са пуним разлогом, а поводом кореспондентне психо/епизоде у роману Ђорђа Писарева, цитирам филозофа и биолога Жана Ростана: *Све што вам могу рећи у погледу моралних тешкоћа нераздвојних од људске природе, да ја много више наде полажем у психологију, нарочито у психоанализу, него ли у биологију у правом смислу те речи... Верујем, кад се још више развије наука о људским инстинктима, да ћемо добити једну рационалну педагогију, благодарећи којој формираће се боље расположени људи, с мање захтева, способнији да подносе тегобе и да приме ту извесност да умру, што је за многе од нас болна ствар...*² Цитирани сажетак, у блиском дослуху, генерише роман Ђорђа Писарева.

Овај романескни, изузетно постављени, лингвални микроскоп, под јаком насловном диоптриом *И ноћ се увукла у његово срце*, јесте раскошно виталан са врхунским еквилибријумом језика и са паралелним пародичним и филозофско умственим секвенцама

¹Ђорђе Писарев: *И НОЋ СЕ УВУКЛА У ЊЕГОВО СРЦЕ*, Агора – Зрењанин, Нови Сад, 2015.

²Жан Ростан: *ОДАКЛЕ СМО? КО СМО? КУДА ИДЕМО?*, *Нолит* – Београд, 1955

у лавиринту свакодневице сагледава хаварије чудотворних духова *постојбине и стецишта*. То је једна страна огледала дупло умножене експозиције. Друга страна лапидарно опричане целине је трактат о стварању и остварењу књиге са ликовима отворено провокативног сценског умећа живљења у различитим животном кружним прекретима сатних казаљки. Зашто не допустити читаоцима да прекрше праволинијски однос писца према главном лицу романа. *Па да, на пример, Ана Карењина, бар једном у животу, то јест у роману, одбије да скочи под захуктали воз, настави да живи, и поремети све уобичајене и свима знане (оčekиване) планове развоја приче*. А, можда би, пази сад ово, могла и сама опловити Галапагос, па када успутно уздахне у љубавном јаду каже лаконски: *Треба тебе послати на Галапагос* и да спознаш тајну камена вулканског порекла.

Простор у роману омеђен је маштом. Простор је, дакле, уловљен и условљен маштом. Машта и простор се утапају у време, можда, су и поуздани зачин, условно, воденог времена, ако се тако сме казати, чијим потопом вазда пливамо у потрази за којекавим личним острвима спаса као у животним пустоловним вратоломијама Роберта Луиса Стивенсона.

У једном тренутку ти се учини да те Писарев намерно баца у снохвате зверињака и опако наopakих духова Јеронимуса Боша, да са крилато осмишљеним рибама гуташ човеколике папкаре животног канибализма.

Надасве, писац разрачунава лични књижевни инвентариј, инвентарише сопствене породичне интриге уз шанковито флаширане малиганске духове, а потом се, без икаквих сентименталија, обрушава и на књижевно окружење, уз штриклирање без милости, загледа Грабовим очима и у *каталог светских романа који су му били познати готово читав живот, прочитао их је, мање – више, у детињству, прегледна, чиста и контролисана колекција сижеа познатих романа књижевности која је припадала оном другом, очигледно дефинитивно стварном свету*. Да, у књигама смо заиста стварни и могућни – баш толико колико смо кадри покренути или зауставити воз, пре оне фаталне станице Ане Карењине. Занимљиво, писац Писарев, слично Роберту Луису Стивенсону, мапира романескно смислене авантуре своје тетралогике које печати постскриптом речника, уместо коментара, уз клопарање рефрена и *ноћ се увукла у његово срце* да га не потопаи дан.

Бурне олујине и снежна затишја, мелодраме и бурлеске, громови и муње, летње спарине и јесење позлате, светле ноћи над светлуцавим кристалима леда и беле бујице цветалих трешања, вавилонија и океанија, бујице и локве, све му је то у *Парку као јединственој монументалној скулптури* на расклапање, тај исти *Парк* је крајолик сеоског пејзажа, варош и мегалополис, регија и држава, континент за нагло зелени метеор у галаксији, метеор који се са житељима строваљује у тмину за коју не знаш ни одакле извире ни камо увире са чарним влакнима репатих звезда, а тебе има у тој бесконачно тамној лавиринтији коју ти називаш, ограничен умно, простором и временом, а да ни сам поуздано не знаш ни да ли је тај

простор и у Паскалово доба имао тарабу ни да ли је то време онај исти шум у заветрини ветра који је послушнвао Осип Манделштам?! Роман је набијен рефлексивним флуоресценцијама које блеште неумољиво бритко и јасно.

У ординацији романескне тетралогиие Граб, вољом свог кумног крститеља Ђорђа Писарева, разиграва креативне стратегије, док списатељи и музе лебдећи *сањаре занети чудном песмом тишине*. Како оно Шекспир рече: *Све остало је ћутање*. По схватању тог Писаревог скитача и стреловитог ловца на дивље реченичне патке у ваздуху све је већ давно, и пре нас, изречено; а по свему судећи ништа исказано.

Тај његов Граб је горко осмехнути меланхолик иако се ту и тамо спотиче о већ написане књижевне депресиве, не посрће кроз мочварно поље нихилизма држећи се мислима за светлу сламку ведрине, и баш много не мари да са пробушеним ципелама преноћи у некој аутомобилској лимарији. Да, свуда око нас заудара и мирише, али никако да наиђе јуноша са здравим њухом и да те аромалије разјасни. Има код нас једно књижевно разгибавање до Станислава Винавера, уз ту и тамо ине и проветрене контрабасисте које држим у свом рабошу, па до, опет, овог постројалмодернисте Ђорђа Писарева, који се пародним језиком раздувава, спорадично, као да ручава у кухињској пасуљари господина Раблеа са кашиком украј тањира Еразма Ротердамског.

Граб и сопствени живот своди на опоруку благо иронијску и без пуно халабуке приклања се циничној авантури да пронађе сопствени идентитет и да спере са образа корозивни нанос историје. Очигледно, Ђорђе Писарев је поштени *слотов*, сетио сам се те речи на коју сам наишао листајући давни речник (из 1852. године) Вука Стефановића Караџића, е, *слотов* који као да се отима из имагинарног лексикона света да нам укаже на шеме кројачких салона *где се лелујају кулисе потемкинових села и градова ношене ветром који поништава идеју о правди за све на гробљу индивидуалности*. Јасно, сви смо ми до корњаче и инсекта мрава смртно опредмећени са смислом пуне прашне честице, и чему онда те летеће бомбардерске ескадриле и чему ти сиви ескадрони тмуше при голој месечини?! Да ли је човек рођен да живи бесмисао док на погребима *умирући испраћају ум³рле*, како би рекао Витолд Гомбрович. На тој сабласно упитној раскрсници је и Граб; али он осмехнутим очајем гледа на коју ће страну док доследно ислеђује и фарсу, и бурлеску, и трагедију, и епистолу, и дијалог, и монолог, и стих, и речи у речнику да разјасни *реч* и појасни сопствени *слут* и *залут* у свеопштој збрци и психо епидемији глобусног живинарника на чијем буњишту чепркају психо петлови и кљуцају психо детлићи Бор и Невен. Ако психијатар Бор адресирајући коверат Невеновим именом потписује и ову реченицу: *Пишем Вам, свесно и од срца, иако сам свестан да одговор не могу добити...* Зашто ту исту реченицу не би могао потписати и Граб лично, сасвим лично, као публицистичко закерало редакције која сличи бироу запуштеног Детроита, тај Граб луталица и књишки апостол, сањар природословац илити, рецимо, и

³Витолд Гомбрович: ДНЕВНИК, Службени гласник – Београд, 2012

ја сам ту са Писаревим, уз књижевну клавијатуру, за две рукописне руке.

Замислите да се једне ноћи не догоди дан у подне, а да сви забележени јунаци књига оживе, васкрсну и нагрну са ликовима истргнутих страница ка вашем урбаном и уснулом станишту, каква би то била халабука, а можда и тајна вечера, уз отворени разговор, како згазити смрдљевак глупости, можда би се и вама причинило: *Месечина је била толико јака да се чинило да је неко ушао напоље.* Какве ли нам то изврнуте рукавице Писарев баца у лице?! Осврните се, погледајте ивичњаке стаза и путева, и шта видите, осим докона страшила која покушавају да се домогну *бироа за запошљавање.* Какав трг, не сећања, нег подсећања. *Када то видиш није ти више чак ни до тога да умреш...* Не знам да ли ми се ноћ увлачи у срце након читања овога романа, али знам да ми се спустила у пету претварајући ме у Ахилеја блиског Сизифу. Да ли су нам то љубави и тежње зашле у шизофренију или смо једностано на узлазном степенику ка сфери *класичне ситуације раздвојене личности?! Филозофија нас још увек није разумно завела; књижевност убијају брутални преживари мемоарске публицистике; позориште су преварили циркусанти акробате, а политика нас слатко и заводљиво обмањује доказујући нам из дана у дан како и колико смо моћно немоћни.* Свет је уцело пацијент зрео за... Угризао сам се за језик. Остала ми је као ехо реченица загледана, ових дана, у колоне изгнаника Сирије, Авганистана, Либије, људи иду, иду, иду и не застају, јер: *Свако скретање с пута мере изгубљеним временом,* бележи опаску журналиста, тачну и течну, а дужу од гладне године. И Писарев је, управо, исписао романескни трактат о људима изгубљеног времена или о времену изгубљених људи. Брод *ПраБигл ће ускоро напустити парковску луку...* Да ли је то твој или мој брод, вода нешто разноси, анђеле мој. Слутиш ли преврат пингвина међ засађеним стаблима у парку пријатељства или, мислиш, да је менаџерска психопатија другачија иза похлепне трговачке флоте по сваку цену иза пада комунизма када се *променио птичји свет* који не види да је крокодилу власник из чељусти отео косачицу, а можда је и косачица кренула у обрачун са крокодилом у овом ватреном и ветровитом гнезду. Усидрени смо наред отпадне океаније. *Стање дневног пакла* у роману је редовно, а ти се смеј са кнедлом у грлу, од воље ти... Граб је канда апсурдни побуњеник који се претвара у покретни кавез, а у кавезу подмукла шкрипа настањене пустоши. Видим *много изгубљених тренутака,* уредно укњижених и питам се, у листању романа, да ли нас је, у глобалу, напустио свет?

Савршене ствари су једноставне. Песак постоји, а постојао би и онда када би побројали и све честице песка умножених пустиња. Није проблем решив у пребројавању већ у запису који увеличана честица носи. Та ситна једноставност била би велико откриће, зар не?! Ако је живот напуштени град, по Писареву значи, да живимо *сиву измаглицу урбане пустоши.* Гесло Писарева је: креација изнад свог облика обостраног уништавања. Универзум је непролазан. Ми смо крхки и пролазни, оставимо комуницирање отвореним. И како обуздати сабласне јахаче историје? Граб носи дубоко у себи *олињалу*

метафору о људском распећу између кретања и мировања у вечности. Он је пре зида загледиан у зид иза, и схвата да и иза нечег постоји и још понешто, он и у ништа гледа смислено, отима се одсудном тренутку када га магла може заварати, његова хипотеза је да се *књижевност храни књижевности*, то и јесте елементарно важни парадокс, јер шта би могао бити Сервантесов *Дон Кихот* ако не отворени критички подсмех над керефекама витешких романсирања. Чини ми се да ту чињеницу потврђује и широко темељна мисао Маргерит Јурсенар: *Цивилизација која се помера даље и даље од онога што је реално, ствара и више жртва, укључујући себе.* Орвелово дело потврђује хипотезу Ђорђа Писарева *писци не имитирају стварност, него је стварају*⁴. Отуда и овај роман креативног апсурда, уз поигравање са историјском фактографијом, која је у самој сржи приказања почесто и искривљена. Писарев се не либи да одржава фини дослух са Раблеом. Да, његови успутни епизодисти и антијунак романа Граб су *имагинарни атентатори* површног погледа на поредак ствари у систему свакодневице са правилима глупог буквализма, Граб је сав у буновном сну *поражених очева и гневних синова*, он је сав у реалијама и реквизитним раљама свакодневице, али се не даје збунити мноштвом узора, он би да открије животну тајну скривену од њега самог у, можда, тамо некој књизи на коју није набасао, или књизи коју слути у личном издвајању словних слогова у ишчекивању да га пробуди хук личне тишине. Проблем је, банално речено, једноставно јасан: *одбацити рђаво, узимати вредно, јер и даље је данас/ сутра и није стигло* као и горка истина да *твој страх је самоћа а не тмина*. Уз кратку распричаност у фином стакату питких епизодија са слојевитим трактатом о књизи и писању у средишту романа, уз стиховану и речничку полифоничност, угледали смо пучину са слутњом безизлазног лавиринта у чарању животне фатаморгана, уз јасно предочавање да *дубина је нестална* из које очас блесне опорукa како: *Понекад, само један цитат може да замени хиљаде књига*. Слутња замењује чула, сумња је поуздани трагач, у оба случаја Слутов и Сумњало, вођени Писаревом руком, предочили су нам фрагменте животних илузија, изволите, избор је на вама који ове опажаје о роману читате. Колим Вилсон је пишући есеј о Толкину записао и ово: *Данас живимо у доба литерарне истрошености и већ смо се свикли са суморним крајоликом*. Чини ми се, да је Ђорђе Писарев, попут Дантеове смелости, овим романом разјашњавао и раскринкавао тај суморни крајолик литерарне истрошености.

⁴Маргарет Јурсенар: ТАЈ МОЋНИ ВАЈАР ВРЕМЕ, Службени гласник – Београд, 2014.

Драгица УЖАРЕВА

ОСНОВНА ДИМЕНЗИЈА – ВРЕМЕ
(Вера Србиновић, *Мину време*, Граматик, 2015)

Време је још од почетка двадесетог века постало четврта димензија, која разара наше уврежено, од Еуклида наслеђено поимање стварности. Свако на свој начин, Бергсон, Томас Ман, Марсел Пруст, или код нас Филип Давид, допринели су расветљавању те димензије, која више није могла, нити смела бити занемаривана. Све то је условило да се и у поезији време више не посматра само као нешто што неумитно протиче и буди једну једну емоцију: познати “жал за младост”, већ да му се приступи као знатно сложенијем проблему.

Наслов ове збирке песама гласи *Мину време*, чиме нас упућује да ни стихови који су омеђани њеним корицама неће бити лишени туге за неким давним добом, за младошћу која је прошла и местима која су с годинама променила своје лице. Међутим, Вера Србиновић не би била доследна себи, када би се задржала само на тим, крајње сентименталним, мотивима. Не смемо заборавити да је она прва дама српског неосимболизма. И ако ћемо већ говорити о времену које је минуло, онда је неопходно сетити се и групе српских неоимболиста. Песници друге послератне генерације, којој и Вера Србиновић припада, суочени са поделама на српској књижевној сцени и сукобом реалистичке струје са надреалистима, осетили су потребу да се окупе у једну групу, која би помагала својим члановима у освајању српске књижевне сцене. Идејни вођа ове групе био је Бранко Миљковић, премда се на челу српских неосимболиста налазио Драган Јеремић. Вера Србиновић је била прва песникиња која се прикључила овој групи и једина која се налазила међу песницима који су зачели то нешто у нашој књижевности што је до данашњих дана спорно, и око чега се још увек гложе многи теоретичари. С једне стране су они који неосимболисте посматрају само као кружок који је настао из практичних разлога, али није имао нити јединствену поетику, нити јединствен стил, и једина веза која се проналази је генерацијска, док су с друге стране они који сматрају да је неосимболизам ехо симболизма и проналазе га и у стиховима, заиста сјајних песника као што су Иван В. Лалић или Алек Вукадиновић, који са неосимболистичком групом

немају много додирних тачака, а зато занемарују све праве припаднике ове групе изузев Бранка Миљковића.

Читајући стихове Вере Србиновић из њене збирке *Мину време* коју је објавила издавачка кућа Граматик у својој едицији *Мала књига* у којој су до сада објављивани само велики песници, подсетила сам се шта је основна нит која је повезивала припаднике српског неосимболизма. То није само генерацијска сродност, премда јесу приближних година, то није само практична сврха, да једни другима помогну, али има и тога, то није само пријатељство, иако су били или временом постали блиски пријатељи, ту је нешто у величанствености стиха, коју као такву можемо наћи само код неосимболиста. У раном периоду свог стварања имали су је поред Бранка Миљковића и Вере Србиновић и Милован Данојлић, Божидар Тимотијевић, Драган Колунџија и Звездан Јовић (Драгана Јеремића и Косту Димитријевића изостављам, јер у овом тренутку говорим само о поезији). Бранко Миљковић се издвојио на чело групе управо због тога што му је чешће полазило за руком да у песму сабије више таквих, типично неосимболистичких стихова.

И мада, како сама песникиња каже, мину време, није минула лепота. Трагови неосимболизма, као трагови лепоте младости и лепоте живљења избију из понеког стиха, и лепотом наткриле све остале, бацајући посебан сјај на целу песму и дајући специфичну драж поезији Вере Србиновић. Њене песме чувају неосимболистичку тајну стварања мелодије која не прераста у риму. Па чак и када је понегде ненаметљиво присутна, рима се не чини као нужан услов мелодичности ових песама. Та тајна је скривена у одабиру и распореду речи, у спорадичном одступању од синтаксе (*да пронађу би светлост дана* – читамо у песми *Покушај*), у симболима који речима дају нови живот. Нису песме Вере Србиновић саткане искључиво од таквих стихова. Она неће да покори свог читаоца. Радије би да га заведе и да је он својевољно следи. Зато њено певање тече мирно и једноставно, понекад се чини и сасвим обично, да би у једном тренутку бљеснуо стих који ће узбуркати мирне воде набрајања и песми дати сасвим ново значење. Овакви стихови чине да се песме Вере Србиновић памте и да пожелимо да им се вратимо. Захваљујући њима балансирање на опасној ивици изнад провалије сентименталности и обичности никада није водило суноврату. Сем тога, у духу неосимболизма, она се ослања на нашу усмену традицију. Али док је Миљковић позајмљивао теме, она се ослања на звук, на преузимање мелодичности наших лирских песама. А некад нас на тај однос усмери и лексика. Изненаде нас с времена на време неки архаизми, познати из “женских песама”, да се послужимо Вуковом термином. А ту су и неке синтагме, познате из наше усмене књижевности, као што су *коњи врани*, или устаљена народна поређења.

Након ових опсервација, знатно лакше ћемо приступити песникињином поигравању с временом. Већ трећа песма ове збирке указује на разне смерове у којима ће се о времену певати. Најпре ту је онај најочитији, једносмерни вид односа према времену, у којем се налази субјекат, који се захваљујући протицању времена мења и

постаје све старији. Песма се управо и зове *Све старија*. Међутим, баш у тој песми се зачиње и тема свевремености, односно могућности човека да у себи носи сва времена у којима је живео истовремено. На микро плану очи су симбол те свевремености, јер је у њих уткано све што је икада виђено и проживљено и све то у човеку постоји истовремено.

Нешто од хераклитовског поимања пролазности, проналазимо и у поезији Вере Србиновић. Два пута не можемо ући у исту реку, потврђују нам њени стихови. Али два пута не можемо ући ни у исту песму, новина је коју нам песникиња открива. Стара песма може поново да захуји, видимо на крају песме *Све је у покрету*, али ми нисмо више они стари и зато је свако читање непоновљиви доживљај. Као што је живот зачарана пловидба током које је све подложно променама, таква је и песма. И као да смо били део истог прасна, поетске слике Вере Србиновић су нам блиске у толикој мери, као да су утисци са заједничког путовања. Као да смо у истом сну пронашли уточиште.

Песникиња сматра да није у нама похрањено само оно време које смо проживели. Она човека види као некога ко је носилац свих времена и свих искустава од постанка света до данас. Тако да долазимо до чињенице да време истовремено и пролази и остаје у човеку као његово трајно богатство. У нама су не само сви наши проживљени догађаји, већи и сви наши преци, Стефан Дечански, Јефимија и сви они знани и незнани који су трајали кроз време и у њему остли заточени, како би и ми могли да се користимо том баштином. Пут свиле, фајумски портрети, све је у нама. У стиховима Вере Србиновић огледа се потпуо прожимање човека и прошлости човечанства.

Запара ухо понекад нека генитивна метафора, понеки *кључеви душе*, како стоји у песми *Компас*, али то је уобичајена појава код неосимболиста, и представља део надреалистичког наслеђа. Јер наши неосимболисти нису налазили упориште само у француском и руском симболизму, па чак ни у француском неосимболизму (с којим скоро да и немају додирних тачака), већ и у српском надреализму. Поред тога, мора се признати да је књига неуједначеног квалитета. Неколико песама, које су се ту нашле вероватно из сентименталних разлога боље да су изостављене, јер би тиме оне изузетне, попут песме *Речи* или *Јецјај*, *Палмиро* биле још упечатљивије.

Песме збирке *Мину време* нису повратак у прошлост, оне су оживљавање прошлости у себи, јер дух давнине је лепота, а дух данашњице – срамота и ужас. Време није минуло само у личном, већ и у историјском погледу. И да све то што је прошло још увек не траје у нама, не би било наде за овај свет.

Још једна тајна може се наћи у стиховима Вере Србиновић. Они се некоме могу допасти или не допасти. Неко ће у њима уживати, неко неће, што је уобичајена појава. Али ова поезија има дар да буди песника у свом читаоцу. Сваки час ћемо се спотаћи о неки *давни балкон* или неку другу синтагму која ће пожелети да се смести у наш властити песнички свет, будећи имагинацију и подстичући нас на стварање. Мало је песама које имају ту моћ.

Ранко ПАВЛОВИЋ

ЛЕКТИРА ЗРЕЛЕ ТИШИНЕ

(Мирослав Тодоровић: *Божја визура*, Центар за културу Младеновац,
Шумадијске метафоре, 2015.)

Није случајно Мирослав Тодоровић за мото насловне пјесме своје најновије збирке *Божја визура* (а могло би се рећи да је то уједно и мото првог циклуса, па и цијеле књиге) узео Шекспирову мисао: *Свет је позорница на којој свако игра своју улогу*. Јер заиста, пјесник, уздигнут *понад својих гора*, кроз визуру појединца усамљеног у свом космосу, *мотри* (опет, не случајно, чест појам и одредница у његовим стиховима) свеколикост онога што је у визури Створитеља, баш као и у пјесниковом схватању свијета, оличено у свемоћној природи чије смо честице, јединке које *играју своју суђену им и досуђену улогу*. Он ствара своје *предјеле*, аутентичну атмосферу, само њему својствен амбијент, истовремено земаљски и астрални простор, у који смјешта свој свијет, осликан подједнако запитаношћу и интензивним бојама властитог доживљаја свега што јесте и што слутимо.

У Тодоровићевој поезији природа је уздигнута до божанства с којим сједињујемо своје биће, она је *свекњига*, како каже у пјесми *Људски заклон*, оличена у *белом облаку крошње дивље трешње са свим континентима у латицама*. У том стапању с природом пјесник сасвим мирно, као да саопштава нешто што се подразумејева и што је свима знано, каже: *Све више сам пејзаж који мотрим (Стихови из клисуре)*. У том потпуном сједињавању с природом, том преплитању и међусобном прожимању, човјек се узноси до Творчевог окриља и сам постаје пјесма:

*Осећам унутрашњу мелодију пејзажа
Дамара у мени чујем је у земљи
У коју полажем семење молитвено
Теби налик Творче у јутру песме ове
(Из сеоске свеске)*

Тодоровић успоставља врло присан однос са земљом, са земаљским прахом, али првенствено са земљом хранитељицом,

толико дирљив и осебујан, толико библијски, да читалац напросто стиче утисак да су пред њим стихови древних мудраца, псалмописаца и јеванђелиста. Бог и земља су једно, а с њима и пјесник, па и читалац кога ће пригрлити. Као и у ранијим пјесничким збиркама и у *Божјој визури* пјесник свој завичај, и сваку мрву земље у њему, сваку биљчицу, птицу која изнад њега пролети, сваки дашак вјетра и урлик олуја, сваку капљицу росе и сваки сунчев зрачак слика живописним бојама. Завичајне слике су тако пластичне, реалне, додирљиве, али истовремено расплинуте неком фантазмагоричном сфером, па их прихватамо као свеопште слике земаљског шара, препознавајући у њима и сопствене завичајне слике па и сопствено дјетињство:

*ДОК сам по свету и свој живот тражио
И не знајући носио сам у себи ове пределе
У мени је живео воћњак понад родне куће...
(Друга страна видела)*

Или:

*Сада у завичајном пејзажу
С искуством живота којем не требају речи
Спознајем савршенство тишине у родној кући...
(Друга страна видела)*

Пјесник је и завичајне ријеке премјестио ближе орловским гнијездима, успоставио хармоничан однос између подземних и небеских токова, дао универзална обиљежја сваком заперку биљке коју узгаја у свом завичајном врту, сваком листку који упија сунчеву свјетлост и свакој жилици која црпи антејску снагу земље. И све се то расплињује у *Певања о пределима*, како је дао наслов другом циклусу, с пјесмама инспирисаним импресивним сликама Слободана Г. Јовановића, а за који је као мото узео Гетеов дистих: *Поезија указује на тајне природе / и труди се да их реши сликом*. Предјели су оно што видимо и што осјећамо у себи. Пејзаж се зачас прометне у пјесму од чијих ће стихова, умјесто од лишћа, птице градити гнијезда, а панорама коју посматрамо у нашем усхићењу узвиси се до божанских сфера:

*ОВДЕ је негда седео Бог
И смишљао пределе које мотрим
Пределе у које се преобразио
(Триптихон са свецем на зиду)*

У *златној тишини јесени*, како је насловљена трећа тематска цјелина, у коју је Мирослав Тодоровић уврстио римоване пјесме, испјеване махом у савршеној сонетној форми, пјесник ниже складне, ритмичне стихове о јесени свога живота. То, уосталом, потврђује и Пастернаков дистих који је послужио као мото једној пјесми, а могао би се односити и на цијели циклус:

*Крај се пута не може избећи
Живот није што и поље прећи.*

У пјесми *Понад књига*, пуној меланхоличних осјећања, тиња помало *руј вечери* живота, док се *стишава видело*, *тули дан* и *ћуте речи*, у којој *ни за песму ништа не оста*, јер:

*ТЕК сада чујем твоје речи оче
Док ме из огледала старац гледа
Учини се све прође пре него поче
Стихом да засја жизни два реда.*

Тодоровић не опјевава оно о чему клеше стамен стих, него пјева из суштине бића - он пјева земљу, пјева птичји пој, жубор Моравице, биљку коју загрће земљом, па се покатакд стиче утисак да пјесма није то што читамо, већ да је пјесма она биљка с којом пјесник разговара или сама земља из које расте. Његов стих је завичајна рјечица, облак, малињак, дјетлић који се оглашава у тишини, сјеменка. Рјечица може да пресуши али ће остати њен жубор да нас успављује и разбуђује, облак може да отплови али ће остати његов дах свјежине, сјеменка да се сасуши али и да исклија у стабло с листовима и цвјетовима, да се прометне у пјесму...

Дирљив је међусобни однос пјесника и пјесме, њихово *побратимство у свемиру*. М. Тодоровић је у сталном дијалогу с пјесмом, често и с оном коју исписује. По њему, *Реч живе песме / Рана је која не зараста*, како записује у *Музици земаљске тишине*. Док у *зимској библиотеци шуме чита трагове (Ово је та књига)* он гледа *дах вечности у листу што о/пада*, јер пјесма о(п)стаје упркос томе што је написана на полеђини љекарске дијагнозе којом нам се често и без суда пресуђује.

За збирку пјесама *Божја визира* Мирослава Тодоровића, у коју је уврштено седамдесетак пјесама разврстаних у три тематске цјелине, могло би се рећи – послужимо се овдје његовим стихом – да је *лектира зреле тишине*. Ово заиста јесу пјесме које се читају, и ишчитавају, у тишини, онда када је читалац сам, заправо сам са собом, јер ће тада најпотпуније бити с поезијом која стварно јесте лектира зреле тишине, па јој и зато треба пожељети добродошлицу у читалиште (ако га под тим појмом уопште има) наклоњено мисаоној поезији прожетој снажним али добро контролисаним и у правој мјери дозираним емоцијама.

Чедомир ЉУБИЧИЋ

ГРОМОВНИК МЕКОГА СРЦА

(Манојле Гавриловић: *Пчеле Бога Перуна*, Српска Књижевна Задруга, Београд, 2015)

Мисао која заокружује целину је она звезда водила која стваралачком процесу доноси победоносно исписивање завршнице у луталачким круговима главе и бића. Она је и основна оријентациона тачка за упловљавање свих самосвојних интегритета, зрелих и јаких да се упусте у сусрет са финализацијом облика и нађу у жижи страсних антагонизама реалистичних болова живота у уметности и уметности у животу.

Од када је Волтер измислио реч *оптимизам* постојали су људи који су се, без размишљања о последицама, уденули о размишљање о судбини, да би открили неравни површински слој суштине.

Најновија песничка књига Манојла Гавриловића: *Пчеле Бога Перуна*. нуди потпуно несвакидашње одговоре на аутентичном и потпуно поособљеном пољу родољубиве поезије.

Одбрана сопственог става, истрајно залегнуће у рововима интегритета, нема сумње, претпоставља обиље стреса и незадовољства. Управо због тога, та посебна и другачија врста људи опстаје и чврсто стоји на барикадама наде да медиокритетство, одсуство смисла и свеопшти суноврат духовних вредности не могу одиграти никакву битнију друштвено – културолошку улогу. Са таквих видиковаца смисла настало је и ово, без имало сумње, значајно књижевно дело.

Поједине Гавриловићеве песме су грчевити покушаји мирења света земног и света са Парнаса. У очајничком настојању да нађе њиховј спој, писац медитативно зарања у дубину и удаљава се од уобичајеног. Ипак превагу односи дух, мисао преовладава над пуким чињењем, те имамо рефлексију науштрб нарације. Покушај одгонетања стваралачке потребе и исконског нагона за лепотом, чини да мисао доминира над доживљајем и описом, све док јунаци посве не прерасту у ликове – идеје. Дobar пример за то налазимо у песми *Гавриловићи* која и отвара књигу: *Пчеле Бога Перуна*.

*Деди писмо кваси сузе
пола чете Видо узе.
Око кућа гракћу птице
Ветар цепа умрлице.*

У песми: *Небески зденац*, песничка персонификација слободе сажима историчност радозналошћу детета, духовном потребом откривања, разобличавања и огољивања неких не увек видљивих појавности.

Уплив у матрицу историје, филозофије, мита и прадавне жеље да се освоји слика која је свечаност за очи у песми *Симонида* доживљава врхунац покретачке снаге за уплив осећања у мисао.

За поезију човек треба да буде посебно обдарен, мора бити способан да добро уочава и, неретко, да се уживљава у доживљаје које описује. Он мора бити у стању не само да види призоре о којима пева као да су му непосредно пред очима, него и његово тело мора чинити покрете које захтева људска драма или радост живљења, а и једно и друго свој пуни облик производи, искључиво, уметникова машта. То је тип песника који ће дати уверљиву слику, метафору, усхићење. Нужно је да тај и такав песник у стваралачком процесу живи животом порода свог мозга. Човек са урођеном способношћу да узима разне облике је поета ма којом се врстом уметности бавио.

Кроз песму *Мајор Гавриловић рапортира Србији*, Манојле Гавриловић проговара непатвореном снагом контролисаног јаука. Са крајком снаге Манојле Гавриловић, у овој, од Бога послатој и ванредно надахнутој песми спреман је да мрвицом хлеба твори софру са ђаконијама од жеравничког рада, реда и прегнућа у садејству са вапајем невољника. Као у ниједној песми у књизи *Пчеле Бога Перуна*, Гавриловић поставља филозофска питања о смислу реда, рада и броја у земљи у којој се игнорише слово због благоутробија, због ниске тежње да се таштина нахрани несрећом других.

*Гавран птице лете изнад града
рањен месец са Авале пада,
врач венчава четвртак са средом
сви смо ноћас изгинули редом.*

У песмама Манојла Гавриловића у којима су доминатни мотиви сачињени од мозаика социолошког, културолошког, моралног и историчног посрнућа на развалинама прошлости настале са илузијом да ће поглед на светлију будућност бити ближи и јаснији, не може се ни седети ни сунчати јер нема ни столица ни сунца. У таквим условима, а срећом по форму и концептуалну есенцију, Манојле Гавриловић се одлучио за корачање кроз слике Тицијанове једноставности, не моралишући, презирући нечићење.

У песми *Сат века* приметно је концизно маршевско корачање у реалитет ускраћен имагинативних импулса, сасвим својствено веку у којем живимо. Али, тек смо почели да га осећамо на кожи и под прстима (смело бих устврдио да су досадашњи векови почињали

оптимизмом, а завршавали песимизмом што је већ сасвим довољно јасно да имамо посла са наopakим столећем). Ко зна шта нам се још може десити до његовог истека. Можда нека нова инквизиција? Можда нека нова спиритуализација или, пак, морализација уметности?

Песме из ове књиге које ће, несумњиво, побудити већу пажњу читалаца и које се издвајају посебним стањем душе свакако су: *Гавриловићи, Са Врачарског храма, Пчеле Бога Перуна, Небески зденац, Симонида, Од звезда откинут, Очев чекић, Ветар са очима пса, Дунав, Сизиф, Сликар, Трубе, Воденице сребрног витла, Зденац у облаку, Крилато сито, Царичин венац, Венац од стихова, Сат века, Птице Светог Саве, Песник зденац, Церски венци и колубарски зденци, Мајор Гавриловић рапортира Србији...*

Манојле Гавриловић, бескомпромисан, чистог ума и језика, луцидан и истрајан у намери да људима и појавама уђе под кожу, разоткрије грехове и разнолике људске слабости са новом књигом песама: *Пчеле Бога Перуна* поетиком која је сасвим у складу са уверењем да је борба родитељ и господар свему и да од једних прави Божове, а о других људе, дозвољава нам да страху погледамо очи. Дозвољава нам да га савладамо а да премиса људске црте у којој је и страх један од незаобилазних гостију, остане видљива у облику притајене опомене.

Стваралачки процес Манојла Гавриловића је разговор са универзумом, са свим оним што га опкољава, али пре свега с оним што му је најближе: с његовим временом, с његовим сународницима. Манојле Гавриловић својом потпуном посвећеношћу поезији допринео је да се она посматра у склопу општег људског искуства, као један начин да се обогати живот како оног који пева, тако и оног који плаче.

Манојле Гавриловић је пред заинтересовани песнички свет донео књигу која ће још дуго остати у рукама, а још дуже у кућним библиотекама у којима ће заузимати посебно место. Ниједна књига се не чува тако као књига поезије. Ниједан други тип интелектуалца не назива се божанским.

Марија РАДОЈКОВИЋ

ОД ОБЕЋАНЕ ЗЕМЉЕ ДО ЗЕМЉЕ КОЈА ОБЕЋАВА
(Снежана Милојевић: *ОРИЈЕНТАЛНИ МЕФИСТО И ДРУГИ ПУТОПИСИ*;
Народна библиотека Смедерево, 2015)

Књига *Оријентални Мефисто и други путописи* састоји се из путописних текстова у којима се осим неминовног документаристичког слоја јасно уочава уметнички дискурс, инкорпориран у скуп записа са путовања кроз различите земље и пределе. Књига која започиње записима из грчког приморја, под насловом *Обећана земља*, подељена је у једанаест поглавља, од којих три садрже и поднаслов, а обухвата период од 2005. до 2012. године. Кроз призму путника и писца представљене су неке од најзначајнијих дестинација и знаменитости Грчке, Швајцарске, Турске, Египта, Израела, Шведске, Румуније, Русије и Марока. Ауторка се није држала хронолошког реда својих путовања, већ их је поређала у књизи по сопственом нахођењу, настојећи да у темељу свега буде њена основна преокупација - прича.

Оно што ову књигу чини занимљивом и јединственом је чињеница да није реч о *пуким* путописима, где нас аутор опширно упознаје са различитим местима, нити су то пак реминесценције луталице и сањара. *Оријентални Мефисто и други путописи* нуди особен начин приказивања различитих земаља, поткрепљен подацима (везаним за историју, уметност или менталитет становништва.), али је истовремено луцидна врста дискусије са читаоцем која се остварује кроз полемику иницирану одређеним корпусом вечитих дилема и истицањем дискурских померања система вредности.

Свако поглавље почиње суптилном увертиром и увођењем у причу, заводљивим сценама „неког другог света” кроз појединости, које је у стању да примети само аутор истанчаног сензибилитета. На пример, при доласку у Истамбул истиче се прадоксалност града и његових становника, у путописном тексту о Женеви ауторка инсистира на сазвучју природе, околине и људи; у Каиро се доспева кроз врели ваздух и пријатност осећаја топлоте док је Шведска својеврсни декор за савремену верзију Буњуелове Виридијане.

Ауторка се неретко удубљује у природу одређеног поднебља коју трансформише у својеврсне емотивне „одашиљаче“, који у

својој литерарној форми добијају антропоморфне облике или личе на архипандане цивилизацијских тековина: „Лице стена наборано је уским каналима. Канали служе као олуци, раде као чистачи који спирају песак и шљунак гланцајући стене. Стене уливају снагу својом префињеном црвенкастом бојом. Понекад угледам усамљену акацију; погледом сретнем ниоткуда пристиглог бедуина који иде не знам где. Путовање кроз пустињу је као сан” (*Писмо из Израела*).

Кроз комуникацију са мештанима конкретне земље ауторка демистификује менталитет и дух тамошњег становништва, рецимо у разговору са младим Турчином, неприкосновеним трговцем, она открива: „Младић који ради с оцем у радњи с поносом говори како од малена долази у чаршију и учи од старијих. Објашњава ми да је уписао универзитет, али не успева да ми објасни о којој катедри је реч, говори о свом наводном образовању само зато што верује да је таква врста приче, у тренутку сусрета са мном, добра за трговину” (*Истанбулским женама и времену се не сме веровати*).

Згуснутим наративом, Снежана Милојевић, у појединим путописним текстовима, на врло шармантан начин успева да прикаже односе између сопствене земље и државе у којој се обрела, на пример када, у путопису из Швајцарске (*С погледом на Леманско језеро*), на неформалним дипломатским окупљањима у Женеви, позивајући се на историјске прилике или свакодневне згоде, открива став локалног становништва. Заузимајући либералан став образованог космополите, ауторка настоји (и у томе успева) да разбије предрасуде које смо имали према некој земљи, њеним становницима, или неком здању.

У том духу, у путопису о „земљи грофа Дракуле” она сугерише: „... цело ово путовање као да је било у духу негирања ни на чему заснованих претпоставки, које понекад могу бити јаче од онога што смо својим очима видели” (*Протрчавши кроз земљу грофа Дракуле*); док на пропутовању по Александрији запажа: „Приповедачи, као и њихови слушаоци, истрајавају у очувању лепо срочених полуистина, за које се пре казивања наглашава да се оно о чему ће бити речи заиста десило, да је то из стварног живота” (*Углавном о Александрији или знамените жене египатске*). На овај начин ауторка демантује пуке стереотипе и наивне претпоставке о нама самима.

Снежани Милојевић нема циљ да својом разборитошћу „раскринка” полуистине, нити да истакне једнообразан став поводом неког проблема и изведе децидирани закључак. Она је настојала да својим запажањима доведе до извесног освешћивања или да открије „другу страну медаље” и укаже на неопходност преиспитивања онога што се од нас очекује да прихватимо као факте. Свака дилема, питање или успутна констатација не дају одговор нити исти сугеришу, већ постоји само запитаност над нечим величанственим, запитаност која „заголица” читаоца, баца га у размишљање и тера да изнова размотри нека опште – цивилизацијска питања и покуша да расветли извесне табуе.

Сваки кутак овога света, који је постао предмет дескриптивне форме изражавања ове ауторке, представљен је врло јасно, разумљиво, језгровито, раскошно и блиско читаоцу до те мере, да се свака слика

може искристалисати у мислима; тада читање ових путописа уме да заличи на прелиставање фотографија. Док плови Скандинавијом ауторка записује: „Усхићена сам док усред мора уочавам први светионик. Светлуца црвено. Низ светионика зелене светлости, равномерно распоређених оцртава пут. Брод успорава улазећи у јужни архипелаг. Облаци су љубичасти. Пролазак испод огромног гвозденог моста, који је ноћу још лепши, указује да је овом дивном дану крај” (*Радост путовања у меланхолију*).

Оваква дескрипција читаоцу даје илузију да је и сам активни учесник у разгледању ових непоновљивих призора. Описани су маркантни призори, колосалне грађевине, временске прилике у различитим крајевима света; дуге улице, проветрене собе, миришљаве пијаце и сабијени базари; дочарани су укуси разних јела, најнеобичнијих зачина, егзотичног воћа. Магију оријента не поништавају ни натуралистички описи већ је подвлаче: „У следећој радњи се продаје камиље месо. Препоручено је, здравља ради, онима са повишеним холестеролом и триглицеридима. Као реклама, на великој куки виси глава мртве камиле. Очи су јој затворене и изгледа као да спава. Иза ње је логореични продавац. По зидовима радње су породичне фотографије “ (*Моји рођаци Берберу*).

Понекад низ записаних слика добија форму кратког филма, а у потенцијални кинематографски след израста санпетербуршка сцена ужурбане молитве јапија у цркви Лавре Александра Невског: „Испред центарлног дела иконостаса брзим ходом ступа младић пословног изгледа са актовком у руци. [...] Прилази, пада на колена врло увежбано, ослањајући се са три прста, који га попут трножног стубића одржавају у равнотежи. Спушта главу, грчевито се моли. Онда устаје и радњу понавља три пута. Сцена би била сасвим уобичајена да он у десној руци упорно не држи своју пословну торбу. Не испушта је ни када клечи ни када устаје: торба виси, торба лежи на земљи [...] Исто тако ужурбано излази из цркве, слутим препорођен“ (*Укроћени град*).

Књига путописа *Оријентални Мефисто и други путописи* при читању оставља утисак потпуне доживљености и спокоја. Ауторка је пуно пажње посветила описивању психолошких стања људи који је окружују, ње саме као и природних околности које су на било који начин утицале на стварање коначне слике, визије или утиска. Наратив ових путописних текстова нарочито обогаћује чињеница да се ауторка, на многим местима, вођена сликом, повлашћеним тренутком, или личним асоцијацијама, надовезивала на култне филмове, велика књижевна дела, дела класичне уметности или продукте поп – културе: Томас Ман, Орхан Памук, Јован Дучић, Никита Михалков, Андреј Тарковски, Иво Андрић, Ларс фон Трир, само су неки од примера.

Снежана Милојевић је нарочито скретала пажњу на људе које је сретала током путовања, на случајне пролазнике, на начин на који се они носе, став који откривају, на људе ласкаве, љубазне, суздржане, затворене или брбљиве, екстровертне, модерне, лежерне или оне неприметне у маси. Оно што додатно употпуњује књигу *Оријентални Мефисто и други путописи* је тиха иронија која прати запажања и

констатације ауторке, суптилно проткана кроз сажет и језгровит стил; иронија која сваком исказу даје дозу хумора или благу дозу горчине.

Књига путописа *Оријентални Мефисто и други путописи*, с обзиром на локације које су у њој описане, у метафизичком смислу представља индиректни сусретање Запада и Истока, потмуле сукобе у турбулентним подручјима због различитих вероисповести или културе, судар модерног и традиционалног светоназора, супротстављање дијаметрално различитих идеологија, сусрет патријархалних друштвених заједница и либералног потрошачког друштва. У ширем смислу ова књига представља и духовно путовање кроз цео свет те на тај начин из, условно речено, *Обећане земље*, израста у литерарну *Земљу која обећава*: „Чини ти се да се овде може копати до самог језгра земљиног и проналазити понешто вредно гледања, читања и писања. Осећај да је овај пут благослов се појачава – ходам кроз књигу коју радије перципирам на тај визуелни начин” (*Писмо из Израела*).

У овој интернет ери и добу глобалног проширења мас – медија права је храброст написати књигу путописа. Међутим, Снежана Милојевић, са *Оријенталним Мефистом и другим путописима* чврсто иступа, решена да добије ову „битку против ветрењача”. Начин писања и приповедања о чаробним земљама и људима је приближава самој Исидори Секулић (*Писма из Норвешке*) или пак Милошу Црњанском (*Љубав у Тоскани*). Ово није само штиво које се носи као џепна књига при поласку у обилазак описаних места, већ је књига која баца нову светлост на старе просторе.

Књига *Оријентални Мефисто и други путописи* нема класичан и коначан крај, што наводи на помисао да ће ово путовање имати наставак, који ће донети још много лепих слика и пуно опсервација које терају читаоца да изнова промисли о затвореним питањима. Одлучност је присутна, потребно је само доћи до „материјала за обраду”, што Снежана Милојевић и потврђује када пише: „Улазим без предрасуда у релативност свега што је постојало и што постоји. Па тако буде најнормалније да су места која су близу, у ствари, јако далеко. За срећним крајем се мора преко седам гора и седам мора. За добром причом ваљда још даље...” (*Углавном о Александрији или знамените жене египатске*).

Мирослав РАДОВАНОВИЋ

ЦИНОБЕР - БОЈА КОЈА ОДРЕЂУЈЕ И ЗНАЧИ
(Срба Игњатовић: Цинобер, Фондација Солидарност Србије, Београд 2015)

Песничка збирка “Цинобер” Србе Игњатовића већ нам у свом наслову сугерише изузетност и симболику јер је цинобер боја којом је у Византији царска породица писала наредбе и службена саопштења. Ми, Срби, настављачи византијске традиције доживљавамо ову боју као нешто повлаштено и изузетно под чијим насловом се исказују високоумне и важне ствари. Срба Игњатовић у збирци “Цинобер” у тридесет шест песама распоређених у седам циклуса пророчки проговара о нашем апокалиптичном свету гласом особеног и сензибилног песника који упозорава на сабласни и суманути свет који нам намећу наши крвници који подсећа на потпуно умирање расија, хуманости, емпатије, националних вредности, историјских особености које су нас красиле и уздизале. Зато цинобер добија значај јер управо ова боја традиције и културе треба да нас упозори и дозове у памет како би се спасли пошаста која надире и прети да уништи наше национално биће:

*Потрошила се давно мудрост трпен-спашен
Витезови с великом батином,
мајстори коцке и накупци душа
већ не скривају нервозу.
Прозивају из дана у дан:*

*Јесте ли коначно решили
да будете као сав остали свет?*

*Хоћемо, фали нам још само зеричак времена,
колико да се сасвим разбратимо,
памети решимо и међу се закрвимо,
погазимо име и загубимо лик.
Све што достојно јест
бацимо на ентер, на један клик.
(Ентер)*

Човек може да жали за бољим временима, али нажалост не може да избегне садашње. Та неминовност суочења и довршеност човековог егзистенцијалног круга тера нас и обавезује да у свету наметнутих норми и сулудих ограничења одредимо свој властити положај и потврдимо идентитет и опредељење истицањем своје природе и неугасивог хтења, да не аминујемо наметнутом које је ружно, деструктивно, лишено разума. Друштвени канони извитопереног, настали под утицајем деструктивног и морбног Запада, не могу спречити изузетност људске индивидуалности и њену несводљивост на принципе друштвених канона да не испусти крик вапијућег и свевидећег. Игњатовић у свом певању тежи да људску јединку из сплета шематизованих решења и свршених модела расуђивања преведе у слободу властитих ставова истичући диференцираност животних ситуација и несводљивост слободног и мислећег бића на наметнута мерила и констатна обележја:

*Памтим ону отежалу,
распуклу ратарску шаку,
лопату за просејавање пиенице
земљиву као извађен кромпир,
лепљиву од грозђаних зрна.
То је био муж, хранитељ,
гонич оваца и свиња.
Онај кога смо очас заборавили.
Јунак ненаписане баладе,
кућни патријарх с главом
погнутом само пред иконом.
У дан свог заштитника.
(Онај кога смо заборавили)*

Песник Игњатовић је у збирци “Цинобер” јасно подвукао да свет у коме трајемо почива на суровим и наметнутим законима и правно политичким темељима једног антихуманог и антирационалног утемељења, али зато је његово певање неопходно да би се очувала аутономија индивидуалне свести и деловало на оне којима се обраћа. Мото његове збирке преузет је из дела “Дневник о Чарнојевићу” Милоша Црњанског и гласи “коме ја ово пишем?” са жељом да се читалац активно укључи и ако је могуће “прогледа”. Закони и свет који нам је наметнут нису праведни и рационални, али се одржавају јер су закони. Игњатовић певањем прави разлику између чињеница и норме какву је на моралном-етичком и егзистенцијалном плану направио, односно између моралне индивидуалне иницијативе и баналности и приземности опште прихваћених начела. Природну, логичну и универзалну правду, морал човек живи у себи и онима који га са разумевањем читају, а не у слову закона и наметнутог друштвеног кодекса. Национално и морално биће у збирци “Цинобер” несводљиво је на норме наметнутог институционалног политичког детерминизма. Систем морално-правних начела, који намеће потплаћени и доведени политички апарат, је насилна узурпација човековог природног

и националног стања и његове изворне слободе. Корени зла и апокалиптичне пошести налазе се у систему наметнуте политичке воље, а не у уму слободне личности. Они којима пева песник су мислиоци који треба да сагледају и очувају облике традиционализма и понашања у којима ће доминирати властити суд и другачији став. Можда не можемо управљати догађајима које намеће Велики Сатана, али можемо управљати сами собом и доносити властите судове. Подударност јавних правила и наметнутих закона не мора бити у складу са појединачним поступком наше слободне и неспутане свести:

*Што више смо од пластике,
бољи смо од себе,
тумачи доктор нацинету
добитак од имне протезе.*

*На Босфор стигао строг берат
Хермана од Уније:
мушке, женске и унисекс гаће
од данас се праве
рециклажом пластике.*

*Толико о условима за пријем
у напредно човечанство.
(Твитови)*

У збирци песама “Цинобер” Срба Игњатовић доводи у везу два плана свог поетског искуства - реални и иреални чије померање и преплитање омогућава настанак слика, осећања и огромно богатство слојевитости. Свет Игњатовићеве поезије је и царство сна у коме се преплићу елементи стварних догађаја са њиховом имагинарном пројекцијом. Поезија постаје синтеза разума и интуиције, реалности и свести, космичког и људског. Песничко стварање је узвишени чин и оно захтева и претпоставља свеукупност човековог искуства и сву ширину идеја и њихову реалну објективизацију. Дескриптивни моменти смењују се са имагинарним, а све је прожето дубоком иронијом. Реална супстанца у одређеним ситуацијама губи своја примарна својства и прераста у нешто друго:

*Било би занимљиво написати мемоаре.
Године, искуство, људи -
недогледно мноштво сусретнутих лица.
Било би занимљиво написати и мемоаре,
али не било које, ма какве,
већ ни по бабу, ни по стричевима.
Као самурајско сечиво хитнуте
право у трбух, беспоштедно.*

*Већ видим сени бираним мојих пријатеља.
Промичу, у бескрајном низу,
и презриво закрећу главе.”
(Мемоари)*

Идентификујући реч и слику са укупношћу својих песничких уверења Игњатовић је формулисао начела своје поетике у којој је обухватио читав лук сукоба човековог бића и света окружења, али и истакао процес смислене артикулације као универзално искуство свести. Поезија је за песника Игњатовића стално одржавање имагинарне тензије и начин испољавања егзистенцијалне драме. Окренут против садашњости времена и посрнулог друштва песник је својим духовним ставом умножио песничку драму уверен да је песничко стваралаштво тријумф над сазнањима свести и обраћање сабраћи. Своју песничку вокацију и дилему коме пише песник је решио интелектуалним кретањем, драматиком својих суштинских стремљења да да аутентично сведочанство о времену у коме траје:

*Плава од водом српски Макондо,
плутају изваљене вратнице,
бурад, мали пси, колевке и ситан алат.
Однекуд се нашао један подеран кожух
у друштву с изврнутом шајкачом,
сламнатим страшилом и опанком
из витрина локалног музеја,
док се грнчарија, лонци и поклопци
таложе на дну, у муљу.
Какав драгоцен улов
за будуће археологе!*

*Тамо далеко, да ли на југу
или на западу
над ораницама почињу да ничу
прве сојенице.”
(Пролеће 2014.)*

Драгица СТОЈАНОВИЋ

ПОЕТСКО ЧИТАЊЕ РОМАНА

(Соа Валдес: *Жена која плаче*, Лагуна, Београд, 2015)

„Дијего је долазио и одлазио,
са женама окаченим о руке,
као да су кесе,
напуњене на некој распродаји.”

Из Бележнице Фриде Кало

Започињем приказ књиге *Жена која плаче* Сое Валдес, причом о Фриди Кало и Дијегу Ривери, јер је и то прича о двоје уметника и њиховој љубави, јер пишем из угла читатељке, никако из угла књижевног критичара.

У Фридиној *Бележници* стоји да песник Андре Бретон посећује Мексико и 1939. године упознаје Пикаса, као и друге чланове надреалистичког круга. Мора да је ту била и Дора Мар, јунакиња романа. Вођена судбином, ходала је његовим стазама и пре самог упознавања. Фрида је признала да је имала две несреће у животу: трамвајску и несрећу звану Дијего. Од прве, лечила се бројним операцијама, од друге – ни покушала! „Заљубила се онако како се жене предају мушкарцима који им доносе бол. Као будала!“ Волео је сликарку, али је желео да је повреди! Она му је узвраћала многобројним љубавницима, али и љубавницама. Дора није имала много љубавника и рано је престала да се интересује за мушкарце – сем за једног – до краја живота. Пикаса!

„Ја сам Он“ – говорила је, а он је узвраћао: „Ти не треба ништа да осећаш! Ја сам тај који треба да ужива!“ Дора није могла да не осећа. Стога је плакала. Он је уживао у тим сузама, ако је суза и било. Штавише, биле су му врхунска инспирација (роман је добио назив по истоименој серији слика). Фрида Кало умрла је од плућне амболије. Сумња се на самоубиство!

Читамо даље: ... Још једна љубав преточена у уметност. Исидора Данкан и Сергеј Јесењин. Исидора је своје ученике, једном

у плесној школи, упитала: „Шта је најважније у животу?“ И када су рекли – „Плес“ – одмахнула је руком и казала: „Најважнија ствар у животу је – љубав!“ Између њих, као између Доре и Пикаса, владала је неописива страст, али страст која се временом преобличила у свађу, тучу и алкохол. Када је страст уминула, Пикасо је отишао код друге жене. Дори је оставио велику пустош – недостајања. Када је Сергеј Јесењин извршио самоубиство – Исидора се повукла из јавног живота, као што се Дора повукла у саму себе – изгубивши љубав свог живота! Док је Сегеј одлазио, клечала је на коленима. Исидора, љубећи му ципеле, молила га је да се врати. Говорило се да није заљубљен у њу, већ у њену славу и страст. Оно што је Сергеј прећутао, Пабло је говорио наглас: „Не волим те! Више те не волим! Плачи!“

Страст је управљала троуглом: Љиља Брик, Осип Брик, Мајаковски. Троугао је имала и Дора, али не уобичајен. У њеном троуглу, место за супарницу заузео је – мушкарац. Уживао је да их она гледа, наносећи јој двоструку бол. Зато јер су уметници, песници, узимали право на љубав, веће него обични људи. А када их та љубав остави, узимали су право на самоубиство. Лако! И Љиља Брик је окончала себи живот, попивши прекомерну дозу таблета.

Од прекомерне дозе таблета умрла је и велика сликарка раскошног талента, Милена Павловић–Барили. Боље речено, сумња се... Званичан узрок смрти је пад с коња. Гослен, њен супруг, бисексуалац, сипао јој је таблете у чашу и невинио наставио преписку са њеном сиротом мајком, саопштивши да јој је кћер мртва, кћер са којом је најнежније општила писмима. Милена, иако већ далеко, и већ на страницама Вога, одговарала јој је, почевши писмо са „Мамо...“

Љубав је узела и Милену. Умну. Даровиту. Лепу... Анђеоског лика.

Читамо даље: И Маргарит Јурсенар има несрећну причу. Заљубљује се у хомосексуалце и пише: „Када те видим, све постаје прозрачно. Престајем да патим!“ Као што је Фрида писала: „Ништа не радим од када си отишао.“ Као што је Дора Мар покушавала невољно да црта од када је Пикасо отишао.

Најлепшу дефиницију страсти дала је (а ко би други?) Исидора Секулић. „И беше узбудљив, као да се саме крви напио.“ Управо та прелепа реченица, налик на саму поезију, описује први сусрет Доре и Пикаса, као и све сусрете где је страст толика да једе и уништава саму себе.

Да би привукла сликареву пажњу, Дора узима нож са оштрим врхом, ставља на сто леву руку и зарива нож у прст. Рукавице су се натопиле крвљу и ко их је узео? Геније! Сва вредност била је крв! Дора тад није плакала. То га је фасцинирало, приковало за њу. У истој секунди, као гром га је ударила помисао да мора заплакати. Посветио јој је сву своју генијалну енергију не би ли заплакала. Отуда реченица: „Плачи тим својим тако посебним танго сузама!“ Има ли у једној игри више страсти него ли што је у плесу танго! Као у причи Луисе Валенсуеле! Играли су страствено та два генија – она фотографије, он сликарства, и, где апсурда:

– с једне стране – уништена као фотографкиња, а с друге -

остаје вечно у његовим делима – с једне стране интелегентна жена, а с друге измучена љубавница! И шта следи: Дора уметница није била луда, али љубавница – јесте!

Како ју је лечио? Електрошоковима! Прогласивши је – лудакињом. Увредна вредна колико и реченица: „Ружне ципеле, нека обује ружне ципеле!“ А, подрезивали су јој нокте, да не би чупала и јела косу, исто онако како је Цветајева писала да не би одгизла руке до лаката – да не пише!

Све унутар корица овог романа је страст! И прва слика на којој је Дорина суза најлепша, она која се само назире на рубу трепавица и чека тренутак да се откотрља, и она задња где личи на стару испрану крпу! Страст је и вагра Шпаније која гори у исто време, и страст у шпанском језику; а Дора уметница никада није била луда, никада, али као љубавница јесте!

„Све што сам желела да исплачем, ја сам написала“ – поетски каже списатељица стапајући се са главном јунакињом. Што се роман ближи крају, та веза је све блискија, а слика где у стопу прати главну јунакињу – већ остарелу – врхунац те сједињености. Није случајно што је први сусрет био испред издавачке куће, када и мора да се родила помисао о роману, као и непрестана жеља да јој испадну рукавице и да се она сагне и подигне их, и тако сваког јутра, на неколико корака од њене куће до Нотрдама. Тај живот главне јунакиње и спатељице романа, верно и надахнуто нам је дочарао, а каткад и наградио, досликао, дописао, превод Бојане Ковачевић. Каткад, као у поезији, препевао. Имамо и привилегију да читамо роман, први преведен на неки страни језик, годину дана након изласка оригинала.

И тако, имамо Дору Мар и списатељицу, шетају, рађају се слике у тим корицама, са добром сценографијом. И гле, паде ми мисао, био би то сјајан сценарио за филм, који би се снимао већим делом у Венецији или Паризу, али зашто не у Новом Саду, и паде ми мисао како врсни преводиоци, попут Бојане Ковачевић Петровић, остају у сенци – пуштајући, за корак испред себе – своје јунаке! Како се то осети? Верујемо свакој речи, фикцији. Свака реч чини нам се лака, као кликер котрљајућа, иако тешка. Роман се чита лако, а унутра толико суза. Са уздахом: Ах! Од усхићења! Без преводилачког умећа и раскошног дара, не бих се, засигурно, сетила детињства и игре: Леденог човека. Зашто баш ње? Јер додирнувши леденог човека – ти га оживиш. Зар није то игра писца и преводиоца? Преводилац оживљава речи које су за нас мртве.

Шетала сам овим страницама радосна због уметности, а тужна због љубави. Шта је љубав? Не знам да одговорим. Да ли је уметност већа од ње? Значи ли њено рађање и саму смрт? Да ли је љубав могућа између два генијална уметника или су њихове енергије сувише јаке, да се одбијају? Сва та питања отвара крај романа, али на њих нек одговарају учени (они што мање читају а више филозофирају).

Ову књигу бих једноставно препоручила уз посвету: да је љубав као и уметност, море прелепо које мора имати вртлоге. Треба само волети, волети, али никад се дати, без остатка. Припазите се те љубави, гле апсурда, само уколико вам, та иста љубав, то дозволи.

Марија СУДАР

СЕЋАЊА КОЈА ПРКОСЕ ПРАЗНИНАМА

(Јелена Скерлић Ћоровић, *Живот међу људима*, приредила Зорица Хаџић, Академска књига, 2014)

Откада је света и века, човек се труди и упиње да сачува што више успомена и сећања из свог живота. Велики број људи чинио је то писањем, а малобројни су имали потребу да та сећања поделе са свима, тј. да их објаве. У античко доба, писани записи су били значајан и саставни део историографије, да би касније, у XVIII веку постали широко распрострањени и, делимично, променили своју сврху. Најзанимљивији јавности су били записи славних државника, војсковођа, једном речју, угледних и важних личности. У српској историји књижевности значајна места овог жанра припадају углавном мушкарцима – било да је реч о писцима, политички ангажованим друштвеним радницима, било да су револуционарни списи у питању. Записана сећања и виђења света и живота жена, код нас, слабо излазе на светлост дана. Зато, књига која је пред нама, поред осталог, представља велики корак за нашу културу и књижевност.

Наслов књиге Јелене Скерлић Ћоровић *Живот међу људима* на први поглед делује сасвим обично. Међутим, ако имамо у виду чињеницу да су у овој књизи записана сећања, односно мемоари ауторке, ситуација постаје другачија. Одувек, а нарочито данас, у овом нашем, тзв. модерном свету, записи из прошлости буде носталгију, интригирају, подстичу одређена предубеђења о људима који су живели и стварали пре нас. Наслов ће, у складу са наведеним, идеалисте навести на помисао да књига говори о људима као идеалним, правим људима, каквих је данас све мање. Рационални ће наслов схватити као сећања на живот проведен са људима као бићима са врлинама али и манама, какви су одувек.

Живот међу људима је књига која је изашла из женског пера, из пера Јелене Скерлић Ћоровић, образоване жене, професора и преводиоца. Своја сећања је почела да пише пред крај живота (годину дана пре смрти, на наговор најближих), али су она веома жива, делују веома свеже; прецизна су, упечатљива. Имамо осећај као да су записана много раније. Пише, највише, о свом брату Јовану

Скерлићу, као и о двадесетак значајних, талентованих и умних људи, стваралаца, са којима се дружила, које је сретала, чије су јој судбине и личности биле интригантне. Ипак, кроз сваки текст промиче дух Скерлића и осећа се његово присуство (било да је он особу о којој је реч похвалио, било да је покудио, познавао и сл). Један од циљева (можемо рећи и главни) њеног писања је да, након много расправа, анализирања и полемике око Скерлића, напише о њему оно што још није изречено, што људи нису имали прилике да сазнају, што су само они блиски њему успели да виде. И успела је у томе. Додуше, могло би се рећи да је и он успео, јер добар део текста о Скерлићу чине његова лична писма. Преко њих имамо прилику да га пратимо и сагледавамо од периода студија, па скоро до самог краја, кад болест узима маха и спречава га у писању. Ауторка нам врло вешто и сликовито, из аутентичног угла, приказује један прошли, нестали, али богат и страствен свет. Ова умна жена поседовала је неспорну способност за анализирање, посматрање и уочавање детаља.

Људи су је занимали, њихови поступци и размишљања – још од доба када је била девојчица и када је са великим уживањем и знатижељом посматрала и слушала многе угледне личности које су долазиле у дом Скерлића. Људе, догађаје и протеклу епоху видимо кроз један патријархални оквир, интеллигентне и образоване жене, која се умногоме служила и психолошким методама. Пишући о другима, Јелена Скерлић Ћоровић успут износи, суптилно и ненаметљиво, и своје ставове о животу, науци, човеку, епохама и идејама; наведе и понеки цитат који сматра пригодним за тему. Дуг животни век омогућио јој је да буде сведок многих судбина, догађаја, превирања и криза на локалним и светским плановима. Јелена Скерлић Ћоровић овом књигом доноси нам својеврсну и вишеслојну грађу. На поменутој грађи треба да захвалимо и унуку ауторке, Ненаду Љубинковићу, који је уступио материјал и написао један леп и топао текст о ауторки.

На почетку писања о свакој од личности наводила је Јелена Скерлић Ћоровић прецизне описе лица, тела, мимике, једном речју – општих карактеристика те личности и то тако вешто да се пред читаоцима врло брзо укаже жива и описана слика. Није била заокупљена дубљим коментарима и анализама стваралаштва, али се зато доста бавила особинама, околностима, судбином личности о којима је писала. За њене анализе значајни су били и лични односи особа о којима је писала (породични, мушко-женски...) Правила је праве психолошке портрете. Није се устезала да пише и негативно о појединим личностима – чак је најнегативније описана личност, Исидора Секулић, заузела и доста велики број страна. Нешто мање простора, опет са негативном конотацијом, заузима и Јован Дучић – а ни да некад своје мишљење поткрепи цитирајући друге или цитирајући изворе „из прве руке“ или комшилука.

Књига почиње сећањима из најранијег детињства. Вешто вођено и лепо писано, постепено, пратимо живот породице Скерлић. Дотиче се ауторка и пропасти војвођанске породице, историјом порекла, испреплетаних „светова“ и менталитета. Обухваћене су нарави и пролазних особа (шире фамилије). Из описа једне фамилије

много сазнајемо о ширем плану – од обичаја, односа према животу, па до вечитих српских подела. Ауторка подједнако истиче важност и традиционалног и новог. Описом ближих предака и обичаја појашњава формирање личности Јована Скерлића. Читањем његових писама, која су део књиге, видимо и дознајемо и да је веома лепо писао. Видимо пажљивог, брижног, преданог, понекад и клонулог – брата Јовчику – човека од крви и меса, осетљивог, рањивог, који се толико разликује од строгог и оштрог критичара и књижевног историчара, знаног широј јавности. Из познијих писама Јована Скерлића имамо увид у стање у просвети и науци. Сазнајемо о проблемима у *Српском књижевном гласнику*, Великој школи, о кризи превођења стране литературе, политици, земљи, свему ономе што је имало везе са његовим животом и радом. После писања о брату, Јовану Скерлићу, нижу се поглавља о Богдану и Павлу Поповићу, Урошу Предићу, Слободану Јовановићу, Даници Марковић, Милици Јанковић и многим другима. Јаки карактери, слабе личности, недаће и светли тренуци успеха, порази, пороци, духовитост, болести, таленти, различити односи према свету и животу, све то је чинило животе и судбине наших великих људи и оставља дубок и јак утисак на читаоца. Без обзира на велики број личности које су различитих судбина, животних доба, професија, осећа се једна чврста нит која их све повезује, која им је заједничка. Сећања су јасна, прецизна, заокружена, писана са огромним стрпљењем.

Ова књига представља драгоцен материјал, који поред литерарне вредности, садржи и значајну антрополошку, историјску и социолошку грађу. Делује врло аутентично, надахњујуће и окрепљујуће по људски дух. Посебно је интересантно што људе и догађаје сагледавамо из визуре једне интелигентне жене, која је одрасла у условима који су подстицали образовање и интелектуални рад. Имамо осећај као да смо наишли на особу из претходног века која нам искрено и отворено одговара на наша питања о људима који нас занимају. Једина замерка може бити та што „приче“ нема више.

Владимир УВАЛИН

ПРВА ОСМОЛЕТКА ВРБАС
(Школска 1951/1952. година)

Половином августа 1951. године у Врбасу су формиране три осмолетке са називима: Прва (данашња ОШ *Петар Петровић Његош*), Друга (данашња ОШ *Светозар Милетић*) и Трећа осмолетка (првобитно *Altalános Iskola Kinizsi Pál*, а од 25. маја 1958. године ОШ *Братство јединство*).

„Ове године наша Влада основала је у држави осмолетке. У Врбасу су основане 3. Ради општег образовања народа решено је да буде обавезно 8. год. школовање“.¹

Првој осмолетки припала је највећим делом територија Новог Врбаса, од жељезничке станице до *Поштанске улице*, затим насеља Шећерана и Виногради.

Од дотадашње ОШ у Врбасу, Прва осмолетка наследила је 11 одељења од 26 одељења, и од Потпуне мешовите гимназије у Врбасу седам одељења нижих разреда, а одвојило се 15.

За директора Прве осмолетке у Врбасу постављен је Никола Вукчевић, наставник.²

¹Књига записника са седница Школског савета и родитељског састанака Прве осмолетке Врбас, Први општи родитељски састанак, 21. X 1951.

²Никола Вукчевић, рођ. је 20. XI 1907. у Лијешњу. Предратни учитељ–наставник. Практични учитељски испит положио је 1. X 1930. на Цетињу. Течај ВПШ у Загребу положио је 1935, а стручни испит за наставника грађанске школе на групи предмета: а) Историја, б) Народна књижевност, 28. V 1937. Након службовања по Хрватској, као учитељ и наставник, 11. VIII 1938. долази у Стари Сивац, где је наставник и управник Грађанске школе. Ту остаје до окупације. Период од 4. IV 1941. до априла 1945. провео је у заробљеништву у Немачкој. Од 14. V 1945. директор је Ниже гимназије у Старом Сивцу до премештаја у Потпуну гимназију у Врбасу, 8. XII 1948. По оснивања осмолетки у Врбасу, Решењем СНО Кула, бр. 8444, 15. VIII 1951, постављен је за директора Прве осмолетке у где службује до краја августа 1954, када одлази у ОШ Орловац, Загреб. *Решење СПК НОГО Врбас*, бр. 6052/54, 30.

Решење о премештају из овдашње Потпуне мешовите гимназије у Прву осмолетку добили су наставници: Ђорђе Аларгић, Нада Пећарски, Александар Корчаков, Драгиња Станков Хоровиц и Јелисавета Шкрбић.³ Јелисавета Пејаковић, учитељ приправник у мађарском одељењу овд. гимназије, премештена је 6. септембра т.г.⁴

Из дотадашње ОШ у Прву осмолетку прешли су учитељи: Ивана Ађански, Олга и Теодор Бељански, Димитрије Дулетић, Витомир Ковановић, Босиљка Ковјанић, Јулка Медурић, Смиљка Мирковић, Илија Мирковић (до октобра), Јованка Перић, Милосава Поповић и Станко Поповић, те спремачица Вера Џакула. Учитељ Вељко Вучетић првих месец дана рада Прве осмолетке био је распоређен у исту.

Невенка Морачић, учитељица Прве осмолетке из Куле, на основу Решења ИО СНО Кула (бр. 8439/51), 1. септембра 1951. године, премештена је у врбаску Прву осмолетку.

Примопредаја дужности између Теодора Бељанског, управитеља дотадашње ОШ у Врбасу и Николе Вукчевића, директора Прве осмолетке, обављена је 21. септембра 1951. године у присуству Ђорђа Аларгића, секретара Прве осмолетке.⁵

Прва седница Наставничког савета (НС) одржана је 5. септембра 1951. године са почетком у 18 часова у згради школе. Седници је присуствовао Гојко Перић, инспектор Среског народног одбора (СНО) Кула. На њој је извршена подела предмета, одељења и осталих дужности у школи.

Под тачком Разно, закључено је: „Да се одмах у почетку шк. године поведе рачуна о одржавању хигијене, дисциплине ученика и чувању инвентара. Да настава пре подне почиње у 8 часова, а после подне у 14 часова“.⁶

Прва осмолетка у Врбасу почела је са радом 8. септембра 1951. године, а што је утврђено у Деловодном протоколу школе, јер изнад ред. бр. 401 за тај дан, стоји напомена исписана црвеном оловком: „Почетак рада Осмољетке број I”.

У вези похађања школе на седници НС, 29. септембра 1951. године, констатовано је „да један мањи број ученика не похађа школу, али да је потребно предузети следеће мере: Проверити спискове I и виших разреда, те да се утврди која деца не похађају школу; Да се походе родитељи који не шаљу своју децу у школу; [...] Настојати да се у свим одељењима оствари похађање школе са 100%“.

VII 1954. Решење је потписао Ђорђе Аларгић, в.д. секретара Савета СПК НОГО Врбас.

³Решење о премештају СПК СНО Кула, бр. 8444 и бр. 9695-9700, 5. IX 1951.

⁴Решење ГИО НС АПВ, бр. 12427, 3. IX 1947.

⁵До постављења за наставника Прве осмолетке Ђорђе Аларгић прво је био чиновник МНО Врбас, а затим наставник у овд. гимназији. АОШППЊВ, *Записник о примопредаји дужности*, бр. 429, 21. IX 1951.

⁶Књига записника са седница НС ОШ (Прве осмолетке) 1950-1957, седница, 29. IX 1951.

„Наши родитељи нису схватили осмолетку, сматрали су да је то неки нижи тип школе - али није тако. Многа деца која су завршила IV разред дотадашње основне школе, нису се уписала у V разред осмолетке. О томе управа школе, мора посветити рачуна“.⁷

Настава од стране ученика није била редовно похађана, родитељи нису редовно слали своју децу у школу. Правдали су се тиме да су им деца потребна у обављању лакших послова код куће, тако и у пољу, на њиви. Забележено је да деца изостају из школе у пијачним данима.

Дешавало се да у току године родитељи дођу „по неком послу у канцеларију школе и да не знају да кажу ко је учитељ њиховог детета или разр. старешина“.⁸ Док је на седници НС, 12. јуна 1952. године, констатовано „да су родитељски састанци успели, али да још увек на род. састанке нисмо успели привући све родитеље“.

Настава се реализовала у пет објеката, са малим бројем просторија за основну делатност. Централна зграда налазила се у *Улици народног фронта* број 54. Иста је имала: четири учионице, једну зборницу, једну канцеларију, једну просторију за кабинете и остале нуж просторије. Учионице су биле довољно светле и у исправном стању. Одмах до ове зграде налазио се стан за послужитеља и једног учитеља.⁹

Преко пута централне зграде, на другој страни улице, налазила се једна учионица и један учитељски стан (у оквиру бивше Синагоге). Ова учионица иако довољно просторна затечена је у доста неисправном стању. Почетком те школске године на њој су извршене поправке: инсталирано светло, поправљени унутрашњи прозори и др.¹⁰

Школа у Виноградима имала је четири учионице, које су биле у исправном стању, један ходник, стан за послужитеља и остале нуж просторије. Њен капацитет није се могао користи у довољној мери, јер је ова зграда удаљена од централне зграде, налазила се у другом делу места.¹¹ Три одељења радила су у просторијама Средње школе

⁷Записник са првог општег родитељског састанка, 21. X 1951; Дана, 23. X 1951. Школа је доставила ГНО Врбас списак ученика који се нису уписали у V разред. *Деловодни протокол*, ред.бр. 483/51.

⁸Књига записника са седница НС ОШ (*Прве осмолетке*) 1950-1957, седница, 4. II 1951.

⁹Зграда ГНО Врбас у *Улици народног фронта* бр. 54, августа 1950. године, прешла је у власништво тадашње ОШ. *Акт школе*, бр. 441, 18. VIII 1950.

¹⁰„Нова синагога у Врбасу према неким подацима, саграђена је 1901, а према другим 1914. године. После 1948. године синагога је порушена. Поред синагоге постојале су зграде које су биле у саставу верског објекта: стан за свештеника (кантора), шактерај и школа која је радила од 1938. године. Такође је постојала и веома активна верска школа Талмуд Тора. Последњи кантор био је Јосип Клајн“. Павле Шосбергер, *Синагоге у Војводини, Споменица минулог времена*, Нови Сад 1998, 75-76.

¹¹Школска зграда у Виноградима налази се у *Виноградској улици*, бр. 10.

у индустрији и занатству. Школа на Колонији шећеране имала је једну учионицу, са учитељским станом.¹² Забавиште је радило у просторијама СРЗ *Сава Ковачевић*.

О просторном проблему организовања образовно-васпитног рада расправљало се на крају првог полугодишта, 14. јануара 1952. године, када је констатовано: „Имамо 18 одељења, а 10 учионица (и још три се користе у СШ), па се настава изводи и пре и после подне. Нарочито је преоптерећена централна зграда, у којој ради увече још и Радничка гимназија, као трећа смена. Уз то, зграде су удаљене и разбачене једна од друге па се не може у довољној мери спроводити јединствена настава“.

Настава је извођена са великим бројем ученика у одељењу. У I-1 и II-1 одељењу било је по 36 ученика, у комбинованом одељењу на Колонији шећеране 38, а у осталим одељењима број ученика се кретао од 44 до 53 ученика (I-2). Комбиновано одељење на немачком наставном језику (I и II разред) имало је 19 ученика (9+10).¹³

Те школске године уписало се у ниже разреде (од I до IV) 472 ученика, подељених у 11 одељења. На Колонији шећеране било је једно комбиновано одељење (I-IV разред), четири одељења су у насељу Виногради, а остала одељења су у центру формирања. Те школске године није било уписаних ученика у VIII разред, па је у више разреде уписан 321 ученик, од којих су три одељења V разреда, а у остала два разреда су по два одељења. У дечијем игралишту (забавишту) било је 74 полазника.

На основу Платног списка за новембар 1951. године (бр. 486), од 27. октобра 1951. године, у Првој осмолетки радили су: Никола Вукчевић, директор; Драгиња Станков Хоровиц, наставник; Ђорђе Аларгић, стручни учитељ; наставници приправници (студенти): Нада Пецарски, Јелисавета Шкрбић и Љубица Цвејановић, а од учитеља: Александар Корчаков, Невенка Морачић, Јелисавета Пејаковић, Ивана Ађански, Олга и Теодор Бељански, Димитрије Дулетић, Боса Ковјанић, Јулка Медурић, Смиљка Мирковић, Витомир Ковановић, Јованка Перић, те Верона Халас и Вера Џакула, спремачице.

У току првог полугодишта у школу су дошли: Михајло Јанковић из Друге осмолетке у Врбасу; Јован Димитријевић (13. XII), Вељко Вучетић из Дома ученика у привреди у Врбасу (1. XII)¹⁴ и Стеван Ковјанић из Стручне школе у Врбасу (15. XI).¹⁵ Из школе

Наменски је грађена 1934-35. године, са четири учионице, укупне површине од 312 м². Данас је у њој одељење ПУ *Бошко Буха*.

¹²Зграда је власништво Фабрике шећера *Бачка*, наменски отворена 1920. године.

¹³Извештај за I полугодиште шк. 1951/52. године, бр. 6, 13. I. 1952; На основу Шеме за отварање одељења, у нижим и вишим разредима, једно одељење сачињавао је скуп од 23 до 56 ученика, два одељења од 57 до 100; три одељења од 101 до 144 ученика. *Акт СПК СНО Кула*, бр. 6438/52, 20. VI 1952.

¹⁴*Препис Акта СНО Кула*, бр. 4310, 9. V 1952.

¹⁵Као наставник Стручне школе у привреди био је од 4. II до 15. III 1950, а од

су отишли: Илија Мирковић у II осмолетку, Станко Поповић у Дом ученика у привреди, *Петар Драпић* Нови Сад (8. X), Теодор Бељански у Стручну школу у Врбасу (13. XI), док је Милосава Поповић пензионисана 1. XII 1951. Новопостављена је Љубица Цвејановић, приправник наставник, на вишим разредима. Сидонија Хефлик, васпитачица Шећеране у Црвенки, 1. јануара 1952. године постављена је у Прву осмолетку. Достиња Ковачевић 12. фебруара 1952. године примљена је за дадиљу у забавишту.

У циљу решавања стручне заступљености наставе, како у вишим разредима осмолетке, тако и у нижим разредима гимназије, Савет за просвету, науку и културу Владе НР Србије (Акт. бр. 6540/52) пружиће помоћ наставницима који раде у тим разредима, а који су студенти ВПШ. О заинтересованим наставницима школа је требала да достави податке у приложеном обрасцу, до 23. маја 1952. године. Помоћ се огледала у следећем: Савет ће у току августа, септембра и октобра т.г. организовати тромесечни течај при ВПШ у Београду за ванредне студенте који су положили испите из прве године. Савет ће из својих средстава обезбедити течајцима стан и храну у Београду, као и путне трошкове. Трбало је настојати да на овај течај буду укључени сви ванредни студенти који имају положене испите из прве године, затим они који су положили неке испите из друге године и налазе се пред дипломским испитом, као и они који су положили све испите осим дипломског.

Тада је напоменуто да после овог течаја, који је пружао ванредно повољне услове овим студентима да убрзају своје студије, за ову групу студената неће се убудуће одобравати плаћено одсуство за курсеве и испите на ВПШ.

Јуна 1952. године ангажовано је 23 наставника. У нижим разредима је 13 са завршеном Учитељском школом и једна забавиља са Забавиљском школом. У вишим разредима је девет наставника, а од тога је четворо са ВПШ, двоје са Учитељском школом и троје са потпуном средњом стручном школом.

Наставу у немачком комбинованом одељењу (I и II разред), са укупно 19 ученика, у централној згради, изводила је Јелисавета Пејаковић. На првом квалификационом периоду (тримесечју) она је изнела „да има потешкоћа у I разреду јер три ученика не знају немачки језик, већ говоре мађарски, а један ученик је Словенац. Једна ученица не долази редовно на наставу, док остала деца раде и напредују. У II разреду има понављача, они су слаби и неће моћи савладати градиво пошто нису вредна и не раде, остали ученици лепо раде. Ученици немају читанке и то отежава рад. Поред ових потешкоћа и учитељици је тешко, јер није познавала методе рада у ОШ“.¹⁶

Наставу на српском наставном језику у комбинованом одељењу (I до IV разред), са укупно 33 ученика, на Колонији шећеране, реализовала је Јованка Перић.

16. III 1950. до 12. XI 1951. управник је те школе.

¹⁶Књига *Записника са седнице НС ОШ (Прве осмолетке) 1950-1957*, седница, 29. XI 1951.

Настава у Виноградима организована је од I до IV разреда, са по једним одељењем: Витомир Ковановић (I-1); Олга Бељански (II-1); Теодор Бељански (III-1) и Станко Поповић (IV-1).¹⁷ Наставу у централној згради изводили су: Смиљка Мирковић, I-2; Медурић Јулка, II-2; Боса Ковјанић, III-2; Ивана Ађански, IV-2 и Димитрије Дулетић, IV-3.

У вишим разредима првобитна подела на наставне предмете и разредно (одељењско) старешинство била је: Драгиња Станков Хоровиц, Српски језик, Историја, V-1 одељење; Нада Пецарски, Српски језик, Историја, VII-2 одељење; Јелисавета Шкрбић, Географија и Немачки језик, V-2 одељење; Илија Мирковић, Математика, V-3 одељење; Љубица Цвејановић, Физика, Хемија и Математика, VII-1 одељење; Александар Корчаков, Руски језик и Цртање, VI-2 одељење; Ђорђе Аларгић, Фискултура, VI-1 одељење; Јован Димитријевић, Биологија и Станко Поповић, Певање.¹⁸ Након одласка Љубице Цвејановић на породилско одсуство, 10. марта 1952. године, у школи је поново Илија Мирковић, учитељ. Предавао је у VI и VII разреду Математику, а у VII разреду Физику.

Нестручно заступљени предмети били су: Цртање и Фискултура, у свим вишим разредима, затим Математика у V разреду и Певање у V и VI разреду.¹⁹

Уведена је обавеза изучавања предмета живог страног језика (Немачког и Руског језика). Немачки језик у V разреду учило је 94 ученика, а Руски језик у V разреду 45, VI разреду 82 и VII разреду 86 ученика.

Поред наставе, подела осталих дужности, на почетку школске године, била је: Ђорђе Аларгић, секретар школе; Илија Мирковић, режисер школе; Драгиња Станков Хоровиц, руководилац збирке за Српски језик (књижнице), Јелисавета Пејаковић, снабдевач; Теодор Бељански, записничар НС; док ће Нада Пецарски бити хигијеничар и водиће Летопис школе. Након одласка Теодора Бељанског записничар НС, од другог полугодишта, је Јелисавета Шкрбић.

За запослене се водила Књига одсуствовања и боловања. Краћа одсуствовања (1-2 дана) одобравао је директор школе, а боловања СПК СНО Кула.²⁰

¹⁷Након одласка Станка Поповића, до доласка Стевана Ковјанића, наставу у IV-1 изводио је Витомир Ковановић, од 8. X. до 14. XI 1951. *Исто*, Платни списак за премијски додаток, К. бр. 68, 28. IV 1952.

¹⁸Статистички извештај Школе, бр. 431, 25. IX 1951.

¹⁹„У старијим разредима предавао је један број нестручних наставника, али су се они својим упорним радом спремали за часове и употпуњавали своју стручну и педагошку наобразбу“. *Извештај Школе на крају шк. 1951/52. године*

²⁰„На основу молбе Наде Пецарски, наставнице те школе и приложеног болесничког листа овај Савет одобрава именованој боловање у времену од 3-III до 24-III 1952. године. Предње саопштите именованој и уведите у књигу одсуствовања и боловања“. *Акт СПК СНО Кула*, бр. 4909, 14. IV 1952.

Почетком фебруара 1952. ангажованост наставника за ваншколски рад била је:

1. Никола Вукчевић: председник КУД *Ђ. Јакшић*, члан ГНО Народног фронта (НФ), члан Управе и председник Народног универзитета у месту, члан СПК ГНО и Дебатног клуба, председник Савета пионира у месту;

2. Јован Димитријевић: руководилац пионирске секције за шах, секретар и предавач у Ватрогасном одбору, предавач на Курсу ПАЗ-а;²¹

3. Ђорђе Аларгић: рад у спортском друштву и Пионирском дому;

4. Нада Пецарски: члан хора КУД *Ђ. Јакшић*;

5. Драгиња Станков Хоровиц: рад у Пионирском дому, литерарна секција;

6. Јелисавета Шкрбић: рад у Пионирском дому, фолклорна секција;

7. Невенка Морачић: члан хора КУД *Ђ. Јакшић* и рад у Пионирском дому;

8. Олга Бељански: члан хора КУД *Ђ. Јакшић* и рад у Пионирском дому;

9. Ивана Ађански: рад на Домаћичком течају код СРЗ Сава Ковачевић;

10. Јулка Медурић: рад у Задружној књижници и читаоници;

11. Михајло Јанковић: рад у Пионирском дому, шаховска секција;

12. Смиљка Мирковић: рад на Домаћичком течају код СРЗ Сава Ковачевић;²²

13. Јелисавета Пејаковић: рад у немачком КД и члан хора КУД *Ђ. Јакшић*;²³

14. Босилка Ковјанић: рад у Задружној књижници и читаоници;

15. Витомир Ковановић: члан хора КУД *Ђ. Јакшић*;

16. Јованка Перић: рад у Пионирском дому;

17. Стево Ковјанић: рад у драмској секцији КУД *Ђ. Јакшић*;

18. Дулетић Димитрије: члан хора КУД *Ђ. Јакшић*, предавач на конференцијама НФ;

19. Вучетић Вељко: рад у СРЗ *С. Ковачевић*, помоћ на увођењу привредог рачуна.

²¹Од 1947. године Курсеви противавионске заштите (ПАЗ-а) стално раде у граду, и кроз њих је до краја новембра 1951. године прошло око 1.600 грађана. Те јесени Савез бораца обезбедиће стручне наставнике.

²²„Течај за домаћице завршиле су 32 омладинке СРЗ Сава Ковачевић, а раде још два месечна домаћичка течаја“. Слободна Војводина, 17. II 1952, 3.

²³„Новоосновано Друштво немачке националне мањине у Врбасу извело је недавно своју прву велику приредбу. На програму су биле композиције Штрауса и Бетовена, затим хорске песме, скичеви и други забавни програми“. Слободна Војводина, 6. I 1952, 6.

Од овог вида рада били су ослобођени Љубица Цвејановић и Александар Корчаков.

Наставна средства, учила и књижница дотадашње ОШ у Врбасу, након формирања осмолетки, подељени су између осмолетки.

Тада је кабинет биологије био доста добро опремљен са сликама и препаратима, али је недостајао микроскоп. Географска збирка, поред географских карата и слика, поседовала је по један глобус, телуријум и рељеф. У историјској збирци било је девет слика и 10 карата. За наставу вештина школа је поседовала само један хармонијум за наставу Певања и једну лопту за Фискултуру.

Крајем септембра 1951. године наставници су били у обавези да напишу наставна средства по предметима. Фебруара 1952. године одлучено је да се од средстава Школског савета, који је располагао са око 20.000 динара, издвоји сума од 5.000 динара за набавку учила.²⁴ На име наставе Фискултуре школа је крајем априла т.г. купила 86 лукова за фискултурне вежбе. Благајник Школског савета био је Вељко Вучетић, учитељ.

„Набављање учила иде сада на терет школе и зато апелује на наставнике да идуће шк. године сами израђују очигледна средства са децом. [...] Намештај је у врло лошем стању, стар је, расклиман, табле су исто у лошем стању, поправљање и набавка новог намештаја је врло скупа и из нашег буџета, ми то не можемо све учинити“, изнео је Никола Вукчевић, директор школе на седници НС, 12. јуна 1952. године.

На седници НС 29. новембра 1951. године, истакнуто је: „Током прва три месеца рада, примећено је да ученици не знају користити уџбенике. Треба их навикавати на употребу књига и показати им како се из књиге учи, тј. да умеју наћи главне ствари. Ученике треба навикавати да чувају књиге, да су им увијене, чисте, тиме их навикавамо на чистоћу, а осим тога штедимо државу, јер немамо довољно средстава за штампање довољног броја књига“.

У Годишњем извештају на крају школске године Никола Вукчевић, у поглављу *Књижнице*, наводи: „Из Потпуне мешовите гимназије школа је добила само део разредне библиотеке, док од централне ученичке и наставничке библиотеке није добила ништа.

Ова школа располаже са три књижнице и то: а/ разредне библиотеке, које имају свега 109 књига, б/ централна ученичка има 86 комада књига и в/ наставничка библиотека има 156 комада књига. Током године приновљено је 81 књига, тако да наставничка библиотека има сада 237 комада књига.

Број књига у књижницама је мали и током идуће школске године књижницу морамо употпуњавати. Нарочито нам треба поунити разредне и ученичку библиотеку“.

На седници НС 4. фебруара 1952. године донета је одлука:

²⁴ „У вези Вашег акта (*Акт НБ ФНРЈ, Централа за НРС, Филијала 311, Кула, 21. V 1952.*) извештавате се да новац уложен на штедној књижици Школског савета I осмолетке потиче од продатог старог гвожђа који су прикупила деца, затим од разних приредби итд“. *Акт Школе*, бр. 258, 3. VI 1952.

„Да се од средстава Школског савета издвоје средства, за принову наставничке библиотеке и претплата на неке часописе из појединих наших наука, који ће служити наставницима за њихове идеолошко и стручно уздизање“.

Крајем марта т.г. СПКГИО АПВ, својим Расписом (бр. 1115/52) упознао је школе, са следећим: „Знатан број наставних колектива није прорадио писмо ЦК КПЈ о стању и задацима у физкултури. Како се у писму третира питање наставе физкултуре у школама и учешће ученика у разним физкултурним организацијама, потребно је да сви наставнички колективи прораде писмо ЦК КПЈ, о стању и задацима у физкултури. [...] Достављамо вам предњи распис и молимо вас да организујете прораду поментог писма и да предузмете мере у циљу физичког васпитања школске омладине ваше школе“.

„На овој школи постоји наставничка књижница, као и ученичка, а поред ове и посебна књижница Дома пионира *Сава Ковачевић* која је редовно радила преко школске године. Напомињемо, да нам књижнице нису нарочито богате, те да их обнављамо и попуњавамо према буџетским могућностима, а које су врло незнатне у упоређењу према стварним потребама“.²⁵ На дан 30. јуна 1952. године, фонд школске књижнице сачињавала су: 195 дела за ученике и 237 књижних наслова за наставнике.²⁶

„Ради лакшег и потпунијег финансирања школа и просветних установа на мрежи овог Повереништва, а у сагласности са општим Законом о народним одборима и у договору са Мин. просвете НР Србије, а у циљу растерећења и децентрализације државне управе, Повереништво за просвету АПВ-а одређује да се школе и просветне установе у 1951. год. финансирају и преузимају на буџет народних одбора и то: [...] Предње Вам се доставља, да одмах у заједници са МНО-има и на време планирате и саставите буџет и да истим обухватите све потребе ваше школе за календарску 1951. годину“.²⁷ Буџет дотадашње ОШ углавном је био утрошен. Буџетска средства (ванредни и допунски кредити), која су одобрена школи у почетном периоду, била су мала и недовољна да подмире све потребе тог времена рада школе.

Почетком октобра Школа је сачинила предлог буџета за IV квартал 1951. године.

Из Плана оствареног буџета Школе у 1952. години, са стањем на дан 21. новембра 1952. године, види се да је за ту годину планирано на име: канцеларијског материјала 30.702 динара; огрева са превозом и резањем 252.000; осветљења 13.239; путних и селидбених трошкова 5.941; одржавања зграда и инвентара 198.395; ПТТ трошкова 24.139 и допуну ситног инвентара 32.494 динара, односно укупно 557.000 динара. За реализацију у последња два месеца т.г. остало је неутрошено на име огрева 111.600 и одржавања зграда и инвентара 50.615 динара.

²⁵Извештај Школе на крају 1955/1956. године, бр. 284/56, 25. VI 1956.

²⁶Статистички лист за осмолетке, Статист. образац Ш - 30/К - 1951/52.г.

²⁷Акт Повереништва за просвету СНО Кула- Предлог буџета, бр. 18308, 24. XI 1950.

Да се приметити да у буџету Школе није постојала ставка за наставна средства и учила, ђачке екскурзије и библиотеку.

Зарада запослених регулисана је Уредбом о звањима и платама просветно-научне службе и Правилником о повишицама основне плате по годинама службе, положајним додацима и хонорарима службеника просветно-научне струке, од 8. априла 1950. године.

²⁸ Упутством министра просвете, које се почело примењивати 1. фебруара 1951. године, разрађена је примена прописа из поменутог Правилника. ²⁹ На основу наведеног Упутства директор ове школе није био у обавези да држи часове редовне наставе, пошто је у школи било преко 15 одељења. На предлог лекарске комисије, у вези са чл. 8. Упутства, Александру Корчакову, због болести, одређен је мањи број часова у току једне недеље (24), на максимално 18 часова недељно. ³⁰

На основу чл. 46. Уредбе о звањима и платама просветно-научне службе у сагласности са Комисијом за превођење СНО Кула, 9. маја 1952. године, донето је Решење (бр. 4310) којим се Вељко Вучетић преводи у звање учитеља X платног разреда са основном месечном платом од 10.500 динара.

На Првом општем родитељском састанку, 21. октобра 1951. године у просторијама Дома културе, изабран је Школски савет у који су ушли, сем разредних старешина, и представници родитеља: Спасоје Чолаковић (I-1), Лајош Фодор (I-2), Ђоко Ковачевић (II-1), Даница Мрђеновић (II-2), Никола Грмуша (III-1), Марија Тодоровић (III-2), Радоје Ђурђевац (IV-1), Душан Станковић (IV-2), Божо Булајић (IV-3), Борислав Дикић (V-1), Симиц-нечитко презиме и без имена (V-2), Иван Федовић (V-3), Лазо Ковачевић (VI-1), Милован Драгнић (VI-2), Фриц Фисман (VII-1) и Љепосава Вујичић (VII-2).

На овом састанку родитељи су се једногласно сложили да уплате по 100 динара за заједницу дома и школе.

Дискутујући о дисциплини у школи, наставник Александар Корчаков жалио се „да поједина одељења, а нарочито VII-2, лабаво се односе према цртању. Они долазе на час без потребног прибора, не раде код куће ништа“.

Месец дана касније, на седници НС Школе, директор је истакао: „Да ако желимо постићи дисциплину потребно је добро организовати час, уредно дежурање наставника, долажење дежурног наставника $\frac{1}{4}$ часа пре звона. За време одмора наставник треба да је међу децом, да интервенише и да уноси своје запажање у књигу дежурства. У свим школама (школским зградама, прим. аутора) да буду увек два најбоља ученика-дежурна који ће помагати наставнику. Треба да им се даду траке“.

Због ометања рада на часу, неделичног понашања на одморима (свађа и пушење), и поред обављених разговора са учеником VII-2 одељења и његовим родитељима, на тој седници истом

²⁸Сл. лист НРС, бр. 26/50.

²⁹Упутство Ђурице Јојкића, министра просвете НРС, бр. 40740, 28. XII 1950.

³⁰Решење СПК СНО Кула, бр. К 9651, 12. XI 1951.

је изречена казна Укор Наставнич. савета, са оценом из владања један (1).³¹

Зимски ученички распуст трајао је од 15. јануара до 1. фебруара 1952. године.

Успех ученика на крају првог полугодишта разматран је 14. јануара 1952. године, те је констатовано следеће: 1. У школи је 790 ученика, од тога у нижим разредима 467, а у вишим 323 ученика; оцењено је 776 ученика (98,23%), а неоцењено 14 ученика (1,77%); без слабих оцена је 518 (66,75 %), а са slabим оценама 258 (33,25%) ученика; у нижим разредима са позитивним успехом је 351 ученик (77,43%), са slabим оценама је 102 ученика (22,52%), док је 14 ученика неоцењено; у вишим разредима сви су ученици оцењени, са позитивним успехом је 167 ученика (51,72%), а са slabим оценама је 156 ученика (48,28%).³² 2. Преглед броја слабих оцена: Српски језик-133, Руски језик-30, Немачки језик-20, Историја-76, Географија-87, Биологија-50, Математика-130, Физика-11, Лепо писање-8, Ручни рад-2, Цртање-19 и Певање-6.

На основу Решења ГИО НС АПВ (бр.66083/50), за пет ученика, старијих од 14 година (три ученика из VI и два из VII разреда), због тога што су имали више од половине слабих оцена, донета је одлука да се искључе из школе. Да би се васпитно деловало на остале ученике, два ученика кажњена су искључењем из школе, с правом уписа у другу школу и два ученика кажњена са Укором Наставнич. већа и оценом из владања један (1).

Као најбоље оделење проглашено је V-2 оделење (одел. старешина Јелисавета Шкрбић), које је награђено са 1.000 динара у књигама, које ће поклонити разредној библиотеци. Да би се васпитно деловало на ученике, донета је одлука да се сваки ученик са одличним успехом похвали и награди: у вишим разредима са књигом, а у нижим са једном бесплатном улазницом за биоскоп.

Саветовање просветних радника у вези завршетка првог полугодишта одржано је 16. јануара 1952. у Врбасу у сали Задружног дома. На ово саветовање позвани су сви просветни радници. Дневни ред саветовања: 1/. Најновије привредне и политичке мере наше Владе и Партије - предавање. 2/. Запажања из полугодишњег рада - реферат. Саветовање је било обавезно.

У вези Акта СПК СНО Кула (бр.269/52), од 22. јануара 1952. године, Школа је доставила Извештај (бр 26): „1/ Часови веронауке се не одржавају у овој школи; 2/ Исто тако свештеници не одржавају часове веронауке ни пре ни после богослужења; 3/ Управи ове школе није познато да ли су свештеници покушавали да добију одобрење за одржавање часова веронауке; 4/ Црквене књиге и остале ствари у вези цркве не растурају се међу ученицима; 5/ Свештеник не врши

³¹Исто, *Књига записника са седница НС ОШ (Прве осмолетке) 1950-1957*, седница, 29. XI 1951.

³²У гимназији је било 43% позитивних оцена, а у осмолеткама тај проценат је 66%. Слободна Војводина, Осмолетке у Врбасу постигле бољи успех од гимназије, 29. I 1952, 4.

никакав утицај на школску омладину ове школе; 6/ Школске власти нису приметиле да се врше ма какви утицаји на ученике. Кроз наставу наставници код свих предмета настоје да научно излажу грађу, а у разговору и са ученицима и са родитељима прикажу истину о религији уопште; 7/ За време верских празника наши ученици изостају у врло незнатном броју. За време Божића у вишим разредима дошли су сви ученици а у нижим разредима изостало је: а/ у српским одељењима 85, б/ у немачком одељењу 16, укупно 101 ученик. Према броју свих ученика у процентима износи 12%; 8/ Овакав успех постигли смо на тај начин што смо дан раније саопштили свим одељењима да школа тога дана ради и да је пожељно да сви ученици дођу у школу“.

Почетком другог полугодишта одржани су родитељски састанци, по објектима где се изводила настава (Колонија шећеране, Виногради и централна зграда). Ученици ће припремити краћи програм. За увежбавање народних игара (кола) била је задужена Јелисавета Шкрбић. На састанцима ће се размотрити: 1.) Предавање из личне хигијене и хигијене код куће. За исто ће се ангажовати др Јелен и наставници; 2.) Извештај о успеху и неуспеху на крају првог полугодишта. Посебно се требало осврнути на крају која се десила у школи, ³³ униформисању ученика, ³⁴ дисциплини ученика на улици и у новоотвореном забавишту у Новом Врбасу.

О утицају религије на школску децу, о мистицизму и сујеверју расправљало се и на седници НС школе, одржаној 12. фебруара 1952. године. За расправу је послужио Акт СПК СНО Кула (бр. 556/52), од 9. фебруара т.г.

У дискусијама појединих учесника (наставника) по овом питању наводи се: „Да наставник не може успешно и научно предавати наставно градиво, који сам даје лош пример и иде у цркву. Треба прво да дискутујемо о томе који од наставника иде у цркву, а касније ћемо говорити о утицају религије на ученике и изостајању из школе за време великих црквених празника. Треба да будемо отворени и искрено да изнесемо све оно што се односи на ову ствар, која је дошла у прави час, јер у задње време неки људи почели су криво да тумаче социјалистичку демократију и хтели би да вуку точак историје уназад у реакцију и мрачњаштво, што није смер и настојање наше Владе, ни наше Партије. Осетили су неки наводно *слободу* и у верским питањима па са свих страна лете у цркву и прикључују се поповима што није исправно, а поготово, код просветних радника, који треба да васпитавају социјалистичку омладину“.

Једна другарица учитељица тада је јавно изнела - Да она иде у

³³Ученику 7-2 одељења, нестало је капут. Пошто се радило о ученику сиромашног стања одлучено је да се као помоћ ученику прикупе новчана средства: 1.500 динара од средстава Школског савета; 500 динара од средстава за награде наставницима, те се приступило прикупљању помоћи међу ученицима. *Књига записника НС ОШ (Прве осмолетке) 1950-1957*, седница, 4. II 1952.

³⁴На општем родитељском састанку, одржаном 10. II 1952. године, на предлог Школе, донета је одлука да се ученици униформишу (уведу ђачке униформе).

цркву и то за време великих црквених празника. Она настоји да наставу правилно (поучно) и научно прикаже ученицима и своје религијско осећање не преноси на ученике, те да неће више посећивати цркву.

После свестране дискусије, у којој су учествовали скоро сви наставници, констатовано је: „Да су сви ученици виших разреда били присутни на предавањима за време великих верских празника (Божић), док у нижим разредима фалило је само 7% и то већином мештанске деце, док су у немачком одељењу дошла само 3 ученика, а одсуствовало је 16 /наводно да им родитељи нису дозволили/.

Овако велико похађање школе дошло је зато што су учитељи и разредне старешине дан раније рекли деци да је то радни дан, да школа ради и да сви треба да дођу на предавање“.

Исто тако наставници су с друге стране констатовали-Да попови не врше никакву пропаганду преко ученика, нити наши ученици посећују цркву, колико наставници знају.

Оснивачка скупштина Удружења учитеља, наставника и професора и наставника стручних школа Врбаса одржана је 16. јануара 1952. године, у сали Задружног дома, на којој је изабран Управни одбор Удружења и делегати за Републичке конгресе.³⁵ У месту је постојао и Дебатни клуб просветних радника.

Заснивање радног односа у школи вршило се у складу са Законом о државним службеницима НР Србије (децембар 1947. године). Просветни радници били су у обавези да приликом ступања на дужност положи заклетву, прописану чл. 25. Закона о државним службеницима, ако то нису урадили до тада. Оцењивање просветних радника, као и у претходном образовном систему, вршило се при крају завршетка наставне године.³⁶

Дана, 27. маја 1952. године школа је СПК СНО Кула доставила 20 оцена о раду својих наставника и учитеља. За учитеља Димитрија Дулетића није дата оцена пошто је скоро целе школске године био на боловању, као и за васпитачицу Сидонију Хефлик, јер исту, према Упутству, треба да оцени просветни инспектор.

Наставници приправници били су у обавези да положи стручни наставнички испит. Тако је Нада Пећарски у децембарском року 1951. године положила стручни испит за звање наставника.

Ради увида у реализацију наставе матерњег (српског) језика у нижим разредима школе, Милић Лазар, председник СПК СНО Кула и наставни инспектори Јулије Баки и Гојко Перић, 8. новембра т.г, присуствовали су стручним предавањима, које су припремили учитељи. Тада је Олга Бељански за II разред обрадила рецитацију *Пионирска пруга*, а Ивана Ађански, из граматике за IV разреда, *Промена именица*.

³⁵ *Акт СПК СНО Кула*, бр. К 4685/51, 4. I 1952.

³⁶ „За оцењивање просветних радника важи Упутство од прошле године, које смо вам доставили под бројем 4730/52. Оцене треба писати у два примерка: један саопштити ономе на које се односи и чувати у школској архиви, други примерак доставити овом Савету који ће исти унети у службенички досије“.
Акт СПК СНО Кула, бр. 5431, 24. V 1952.

СПК СНО Кула својим Актом (бр. 6438/52), 20. јуна 1952. године, обавестио је Школу да је у обавези да до краја наставне 1951/1952. године утврди потребан број извршилаца у настави за наредну школску годину.

Пошто се предвиђало да ће следеће школске године у вишим разредима бити 10 оделења, своје недостајуће потребе Школа је исказала за наставником: Српског језика, Математике, Физике, Цртања и за забавиште једна забавиља.

„Уколико се друг Александар Корчаков пензионише уместо њега треба поставити једног наставника за Руски језик. Потреба за наставницима у нижим оделењима нема“.³⁷

Међутим, наставник Александар Корчакова радио је и следеће шк. године. У Листу оцењивања Александра Корчакова, шк. 1952/53. године, Никола Вукчевић, директор школе, навео је: „Кроз свој дугогодишњи рад у школи давао је све од себе и као човек и као васпитач, својом стручном и педагошком спремом, те приликом пензионисања треба му одати признање“.

Због одласка у инвалидску пензију Димитрије Дулетић разрешен је дужности са 31. јулом т.г.

На крају трећег класификационог (наставног) периода, 31. марта 1952. године, код ученика од V до VII разреда било је укупно 408 слабих оцена, од тога је из: Српског језика 94; Математике 67, Географије 59, Биологије 55, Историје 48 итд.³⁸

Тада је као проблем школе наведено питање просторија (учионица) код виших разреда, пошто су до тада радили у две зграде. Том приликом предложено је да се питање опстанка СПШ у Врбасу што пре реши или да се школа оријентише на другу зграду.³⁹

Доктор Јелен, лекар Секторске амбуланте у Врбасу, 12 априла 1952. године, предложио је да се због појаве малих богиња код штићеника забавишта исто затвори до 16. априла. „Салу коју употребљавају треба добро проветравати и патос добро изрибати“.

Наставна година завршена је 10. јуна. У школи је 767 ученика, значи за 23 ученика мање у односу на почетку школске године. Да понови разред, од I до IV разреда, упућено је 80 ученика, од тога је 64 због слабог успеха и 16 због нередовног похађања наставе. Код ученика од V до VII разреда 202 ученика је са успехом завршило разред (одличних 28; врло добрих 73; добрих 101), 82 су упућена на поправни испит, а 23 ученика је поновило разред. Један ученик VI разреда приватно је положио разред.

За ученике нижих разреда који су били на лечењу у Швајцарској, организоваће се полагање, заправо 26. августа т.г. биће

³⁷ *Акт Школе*, бр. 150, 8. IV и бр. 290, 23. VI 1952.

³⁸ „И наставници и ученици имали су потешкоћа око савлађивања градива из историје пошто нема уџбеника“. Исто, *Извештај о успеху на I класификац. периоду II полугодишта*, бр. 125, 31. III 1952.

³⁹ Августа 1952. године врбаска СПШ пресељена је у Сомбор, а њена зграда додељена Првој осмолетки.

испитани и нађено стање утврдити.⁴⁰

Расправљајући о успеху ученика на крају наставне године, 12. јуна 1952. године, Никола Вукчевић, директор школе, истакао је: „Успех ученика наше школе много је бољи у односу на прво полугодиште. Критеријум оцењивања је уједначен. Није се ишло линијом пропуштања и тиме су наставници доказали да правилно схватају јединство осмолетке, јер пропуштањем не чине услугу ни ученику ни наставнику. Оцењивање је било правилно и објективно. [...] Владање наших ученика нешто је боље у односу на прошлу годину, али није на висини још увек. Издвајање од гимназије повољно је утицало на владање“.

Наставнички савет школе једногласно је донео одлуку да се два ученика VII-2 одељења искључе из школе на годину дана, с правом полагања приватног разредног испита у јунском року 1953. године, тј. полагањем VII разреда осмолетке. Разлог за изрицање ове мере био је то што су исти „провалили у школу, искидали оцене из дневника VII-2 разреда, провалили у канцеларију и однели лопте које су биле спремљене као награда ученицима који су се истакли у сакупљању дудовца“.

Сви одлични ученици награђени су књигом. Због постигнутих резултата у образовно-васпитном раду похваљене су одељењске заједнице I-1 и VII-1. Као добри ученици и добри пионери похваљени су: Ратко Вујачић, Зорка Пејовић, Љубица Ковачевић, Гојко Васин, Михаљина Цапек, Адела Клопка, Катарина Бекер, Милорад Делибашић, Чедомир Тепавчевић, Милка Делибашић, Коста Говедарица, Божица Тошић, Јелена Фодор, Мирјана Мирков, Радмила Павићевић, Слободан Канкараш, Милева Миловић, Милосава Ераковић, Ђетко Томашевић и Дивна Новаковић.

У школама ФНРЈ друштвено-корисни рад ученика и културна и јавна делатност школе огледао се кроз рад Пионирске организације. Док је рад Пионирске организације везан за рад пионирских домова. У Првој осмолетки овај рад одвијао се у Пионирском дому *Сава Ковачевић* у Новом Врбасу.

Друштвено-корисни рад ученика био је значајна компонента у том периоду. У току шк. 1951/52. године ученици су укључени у следеће акције: гајењу свилене бубе, уништавању дудовца, сакупљању лековитог биља, помоћи на сезонским пословима у СРЗ, сакупљању старог гвожђа и др.

Сви виши разреди школе, са својим наставницима, учествовали су 4. октобра 1951. године у брању кукуруза у СРЗ *Сава Ковачевић*. Тога дана обрали су око 40 кј кукуруза.

„Ми сматрамо да гајење свилене бубе ни на ком пољу неће штетно утицати на правилан развој школске деце, него напротив,

⁴⁰ „Група деце из Војводине одлази на опоравак у Швајцарску. Са децом из Војводине одлази један учитељ и једна васпитачица. У ПО Црвеног крста врши се избор и остале припреме за отпрему деце која ће ићи на опоравак у Швајцарску“. У питању су деца чији су родитељи погинули као борци НОР-а и остала социјално угрожена деца. Слободна Војводина, 19. II 1952, 3.

усадиће у децу интересе за користан рад. С друге стране Предузеће за унапређење свиларства и памука у НР Србији *Свилотрелац* у Панчеву је вољно да посебно премира и награди школе или наставнике који показују најбољи резултат у гајењу свилобуба⁴¹.

Пролећа 1952. године ученици школе учествују на уништавању дудовца.⁴² Ученици који су се истакли у акцији награђени су од стране ГНО Врбас лоптом и са пинг-понг лоптицама (17 ком.). У акцији сакупљања дудовца похваљено је и награђено фудбалском лоптом V-3 одељење. Усмено су похваљена III-1 и IV-2 одељење. Ученици који су се истакли у овој акцији награђени су лоптом: Бранко Борковић, Душан Гвозденовић, Видоје Драгнић, Мића Цвикан, Маринко Бабић, Дивна Новаковић, Сава Костић (касније наставник Фискултуре у овој школи), Добрила Ковачевић, Радојица Миљанић, Ханс Лудвиг, Мира Белић, Милева Копривица, Драгутин Самарцић, Павле Радовић, Олга Перковић, Анкица Ерлеман и Борислав Ускоковић.

Пошто су нашим фабрикама лекова биле потребне сировине, препоручујено је да ученици у току наставе и преко лета прикупљају лековито биље.⁴³

Савет за просвету, науку и културу НР Србије, почетком фебруара 1952. године, упутио је позив свим просветним радницима да се заложе за развијање штедње код ученика и организовање штедне касе.

„Познато је да је новчана штедња један од услова за изградњу социјализма—један од услова за бољу и срећнију будућност радног народа а код школске деце и најбоља форма за васпитавање ђака у духу штедње. Молимо вас да се на наставничким колективима још више заузмете на обухватање ђака штедњом и да се стриктно придржавате *Упутства за рад по ђачкој штедњи у школама*“.⁴⁴

Сав рад Пионирске организације углавном се одвијао кроз Пионирски дом Сава Ковачевић. Рад у Дому био је врло активан и при истом су радиле следеће секције: литерарна, фолклорна, фудбалска, драмска, рецитаторска, пинг-понг, шах и музичка. Руководиоци секција били су учитељи и наставници ове школе, док је управник Дома био Илија Мирковић.⁴⁵ „Сматрам да је овај рад

⁴¹ *Акт СПК СНО Кула*, бр. 1638/52, 27. II 1952.

⁴² При Савету за пољопривреду ГНО Врбас образован је Штаб за сузбијање дудовца. У Штабу су заступљене масовне организације, предузећа и СРЗ. Слободна Војводина, 3. VI 1952, 3.

⁴³ *Акт СПК СНО Кула*, бр. 5863/52, 9.VII 1952. На Годишњој скупштини Градске организације ЦК Врбас, изнето је: „Чланови Подмлатка из гимназије и осмолетки активно су суделовали и у сакупљању лековитог биља“.

⁴⁴ *Просветни гласник*, бр. 2/1952, 7; *Акт СПН СНО Кула*, бр. 1467, 19. II 1952.

⁴⁵ На свечаном отварању новог Пионирског дома Коча Поповић у Новом Саду своје поклоне Одреду предали су двоје пионира, један у име македонских пионира а други у име пионира из Врбаса. Слободна Војводина, 31. III 1952,

најправилнији пошто наши наставници раде у Пионирском дому и кроз њега могу најбоље да спреме и оспособе добре кадрове који ће касније моћи да се укључе у разна културно-уметничка друштва⁴⁶.

О активностима Пионирског дома и раду наставника школе у истом, у Годишњим извештају наводи се: „Наш дом дао је 3 приредбе за ученике и грађанство. Учествовао је исто тако на пионирској смотри у Кули. Осим тога са понеком уметничком тачком учествовао је скоро на свим прославама у месту (Дана жена, 1. маја, Дечије недеље (од 1. до 8. јуна), Дана Републике, Дана ЈНА). Неки од наставника пружали су пуну помоћ у раду дома, док један мали број то није чинио. Капацитет дома је мали и кроз њега пролази један мањи број деце, па би га требало проширити и укључити већи број деце. Пионирска организација у заједници са управом школе приредила је врло успешно завршну школску свечаност⁴⁷.

У Листу подаци о раду учитељице Јулке Медурић, шк. 1951/52. године, записано је: „У раду Пионирске организације била је врло активна и са ученицима приредила позоришни комад *Чаробни цвет*, који је успешно изведен у Задружном дому“.

На другом општем родитељском састанку, 10. фебруара 1952. године, после излагања директора школе пионери су отпевали песму *Млади морнар*, а након предавања о хигијени које је одржао др Јелен, „ученици су отпевали неколико песама, одиграли неколико народних кола и дали неколико рецитација. Родитељи су били одушевљени пионирским наступима“.

Културно-забавни живот ученика у току школске године огледао се у прославама: дочека Нове године, као и у манифестацијама: Дан пролећа, дочеку и испраћају Штафете,⁴⁷ слету, школској завршној - годишњој приредби. Сви значајни датуми везани за КПЈ, НОБ-у и социјалистичку изградњу свечано су обележавани и прослављани.

Један од закључака СПК ГИО НС АПВ, од 20. фебруара 1952. године, како је неведено у Акту СПК СНО Кула (бр. 2569/52), 28. марта т.г, био је: „Културно забавном животу омладине и пионира да се посвети много више пажње. У том циљу Дан пролећа и Нова година треба да буду заиста дани веселја и забаве. Организацији тих свечаности да се приђе озбиљно како би биле културне и на висини и

2.

⁴⁶Извештај за I полугодиште шк. 1951/52. године, бр. 6, 13. I 1952.

⁴⁷Те године у АП Војводини било је 14 главних штафетних праваца. Један од њих је Пионирска штафета на правцу Батина-Сомбор-Кула-Нови Сад. Иста је ношена 24. маја. Слободна Војводина, 20. V 1952, 1. За прославу 25. маја у свим школама (општеобразовним и стручним) требало је одржати предавање о животу и раду друга Тита, као руководиоца НОБ-е и изградње нашег социјализма. Поред предавања требало је извести и пригодан уметнички програм (рецитације, хорске песме, чланци и др.). Време прославе требало је изабрати према месним приликама, уочи рођендана или на сам рођендан. *Акт СПК СНО Кула*, бр. 5122/52, 20. V 1952.

постале традиција не само школе, већ и самог места“. За дочек Нове 1952. године није утврђен програм и место одржавања.

Завршну школску приредбу припремили су: Јулка Медурић и Ивана Ађански, рецитације; Јелисавета Шкрбић, фолклор и Стеван Ковјанић, хор. За декорисање бине одређени су Михајло Јанковић и Илија Мирковић. Након културно-уметничког програма извршена је подела сведочанства и додела награда ученицима за учешће у акцијама.

Ученицима је омогућено да присуствују филмским представама и другим организованим активностима. На седници НС, 29. септембра 1951. године, између осталог решено је: „Нижи разреди у биоскоп да иду само колективно, а старији само средом и недељом на дневне представе. Ради одржавања реда у биоскопу, директор ће устројити листу дежурних наставника“.

У оквиру обележавања Недеље Црвеног крста учествоваће и ова школа манифестујући у поворци, која ће се формирати код Дома културе у недељу, 8. октобра од ученика свих школа у месту. Наставници су у својим одељењима извршили учлањење ученика у Црвени крст и прикупили новац за осигурање до 1. новембра, а на име пионирског динара прикупљено је од сваког ученика по 12 динара.

У складу са наставним планом и програмом организоване су ученичке екскурзије. Те школске године за ученике VII разреда организована је екскурзија до Сарајева, која је трајала четири дана. Млађи разреди организовали су само излете у ближој околини, у вези наставног градива које им се предавало. Излети су изведени до: Суботице, Новог Сада, Ср. Карловаца и Београда и том приликом посетили су Пољопривредну изложбу у Новом Саду, ЗОО парк на Палићу, Бранково Стражилово и остале културне установе посећеног места, а у Београду Изложбу НОБ-е и остале културне установе нашег главног града.

„Иза нас је година дана рада и ми данас можемо говорити о успеху или недостатку наше Осмолетке.[...]“.⁴⁸

⁴⁸Књига записника са седница НС ОШ (Прве осмолетке) 1950-1957, седница, 12. VI. 1951.

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Небојша Деветак. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Нови Сад : „Будућност”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407

